

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี” นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีต่างๆ จากเอกสารและงานวิจัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เพื่อใช้ในการกำหนดกรอบแนวคิดและทิศทางในการวิจัย โดยมีสาระสำคัญ ดังนี้

๒.๑ แนวคิด

๒.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์

๒.๑.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

๒.๑.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในประเทศไทย

๒.๑.๕ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

(๑) ด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

(๒) ด้านการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

แก่ประชาชน

(๓) ด้านความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ กับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

๒.๑.๖ แนวคิดเกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

๒.๒ ทฤษฎี

๒.๒.๑ ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท

๒.๒.๒ ทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

๒.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๓.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาท

๒.๓.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์

๒.๓.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

๒.๓.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

๒.๔ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิด

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร บทความทางวิชาการที่กล่าวถึงแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

๒.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร บทความทางวิชาการที่กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

ก. ความหมายของบทบาท

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของบทบาทไว้ ดังนี้

กมลรัตน์ หล้าสูงษ์ ได้กล่าวถึงความหมายของบทบาทไว้ว่า บทบาท หมายถึง การประพฤติปฏิบัติของบุคคลตามตำแหน่งและสถานภาพในสังคมนั้นๆ ถ้าตำแหน่งหรือสถานภาพเปลี่ยนไปบทบาทก็จะเปลี่ยนตามไปด้วยและถ้าบุคคลใดในสังคมมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมมากขึ้นเท่าใด บทบาทก็จะเพิ่มขึ้นมากเท่านั้น^๑

งามพิศ สัตย์สงวน ได้อธิบายว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติเป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มหรือสังคม เพื่อให้ความสัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้^๒

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้นิยามความหมายไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง การทำตามบท การทำตามบท โดยปริยาย หมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู^๓

พัชนี วรกวิน ได้กล่าวว่า บทบาท ก็คือ แบบแผนของพฤติกรรมซึ่งเป็นไปตามตำแหน่งหรือสถานภาพของบุคคล อันเกิดจากความคาดหวังของบุคคลในสังคมนั้นๆ และบทบาทอาจเปลี่ยนไปได้ตามตำแหน่งที่เปลี่ยนไป^๔

^๑กมลรัตน์ หล้าสูงษ์, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๗), หน้า ๕๐.

^๒งามพิศ สัตย์สงวน, **พฤติกรรมทางสังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๗๓.

^๓ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๒.

^๔พัชนี วรกวิน, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๕๒.

พูนทรัพย์ สิทธิพรหม ได้ให้ความหมายของบทบาทว่า เป็นความคาดหวังของการกระทำว่า ในสถานภาพหนึ่งๆ บุคคลควรจะมีบทบาทอย่างไร โดยจะมีการเรียนรู้เป็นกระบวนการสำคัญเพื่อให้ทราบว่าแต่ละบุคคลจะต้องแสดงบทบาท (Role Playing) และสวมบทบาท (Role Taking) อย่างไร ซึ่งการเรียนรู้บทบาทนี้จะเกิดจากการเลียนแบบและการสังเกต(Role Model) จากบุคคลที่เรายึดถือ (Significant Others) เพื่อจะนำมาเป็นแบบอย่างของบทบาทแห่งตนที่จะแสดงต่อผู้อื่นในสถานการณ์ต่างๆ ในสังคมต่างๆ ที่ตนเองต้องการ^๕

ยนต์ ชุ่มจิต ได้ให้ความเห็นว่า บทบาท หมายถึง ภาระที่ต้องรับผิดชอบตามสถานภาพของแต่ละบุคคล เช่น เป็นพ่อแม่ นอกจากจะเลี้ยงดูให้ลูกเติบโตแล้ว จะต้องมีบทบาทในการอบรมสั่งสอนให้ความรู้ ป้องกันมิให้ลูกทำความชั่วหรือดูแลทุกข์สุขอื่นๆ ส่วนครูจะต้องมีบทบาทอื่นๆ นอกเหนือจากการอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ เช่น ช่วยเหลือนักเรียนที่ขาดแคลนเสื้อผ้า อาหาร ส่งเสริมและพัฒนาจริยธรรมของนักเรียนและดูแลรักษาสุขภาพอนามัยของเด็กๆ^๖

วราคม ทีสุกะ กล่าวว่า บทบาท คือ สิ่งที่เราทำ หรือหน้าที่ที่เราต้องทำ เมื่อเราเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง สิ่งที่เราทำต้องมาคู่กับสิ่งที่เราเป็นสถานภาพ^๗

ลือชา ธรรมวินัยสถิต ได้ให้ความหมายของบทบาทในแง่ทางโครงสร้างของสังคมว่า บทบาท หมายถึง ภาระหน้าที่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะพึงกระทำตามสถานภาพที่ตนดำรงอยู่เมื่อบุคคลใดได้เข้าไปมีสถานภาพหนึ่งๆ แล้วย่อมแสดงบทบาทตามสถานภาพนั้นๆ สถานภาพและบทบาทจึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เปรียบได้กับเหรียญที่ต้องมี ๒ ด้านเสมอ เมื่อสถานภาพเป็นตัวกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์นั้นมีความสอดคล้องกัน และเป็นไปตามแบบแผนที่กำหนด ดังนั้นบทบาทจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของโครงสร้างทางสังคมประการหนึ่ง^๘

สงวนศรี วิรัชชัย ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง รูปแบบของพฤติกรรมประจำตำแหน่ง ซึ่งประกอบด้วยสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่ง เมื่อบุคคลดำรงตำแหน่งใดก็ต้องแสดงพฤติกรรมตามระบุเป็นบทบาทของตำแหน่งนั้น^๙

สนธยา พลศรี ได้ให้ความหมายของ บทบาท ว่าหมายถึง หน้าที่ของบุคคลตามสถานภาพหรือตำแหน่งฐานะที่ตนดำรงอยู่ บทบาทจึงเป็นกลไกอย่างหนึ่งของสังคมที่ทำให้คนที่อยู่ร่วมกันสามารถสร้างระบบความสัมพันธ์ต่อกันได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย บุคคลจะมีสถานภาพและบทบาทหลายสถานภาพและต่างกันไป เช่น เป็นพ่อ แม่ ลูก ครู อาจารย์ ทหาร ตำรวจ แพทย์ นักเรียน นักศึกษา นิสิต เป็นต้น^{๑๐}

^๕พูนทรัพย์ สิทธิพรหม, บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการเข้าร่วมโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๖๐.

^๖ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๓

^๗วราคม ทีสุกะ, สังคมวิทยาสำหรับผู้เริ่มเรียน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๑.

^๘ลือชา ธรรมวินัยสถิต, มนุษย์กับสังคม, (เพชรบุรี : ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบุรี, ๒๕๓๙), หน้า ๔๗.

^๙สงวนศรี วิรัชชัย, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ศึกษาพรการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐.

^{๑๐}สนธยา พลศรี, หลักสังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๕.

สรวง สุทธิเลิศอรุณ ได้กล่าวว่า บทบาท คือ การประกอบพฤติกรรมตามตำแหน่งหน้าที่ซึ่งเป็นไปตามความคาดหวังของสังคม ตามลักษณะการรับรู้และตามที่ได้แสดงจริง บทบาทเป็นผลรวมของสิทธิและหน้าที่ เช่น บุคคลที่เป็นครูก็ต้องประกอบพฤติกรรมในการสอนและอบรม เมื่อแสดงพฤติกรรมดังกล่าวแล้วจะเป็นไปตามที่สังคมคาดหวังหรือไม่ก็ตาม^{๑๑}

อุทัย หิรัญโต ได้ให้ความหมายว่า บทบาท คือ หน้าที่หรือพฤติกรรมอันพึงคาดหวัง ของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือในสังคมหนึ่งๆ บทบาทเป็นสิ่งที่สังคมหรือกลุ่ม หรือวัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมนั้นกำหนดขึ้น ฉะนั้น บทบาทจึงเป็นแบบพฤติกรรมของบุคคลในสถานะหนึ่งๆ ที่พึงมีต่อบุคคลในสถานะหนึ่งในสังคมเดียวกัน^{๑๒}

บรูม และเซลซ์นิก (Broom and Selznick) ได้อธิบายความหมายของ บทบาทว่าหมายถึง พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพ หรือตำแหน่งในสังคม^{๑๓}

เบอร์โควิทซ์ (Berkowitz) ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่คาดหวังของบุคคลผู้มีสถานภาพทางสังคม หมายรวมถึง การกระทำที่บุคคลในสถานภาพนั้นแสดงออก^{๑๔}

ซาร์บิน (Sarbin) ได้กล่าวว่า บทบาทเป็นพฤติกรรมของผู้ดำรงตำแหน่งหนึ่งตำแหน่งใดก็ตาม ที่มีอาศัยการคาดคะเนว่าผู้อื่นหวังที่จะเห็นผู้ดำรงตำแหน่งนั้นควรปฏิบัติเช่นไรเป็นแนวทาง ส่วนมากมักจะสังเกตผู้ดำรงตำแหน่งอื่น แล้วมากำหนดบทบาทของตนเอง^{๑๕}

สรุปได้ว่า บทบาท หมายถึง การกระทำของบุคคลตามสถานภาพที่เป็นอยู่ หรือได้รับมอบหมายตำแหน่ง หรือเป็นภาระหน้าที่อันมีความสัมพันธ์ควบคู่กับตำแหน่งที่ต้องปฏิบัติตามสถานภาพที่กำหนดขึ้นและยังสอดคล้องกับพฤติกรรมที่กระทำตามตำแหน่ง ตามสถานภาพทางสังคมหรือหน่วยงานนั้นๆ ซึ่งเป็นแนวทางของการแสดงออกหรือปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ที่กำหนดไว้ตามสถานะของแต่ละบุคคลที่เป็นอยู่ เช่น ครูมีบทบาทหน้าที่ในการสอนให้ความรู้แก่ผู้เรียน ตำรวจมีบทบาทหน้าที่ในการรักษาความสงบภายในประเทศ เป็นต้น

^{๑๑}สรวง สุทธิเลิศอรุณ, **ทฤษฎีและการปฏิบัติการทางจิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๘.

^{๑๒}อุทัย หิรัญโต, **บทบาททางสังคมและวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙๗.

^{๑๓}Broom L. and Selznick P., **Sociology**, 5th ed, (New York : Harper and Row Publishers, 1973), p. 26.

^{๑๔}Berkowitz L, **Social Psychology**, (Illinois : Scott Foresma, 1972), p. 20.

^{๑๕}Sarbin, T.R., **“Role Theory” Handbook of Psychology**, (New York : Addison Wesley Publishing Company, 1975), p. 72.

ข. ประเภทของบทบาท

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่ามื่อนักวิชาการหลากหลายท่านได้จำแนกประเภทของบทบาทไว้ ดังนี้

เดโซ สวานานนท์ กล่าวว่า บทบาทอาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑) บทบาทที่รัดกุม คือ บทบาทที่มีข้อกำหนดที่จะต้องปฏิบัติตาม ที่แน่นอนตายตัว ยึดหยุ่นไม่ได้ เช่น บทบาทของเจ้าบ่าวเจ้าสาวในพิธีแต่งงาน บทบาทของนายกรัฐมนตรี เป็นต้น

๒) บทบาทที่ยืดหยุ่นได้ คือ บทบาทที่ยอมให้พฤติกรรมอันสัมพันธ์กับบทบาทนั้นเปลี่ยนแปลงได้ตามสมควร ไม่มีข้อกำหนดตายตัว เช่น บทบาทของบิดาแสดงได้ดีถึงฐานะของบิดา แต่พฤติกรรมของบิดาต่อบุตรอาจแปรผันได้มากพอสมควรระหว่างบิดาของแต่ละคน^{๑๖}

ปราชญา กล้าผจญ ได้กล่าวถึงประเภทของบทบาทไว้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) บทบาทที่เป็นทางการ (Formal role) เป็นบทบาทที่ได้มีการมอบหมายให้อย่างเป็นทางการ กำหนดไว้แน่นอน มีระเบียบตายตัว เช่น เมื่อปฏิบัติราชการมีตำแหน่งหน้าที่การงานประจำ ได้แก่ เสมียน ประจำแผนก หัวหน้าแผนก ผู้อำนวยการกอง เป็นต้น หรือเมื่อทำงานธุรกิจ มีตำแหน่งงานเป็นหัวหน้า ผู้จัดการแผนก ผู้จัดการส่วน ผู้จัดการฝ่าย เป็นต้น ซึ่งแต่ละองค์กร จะต้องมีการกำหนดบทบาทของแต่ละตำแหน่งเอาไว้อย่างชัดเจนที่สุด เพื่อให้แต่ละคนสามารถ ปฏิบัติหน้าที่การงานตามบทบาทต่าง ๆ ที่ตนได้รับอยู่นั้น อย่างถูกต้องเหมาะสม

๒) บทบาทที่ไม่เป็นทางการ (Informal Role) ได้แก่ บทบาทที่ไม่ได้รับการแต่งตั้ง มอบหมายให้แก่บุคคลอย่างเป็นทางการ แต่เป็นบทบาทที่ผู้มีบทบาทอย่างเป็นทางการจะต้องปฏิบัติ เพื่อจะรักษาความศักดิ์สิทธิ์แห่งบทบาทที่ตนครองอยู่นั้นเอาไว้ให้ได้ บทบาทที่ไม่เป็นทางการนี้ แบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๒.๑) บทบาทในภารกิจ (Task Role) ซึ่งมุ่งไปที่การดูแลให้กลุ่มปฏิบัติงานได้ บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

๒.๒) บทบาทในการสร้างกลุ่ม และธำรงรักษา (Group Building and Maintenance) หมายถึง บทบาท ในการอำนวยความสะดวก และสร้างปฏิบัติสัมพันธ์อันดีระหว่างกันและกัน ในบรรดากลุ่มบุคคลที่ปฏิบัติงานร่วมกัน และสร้างสายใยแห่งสัมพันธ์มิตรต่อกันไว้ให้ผูกพันต่อกัน ไว้อย่างเหนียวแน่น มีความห่วงใยเอื้ออาทรแก่กันและกัน

๒.๓) บทบาทของเอกัตบุคคล (Individual Role) เป็นบทบาทส่วนตัวของแต่ละบุคคลที่เติมเต็มความเป็นตัวของตัวเอง ทำให้ตัวเองมีความสุข มีความพึงพอใจกับชีวิต เป็นเรื่องส่วนตัว ไม่ใช่เรื่องของกลุ่ม บทบาทส่วนตัวนี้ บางทีจะเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนสัมพันธภาพอันดีระหว่างบุคคลในกลุ่ม ก็อาจจะกลับกลายเป็นสิ่งที่อุปสรรคขัดขวางความผูกพันระหว่างกันและกันไปเสียก็ได้ หากบุคคลนั้นมีลักษณะอุปนิสัยใจคอเป็นไปในทางที่เป็นลบ เห็นแก่ตัว อิจฉาริษยา เป็นต้น^{๑๗}

^{๑๖} เดโซ สวานานนท์, การยึดหลักทางศาสนาในการดำเนินชีวิตของชาวนบไทย และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^{๑๗} ปราชญา กล้าผจญ, พฤติกรรมผู้นำทางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๐) หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

วินิจ เกตุขำ และคำเพชร ฉัตรศุภสกุล ได้แบ่งประเภทของบทบาทออกเป็นสองประเภทใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ บทบาทที่เข้ากันได้กับบุคลิกภาพส่วนรวมของบุคคล หมายถึง บทบาทที่แสดงออกมาแล้วไม่ขัดกับความรู้สึกของตนเอง และไม่ผิดไปจากความหมายของสังคมที่กำหนด และ บทบาทที่เข้ากันไม่ได้กับบุคลิกภาพส่วนรวมของบุคคล หมายถึง บทบาท ที่แสดงออกมาแล้วขัดกับความรู้สึกของตนเอง และผิดไปจากความหมายที่สังคมกำหนด^{๑๘}

สุดา ภิรมย์แก้ว ที่ได้จำแนกประเภทของบทบาทเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) บทบาทในอุดมคติ (Ideal Role) ได้แก่ บทบาทที่กำหนดไว้ตามความคาดหวังของบุคคลทั่วไปในสังคมเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติเป็นแบบฉบับที่สมบูรณ์ ซึ่งผู้ที่มีสถานภาพนั้นๆ ควรกระทำแต่อาจไม่มีใครทำตามนั้นได้

๒) บทบาทที่บุคคลเข้าใจหรือรับรู้ (Perceived Role) เป็นบทบาทที่บุคคลคาดคิดด้วยตัวเองว่าควรเป็นอย่างไร ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับทัศนคติ ค่านิยม บุคลิกภาพ ประสบการณ์ ของแต่ละคน

๓) บทบาทที่บุคคลแสดงออกจริง (Enacted Role) เป็นบทบาทที่บุคคลปฏิบัติจริง ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้นด้วย จึงทำให้การแสดงบทบาทมีความ แตกต่างกันไป^{๑๙}

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้แยกประเภทของบทบาทออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) บทบาทตามใบสั่ง บทบาทประเภทนี้มุ่งเพ่งเล็งถึงการปฏิบัติตามความคาดหวังของแต่ละสถานภาพ ตัวตนและทักษะในการแสดงบทบาทมีหน้าที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับ ความคาดหวังของสถานภาพนั้นๆ การวิเคราะห์บทบาทประเภทนี้เน้นตรงระดับการ ยอมปฏิบัติตามความคาดหวังของตำแหน่งที่บุคคลเข้าครอบครอง

๒) บทบาทตามใจ บทบาทประเภทที่สองเพ่งไปยังจุดที่ว่าความคาดหวังต่างๆ จะต้องผ่านอัตรา หรือตัวตนเสียก่อนแล้วจึงมีการปฏิบัติ ขณะที่ผ่านตัวตนเอง ตัวตน ก็จะกลั่นกรอง พินิจพิจารณา เลือกรส รสดี รสเลว พลิกแพลงความคาดหวังนั้นๆ ให้เหมาะกับตน จุดสนใจของการวิเคราะห์จึงอยู่ที่แบบหรือสไตล์ของแต่ละคนว่าเป็นอย่างไร

๓) บทบาทจริง บทบาทประเภทนี้คือ พฤติกรรมจริงของปัจเจกชนหลังจากผ่านขั้นตอน ๒ ขั้นตอนข้างต้นมาแล้ว หากจะดูพฤติกรรมเปิดเผยก็จะดูความซับซ้อนหรือโครงข่ายเชื่อมโยงของพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็น ถ้าเพ่งไปที่บทบาทเปิดเผยจุดการวิเคราะห์ก็จะพุ่งตัวความคาดหวัง หรือการตีความความคาดหวังตามสถานภาพนั้น^{๒๐}

^{๑๘}วินิจ เกตุขำ และคำเพชร ฉัตรศุภสกุล, **กระบวนการกลุ่ม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๖๓

^{๑๙}สุดา ภิรมย์แก้ว, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๖๓.

^{๒๐}สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๙.

จ้านง์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ ได้แยกบทบาทออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑) บทบาทในอุดมคติ เป็นบทบาทที่กำหนดไว้เป็นกฎหมาย หรือตามความคาดหวังของบุคคลทั่วไปในสังคม ซึ่งผู้มีสถานภาพหนึ่งๆ ควรกระทำ แต่อาจไม่มีใครทำตามก็ได้

๒) บทบาทที่บุคคลควรเข้าใจ เป็นบทบาทที่ขึ้นอยู่กับบุคคลนั้นๆ ที่คาดคิดด้วยตนเองว่าควรเป็นอย่างไร ทั้งนี้เกี่ยวข้องกับค่านิยม ทศนคติ บุคลิกภาพ ประสบการณ์ ของแต่ละบุคคล

๓) บทบาทที่แสดงออกจริง เป็นการกระทำที่บุคคลปฏิบัติจริง ซึ่งขึ้นอยู่กับ สถานการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้น สถานการณ์ดังกล่าวอาจเป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทางสังคม เช่น การกีดกันของกลุ่มต่างๆ และบทบาทที่กระทำจริงอาจสอดคล้อง หรือ ไม่สอดคล้องกับบทบาทในอุดมคติหรือบทบาทที่บุคคลรับรู้ก็ได้^{๒๑}

อรุณ รักธรรม ได้แบ่งประเภทของบทบาทออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้^{๒๒}

๑) บทบาทจริง (Actual Role) เป็นพฤติกรรมที่แท้จริงของผู้ที่ถูกควบคุมโดยอารมณ์ เจตคติ พฤติกรรมส่วนตัว และปัญหาในการปฏิบัติงาน

๒) บทบาทที่ถูกกำหนด (Prescription Role) เป็นขอบเขตหน้าที่ความรับผิดชอบ ซึ่งหน่วยงานหรือองค์กรเป็นผู้กำหนด

๓) บทบาทที่คาดหวัง (Expectation Role) เป็นความคาดหวังของบุคคลหรือสังคมที่มีต่อบุคคลผู้ครองตำแหน่ง และเป็นความคาดหวังของตนเองต่อบทบาทนั้นๆ

เพอร์วิน (Pervin) ได้กล่าวถึง บทบาทในลักษณะของกระบวนการแสดงบทบาท ว่าขึ้นอยู่กับปัจจัยหรือองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑) บทบาทที่คาดหวัง (Role Expectation) เป็นบทบาทตามความคาดหวังของผู้อื่น หรือเป็นบทบาทที่องค์กรหรือกลุ่มสังคม คาดหวังให้บุคคลปฏิบัติตามหน้าที่ที่บุคคลนั้นครองตำแหน่งอยู่

๒) มโนทัศน์ของบทบาท (Role Conception) คือ การที่บุคคลมองเห็นบทบาทตามการรับรู้ของตนเอง ว่าตนเองจะมีบทบาทหรือพฤติกรรมอย่างไร ทั้งนี้การรับรู้บทบาท (Role Perception) และความคาดหวังต่อบทบาทของตนเอง (Role Expectation) ซึ่งทั้งสองมีความสัมพันธ์กัน

๓) การยอมรับบทบาทของบุคคล (Role Acceptance) ซึ่งเกิดขึ้นได้เมื่อมีความสอดคล้องกันของบทบาทตามความคาดหวังของสังคม (บทบาทในอุดมคติ) การรับรู้บทบาทและความคาดหวังเกี่ยวกับบทบาทตนเอง

๔) การปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของบุคคล (Role Performance) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพได้แสดงจริง (Actual Role) ซึ่งอาจจะเป็นการแสดงบทบาทที่สังคมคาดหวังหรือเป็นการแสดงบทบาทตามการรับรู้ และความคาดหวังของตนเอง การที่บุคคลจะปฏิบัติหน้าที่ได้ดีเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับระดับของการยอมรับบทบาทของบุคคลที่ครองตำแหน่งอยู่^{๒๓}

^{๒๑}จ้านง์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, **สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๒๒}อรุณ รักธรรม, **พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๕๖.

^{๒๓}Pervin, A. L., **Personality Theory and Research 1989**, (New York : John Wiley, 1989), p. 146.

สรุปได้ว่า ประเพณีของบทบาทตามที่นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวไว้ เป็นการแบ่งการแสดงบทบาทของบุคคลออกตามลักษณะหรือพฤติกรรมที่แสดงออกมา เป็นความเชื่อมโยงกับสถานภาพที่บุคคลนั้นๆ ได้รับ นำไปใช้ในการกำหนดบทบาทของปัจเจกชนหรือกลุ่มชนเพื่อให้สามารถดำเนินได้ตามบทบาทอย่างถูกต้อง บทบาทของบุคคลจะเป็นสิ่งบอกลักษณะของบุคคลนั้นๆ ได้

ค. ที่มาของบทบาท

บทบาทของบุคคลในสังคม เป็นลักษณะของพฤติกรรมที่บุคคลแต่ละคนมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ต่อกันภายใต้กรอบบรรทัดฐานของฐานะ ตำแหน่งที่สังคมแต่ละสังคมกำหนด ซึ่งในประเด็นนี้มีนักวิชาการกล่าวถึงที่มาของบทบาทไว้ ดังนี้

กรองแก้ว อยู่สุข ได้กล่าวว่า บทบาทเป็นแบบอย่างของพฤติกรรมที่คาดหวังว่าบุคคลจะแสดงออกในกิจกรรมที่ทำร่วมกับผู้อื่น บทบาทจะสะท้อนให้เห็นถึงตำแหน่งในสังคม รวมไปถึงหน้าที่สิทธิ ความรับผิดชอบและอิทธิพลของแต่ละบุคคลด้วย^{๒๔}

พัทธยา สายหู ได้อธิบายไว้ว่า บทบาทเปรียบเสมือนบทของตัวละครที่กำหนด ให้ผู้แสดงในละครเรื่องนั้นๆ เป็นตัว (ละคร) อะไร มีบทบาทที่ต้องแสดงอย่างไร ถ้าแสดงผิดบทหรือไม่สมบทบาทก็อาจถูกเปลี่ยนตัวไม่ให้แสดงไปเลย นอกจากนี้บทบาทของบุคคลยังขึ้นอยู่กับกรล่อมเกลาทิศสังคม (Socialization) และบุคลิภาพของบุคคลนั้นด้วย^{๒๕}

ไพบุลย์ ช่างเรียน ได้อธิบายไว้ว่า บทบาทของบุคคลจึงแตกต่างกันออกไปตามลักษณะ สถานภาพ อุปนิสัย ความคิด ความรู้ความสามารถ มูลเหตุจูงใจ การอบรมและความพอใจ ดังนั้น จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น บทบาทของบุคคลในแต่ละสังคม จึงมีที่มาสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑) บทบาทที่ถูกกำหนดโดยตำแหน่ง ได้แก่ ฐานะของตำแหน่ง กฎระเบียบหน้าที่ ความรับผิดชอบ สิทธิและข้อผูกพัน ซึ่งกำหนดไว้เป็นปทัสถานสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งนั้น

๒) บทบาทที่ถูกกำหนดโดยบุคลิภาพของบุคคล ได้แก่ ทศนคติ ประสบการณ์ การศึกษาอบรม ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งนั้นจึงถือเป็นแนวปฏิบัติ^{๒๖}

สรุปได้ว่า บทบาทเป็นผลสืบเนื่องจากการกระทำที่เกิดจากการเรียนรู้ของบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์แห่งการปฏิสัมพันธ์นั้น บทบาทเป็นวิธีการแสดงพฤติกรรมของบุคคลว่าควรปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร บุคคลอื่นจะปฏิบัติต่อตนอย่างไร บทบาทของบุคคลแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของสถานภาพ อุปนิสัย ความคิด ความรู้ ความสามารถ มูลเหตุจูงใจ การอบรมความพอใจ และตำแหน่งหน้าที่ กล่าวได้ว่า บทบาทเป็นผลแห่งปฏิกิริยาของบุคลิภาพที่บุคคลแสดงออกโดยมีความแตกต่างกันตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ จึงเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขและอำนาจหน้าที่

^{๒๔} กรองแก้ว อยู่สุข, พฤติกรรมองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑.

^{๒๕} พัทธยา สายหู, กลไกของสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๑.

^{๒๖} ไพบุลย์ ช่างเรียน, สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยาการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๒๗.

ง. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับบทบาท

จากการศึกษา พบว่า ตัวแปรต่างๆ ได้ถูกนำมาใช้ศึกษาอย่างน่าสนใจ สามารถอธิบายถึงสาเหตุการกระทำหรือการแสดงออกถึงบทบาทได้เป็นอย่างดี ในประเด็นนี้ **รีดเดอร์ (Reader)** ได้กล่าวถึง เหตุผลในการกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด (บทบาท) ของมนุษย์ว่า เกิดจากปัจจัยต่างๆ ดังนี้

๑) เป็นเป้าประสงค์หรือจุดประสงค์ (Goal) เป็นความมุ่งหมายที่จะให้บรรลุในการกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ผู้กระทำจะมีการกำหนดเป้าประสงค์ไว้ล่วงหน้าก่อนแล้ว

๒) ความเชื่อ (Belief Orientation) เกิดจากความคิด ความรู้ ที่ผู้กระทำเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ และการเลือกกระทำทางสังคม

๓) ค่านิยม (Value Standard)

๔) นิสัยและธรรมเนียม (Habit and Customs) เป็นแบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้แล้วสืบต่อกันด้วยประเพณี หากละเมิดก็จะถูกบังคับด้วยการที่สังคมไม่เห็นชอบด้วย

๕) การคาดหวัง (Expectation) เป็นท่าทีของบุคคลอื่นมีต่อพฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตน โดยคาดหวังหรือต้องการให้บุคคลนั้นประพฤติหรือปฏิบัติในสิ่งที่ตนต้องการ

๖) ข้อผูกพัน (Commitment) คือสิ่งที่ผู้กระทำเชื่อว่า ถูกผูกพันที่จะต้องกระทำให้สอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ

๗) การบังคับ (Force) เป็นตัวที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้กระทำตัดสินใจกระทำการได้เร็วขึ้น

๘) โอกาส (Opportunity) เป็นความคิดของผู้กระทำที่เชื่อว่าการตัดสินใจกระทำใดๆ โอกาสจะเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ เช่น การมีโอกาสได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น

๙) ความสามารถ (Ability) เป็นการตระหนักถึงความสามารถที่จะนำไปสู่การตัดสินใจในการกระทำทางสังคม

๑๐) การสนับสนุน (Support) เป็นสิ่งที่ผู้กระทำรู้ว่าจะได้รับหรือคิดว่าจะได้รับจากบุคคลอื่น^{๒๗}

ปัจจัยทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นปัจจัยที่เป็นกลุ่มเหตุผลของการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งของมนุษย์ กล่าวคือ การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะกระทำสิ่งใดย่อมมีเหตุผลในการกระทำนั้นแฝงอยู่ด้วย และเหตุผลดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เพียงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง แต่จะประกอบด้วยกลุ่มเหตุผลหลายประการ ซึ่งอาจเหมือนหรือแตกต่างกันในแต่ละกลุ่มบุคคลนั้นๆ

^{๒๗}รีดเดอร์ (Reader) อ้างใน พระครูสังฆรักษ์ชุมพล ไชยสวโร, “บทบาทของพระสงฆ์ด้านงานสังคมสงเคราะห์ในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

ปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคล คือ ตำแหน่ง สถานภาพทางสังคม ความคาดหวังบทบาทของบุคคล และความรู้สึกได้รับการยอมรับจากสังคม ดังนี้^{๒๘}

๑) ตำแหน่งสถานภาพทางสังคม

สังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลต่อกันและกันระหว่างบุคคล โดยมี การจัดระเบียบขึ้น ส่วนสถานภาพ หมายถึง ตำแหน่งของบุคคลในสังคมในกลุ่มที่มีฐานะเป็นสมาชิกทางสังคม ทำให้บุคคลย่อมมีตำแหน่งต่างๆ ฉะนั้น ตำแหน่งทางสังคมมีความแตกต่างจากบทบาทที่ว่า ตำแหน่งเป็นการจำแนกมนุษย์ แต่บทบาทเป็นการจำแนกพฤติกรรม และสามารถอธิบายได้ว่า ตำแหน่งทางสังคมจะยังคงอยู่ ไม่ว่าจะมีใครครองตำแหน่งนั้นหรือไม่ แต่บทบาทอาจมีอยู่หรือไม่ก็ได้ ตำแหน่งทางสังคมอาจมีสถานภาพสูงหรือต่ำ ขึ้นอยู่กับอำนาจที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกของตำแหน่ง ด้วยเหตุนี้ ตำแหน่งกับสถานภาพจึงเป็นมโนทัศน์คู่กัน คือ ตำแหน่งทางสังคมจะบ่งบอกถึงสถานภาพทางสังคมด้วย

ตำแหน่งทางสังคมแต่ละอย่างจะมีการคาดหวังจากคนในสังคมที่ให้ผู้ครองนั้นประพฤติปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผน กฎเกณฑ์ ที่เรียกว่า บรรทัดฐานหรือปทัสถาน หรืออาจกล่าวได้ว่า บรรทัดฐานทางสังคม หรือปทัสถานเป็นกฎเกณฑ์พฤติกรรม หรือค่านิยมที่สังคมกำหนดไว้เป็นแนวทางให้บุคคลหรือสมาชิกในสังคมยึดถือปฏิบัติในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องกำหนดว่าบุคคลผู้ครองตำแหน่งต่างๆ นั้นควรหรือต้องปฏิบัติอย่างไรในแต่ละสถานการณ์ การที่เราปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมก็เพราะทราบว่าตนเองได้รับการคาดหวังจากบุคคลที่เราติดต่อสัมผัสและจากสังคมส่วนรวมให้ปฏิบัติเช่นนั้น การปฏิบัติดังกล่าว ก็คือ การการแสดงบทบาททางสังคม

บรรทัดฐานทางสังคม เป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้จากประสบการณ์ด้วยวิธีการอบรมปลูกฝังบุคคลเกิดจิตสำนึกในการควบคุมตนเอง หรือวิธีการขัดเกลาทางสังคม นั่นเอง บรรทัดฐานทางสังคม อาทิ ธรรมเนียม ได้แก่ แบบแผนปฏิบัติ มารยาทสังคม กฎศีลธรรม ได้แก่ ประเพณี วิธีประชาจารีต ข้อห้ามต่างๆ กฎหมาย ได้แก่ บทบัญญัติ ข้อบังคับ เป็นต้น บรรทัดฐานดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากค่านิยมทางสังคม หากคนในสังคมมีค่านิยมอย่างไร จะส่งผลให้เกิดการกำหนดบรรทัดฐานหรือปทัสถานตามตำแหน่งของบุคคลนั้น ซึ่งสามารถให้สอดคล้องกับค่านิยมดังกล่าว นอกจากนี้ ยังบังเกิดผลให้คนในสังคมมีแบบแผนในการปฏิบัติต่อกัน มีการแสดงพฤติกรรมบทบาทของแต่ละคนด้วย

๒) ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาท ตำแหน่งสถานภาพกับบรรทัดฐาน

บทบาทประกอบด้วยบรรทัดฐานต่างๆ และเมื่อผนวกบทบาทหลายๆ ด้านเข้าด้วยกันจะเกิดเป็นตำแหน่งสถานภาพขึ้นมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ตำแหน่งสถานภาพประกอบด้วยบทบาท และบทบาทประกอบด้วยบรรทัดฐาน ทั้งบรรทัดฐานและบทบาทเป็นการกระทำที่แสดงออกถึงการตัดสินใจของพฤติกรรมให้ปรากฏ กล่าวคือ การกระทำที่แสดงออกถึงพฤติกรรมที่คาดหวังเป็นเพียงบรรทัดฐานและบทบาทตามอุดมคติ แต่ถ้าเป็นการกระทำที่แสดงออกถึงการตัดสินใจของพฤติกรรมเป็นบรรทัดฐาน หรือบทบาทความเป็นจริง การที่บรรทัดฐานและบทบาทเกี่ยวข้องกับการกระทำที่แสดงออกของพฤติกรรมบุคคลนั้นๆ จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์กับตำแหน่งสถานภาพของบุคคลด้วย ด้วยเหตุที่การกระทำที่แสดงออกของพฤติกรรมบุคคลย่อมขึ้นกับตำแหน่งสถานภาพที่

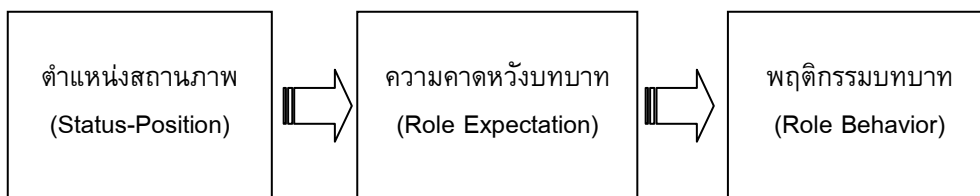
^{๒๘} อรรถธรรม ตีระดอม, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๕๔.

บุคคลนั้นครองอยู่ในตำแหน่งสถานภาพหนึ่งๆ จะประกอบไปด้วยบรรทัดฐานและบทบาทต่างๆ ซึ่งบรรทัดฐานและบทบาทดังกล่าวนี้มักแสดงออกในรูปของสิทธิและหน้าที่ของบุคคลผู้ครองตำแหน่งสถานภาพนั่นเอง

บรรทัดฐานมีความสัมพันธ์กับระบบสังคม ในทำนองเดียวกับอะตอมมีความสัมพันธ์กับระบบมวลสาร และเซลล์มีความสัมพันธ์กับระบบอินทรีย์ กล่าวคือ บรรทัดฐานเป็นส่วนประกอบบทบาท และบทบาทเป็นส่วนประกอบของตำแหน่งสถานภาพ โดยที่บุคคลอาจมีตำแหน่งสถานภาพหลายอย่างภายในองค์การเชิงซ้อน ที่ประกอบด้วยกลุ่มหลายกลุ่มมารวมกัน ตำแหน่งสถานภาพหลายอย่างรวมกันเรียกว่า พหุสถานภาพ และอาจมีหลายพหุสถานภาพในชุมชนและสังคม อันประกอบไปด้วยองค์การเชิงซ้อนหลายๆ องค์การมารวมกันอีกด้วย พหุสถานภาพหลายอย่างนี้รวมเรียกว่า พหุคุณสถานภาพ

๓) ความคาดหวังบทบาทของบุคคลที่ครองตำแหน่งสถานภาพ

เมื่อบุคคลได้เรียนรู้ความคาดหวังจากสังคมเกี่ยวกับบทบาทตำแหน่งสถานภาพที่ครองแล้ว จะส่งผลเกี่ยวข้องกับกระบวนการที่เรียกว่าการสร้างความคิดเห็น หรือทัศนคติ เรียกว่าจิตหมายถึง การทางจิตที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดการปฏิรังสรรค์ หรือกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม ดังแสดงในแผนภาพที่ ๒.๑

แผนภาพที่ ๒.๑ ปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรม^{๒๙}

จากแผนภาพที่ ๒.๑ แสดงให้เห็นปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรม โดยที่ตำแหน่งสถานภาพเป็นปัจจัยที่กำหนดความคาดหวังบทบาทของบุคคลที่ครองตำแหน่งสถานภาพ และการคาดหวังดังกล่าว ยังแสดงถึงปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคล ผู้ครองตำแหน่งสถานภาพนั้นด้วย และอาจกล่าวได้ว่า จิต เป็นปัจจัยสำคัญทางจิตวิทยาที่เชื่อมโยงกับปัจจัยทางสังคมกับพฤติกรรมบทบาทเข้าด้วยกัน ซึ่งเกิดจากปฏิริยาที่บุคคลมีต่อสังคมเมื่อบุคคลมีปฏิสังสรรค์ในสังคมนั้นเอง การตีความจากประสบการณ์ทางสังคมหรือเกิดจากความสำนึกในตัวตนหรืออัตตา ซึ่งเป็นการสร้างภาพพจน์เกี่ยวกับตนเองนั่นเอง ติดตามด้วยการคาดหวังบทบาท แล้วจึงเกิดการกระทำที่แสดงออกถึงพฤติกรรมบทบาทตามที่สังคมคาดหวัง กล่าวอีกนัยหนึ่ง การคาดหวังจากสังคมมีผลต่อการคาดหวังของผู้ครองตำแหน่งสถานภาพ มีผลต่อพฤติกรรมบทบาทของบุคคลนั้น

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

สรุปได้ว่า บทบาทของบุคคลย่อมมีความสัมพันธ์กับตำแหน่งสถานภาพที่ตนครองอยู่ และตำแหน่งสถานภาพที่บุคคลครองอยู่นี้ทำให้เกิดความคาดหวังต่อบทบาทจากคนในสังคมนั้นๆ ให้ผู้ครองนั้นประพฤติปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผน กฎเกณฑ์ ที่เรียกว่า บรรทัดฐานหรือปทัสถาน หรืออาจกล่าวได้ว่า บรรทัดฐานทางสังคม หรือปทัสถานเป็นกฎเกณฑ์พฤติกรรม หรือค่านิยมที่สังคมกำหนดไว้ ซึ่งเกิดจากปฏิกิริยาที่บุคคลมีต่อสังคมเมื่อบุคคลมีปฏิสัมพันธ์ในสังคม ดังกล่าวนี้นี้จะมีผลต่อการกำหนดพฤติกรรมของบทบาทของบุคคลนั้น อย่างไรก็ตามยังมีเหตุปัจจัยที่เป็นกลุ่มเหตุผลของการกระทำของบุคคลที่แฝงอยู่ในการแสดงบทบาท ได้แก่ เป้าประสงค์หรือจุดประสงค์อันเป็นความมุ่งหมายที่จะให้บรรลุในการกระทำซึ่งผู้กระทำได้กำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว, ความเชื่อที่ผู้กระทำเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ และการเลือกกระทำทางสังคม, ค่านิยมและธรรมเนียม ซึ่งเป็นแบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้แล้วสืบต่อกันด้วยประเพณี, การคาดหวังหรือความต้องการ ซึ่งเป็นท่าทีของบุคคลอื่นมีต่อพฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตน, ข้อผูกพัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้กระทำเชื่อว่า ถูกผูกพันที่จะต้องกระทำให้สอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ, การบังคับและโอกาส ซึ่งอาจเป็นตัวที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้กระทำตัดสินใจกระทำการได้เร็วขึ้น, ความสามารถที่จะนำไปสู่การตัดสินใจในการกระทำทางสังคม และ การสนับสนุน อันเป็นสิ่งที่ผู้กระทำรู้ว่าจะได้รับหรือคิดว่าจะได้รับจากบุคคลอื่น อย่างไรก็ตาม ในแต่ละเหตุผลจะประกอบด้วยกลุ่มเหตุผลหลายประการ ซึ่งอาจเหมือนหรือแตกต่างกันในแต่ละกลุ่มบุคคลนั้นๆ ก็ได้

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร บทความทางวิชาการที่กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) สมมติสงฆ์ หมายถึง พระภิกษุและสามเณรที่บรรพชาอุปสมบทโดยวิธีที่ถูกต้องตามพระบรมพุทธานุญาตแล้ว อุทิศชีวิตศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย แต่ยังมีได้บรรลุมรรคผลยังเป็นปุถุชนอยู่ พระภิกษุและสามเณรทั่วไปในปัจจุบันเป็นสมมติสงฆ์ คำว่า สมมติ หมายถึง พิธีประกาศแต่งตั้งเป็นทางการต่อหน้าพระสงฆ์จำนวนมากเป็นพยาน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามีการบวชหลายประเภทด้วยกัน ตั้งแต่เอหิภิกขุอุปสัมปทา ติสระณคณุปสัมปทา และญัตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา

๒) อริยสงฆ์ หมายถึง พระอริยบุคคล คือ ผู้ปฏิบัติตนจนได้บรรลุมรรคผลตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป ซึ่งพระพุทธศาสนาได้จัดพระอริยบุคคล

โดยที่สมมติสงฆ์นั้น หมายถึงผู้ถือครองเพศบรรพชิตเท่านั้น ส่วนอริยสงฆ์ มิได้จำกัดเพศ ว่าเป็นพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ แต่หมายถึงผู้ที่มีคุณภาพทางจิตบริสุทธิ์ขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ระดับโสดาบันขึ้นไป จะเป็นพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ก็ได้^{๓๐}

^{๓๐} แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๓๕),

เมื่อกล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์จะเห็นได้ชัดเจนมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนกระทั่งถึงตายโดยตลอด ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารบทความทางวิชาการ ที่กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิจัยมีรายละเอียดดังนี้

ก. ความหมายของบทบาทของพระสงฆ์

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของบทบาทของพระสงฆ์ไว้ ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า หากมองกลับมาในด้านประวัติศาสตร์ไทยในทุกๆ สมัย เราจะเห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ที่ได้สร้างคุณูปการต่อสังคมไว้หลายประการด้วยกัน คือ พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้นำของคนในสังคม แม้ว่าในทางบ้านเมืองจะมีผู้ปกครองอยู่แล้วแต่ก็ไม่พ้นที่จะต้องพึ่งพาพระสงฆ์ในยามบ้านเมืองมีวิกฤติอยู่ดี อย่างในเวลาที่จะต้องออกรบในสมรภูมิแห่งสงคราม คนในสังคมจะเข้าหาพระสงฆ์เพื่อขอให้ท่านอำนวยการให้การรบในครั้งนั้นๆ ประสพชัยชนะเหนือศัตรู หรือขอให้ตนเองมีชีวิตรอดปลอดภัยจากการรบในครั้งนั้นๆ อีกประการหนึ่งคือ พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูของคนในสังคม สมัยแต่ก่อนยังไม่มีโรงเรียนเกิดขึ้นอย่างกลาดเกลื่อนแฉกเช่นในปัจจุบัน คนในสังคมจึงพากันเข้าไปศึกษาเล่าเรียนหาความรู้ในกำแพงวัดพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้อยู่ภายในวัด จึงทำหน้าที่เป็นครูสอนคนในสังคมโดยปริยาย คนในสมัยแต่ก่อนจึงมีความผูกพันกับพระสงฆ์และวัดมาก^{๓๑}

พระไพศาล วิสาโล กล่าวถึง บทบาทของพระสงฆ์ว่า โดยประเพณีพระสงฆ์ไม่ได้มีหน้าที่สอนธรรมอย่างเดียว หากยังมีบทบาทในทางโลก เช่น สอนวิชาชีพ ชุบบ่อน้ำ สร้างสะพาน และเป็นผู้ไกลเกลี่ยระงับความขัดแย้งในหมู่บ้าน เป็นต้น วัดจึงไม่ใช่สถานอบรมสั่งสอนศีลธรรม จรรยา และประกอบพิธีกรรมเท่านั้น^{๓๒}

วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ สรุปความว่า บทบาทที่เด่นชัดของพระสงฆ์คือบทบาทในการพัฒนาสังคม ซึ่งมีอยู่ ๒ ด้าน คือ บทบาทในด้านพัฒนาวัตถุและบทบาทในการพัฒนาด้านจิตใจ พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมโดยการให้คำแนะนำที่ถูกต้อง เป็นผู้เชื่อมประสานให้กำลังใจ และเป็นผู้ปลูกฝังคุณธรรมแก่ประชาชน^{๓๓}

^{๓๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

^{๓๒}พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๑.

^{๓๓}วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๔๑๓ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยร่มเกล้า, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทโดยการใช้ปัญหาของสังคมเป็นตัวชี้นำกิจกรรมที่ทำ คือเข้ามาสนองตอบปัญหาเป็นบางส่วน และต้องมองปัญหาแยกส่วนและแคบลง พระสงฆ์บางรูปให้บริการสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานแม้ปัญหาท้องถิ่นเล็กๆ แต่มีพลังมาก อีกทั้งไม่แยกส่วนปัญหาที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันอีกด้วยและที่สำคัญการมองปัญหาต่างจากมุมมองที่เป็นอิสระจากการครอบงำของทุนนิยม วัตถุนิยมและบริโภคนิยมของพระสงฆ์^{๓๔}

คณินนิตย์ จันทบุตร และสุบรรณ จันทบุตร ได้กล่าวถึง บทบาทของพระสงฆ์ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในด้านการพัฒนาชุมชนให้เจริญด้วยการสร้างสาธารณประโยชน์ ซึ่งเป็นการสร้างความผูกพันและการสงเคราะห์ชาวบ้านด้วยสิ่งที่เป็นต่อการดำรงชีวิตของชุมชน เช่น ช่วยสร้างโรงเรียน สร้างถนน ศาลาประชาคม เป็นต้น^{๓๕}

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา ได้กล่าวว่า พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในทางศาสนาและในทางโลก พระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาและการควบคุมสังคม พระภิกษุส่วนใหญ่ซึ่งได้บวชและจำพรรษามาเป็นเวลานาน จะได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนในท้องถิ่นนั้น และยังคงมีอิทธิพลเหนือชาวบ้านอยู่มาก โดยเฉพาะพระสงฆ์ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ทางสงฆ์ มักจะได้รับความเคารพนับถือและเป็นผู้มีอิทธิพลในชุมชนชนบท และชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อฟังมากเป็นผู้ให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านทั้งทางโลกและทางธรรม^{๓๖}

คุณ โทจันทร์ ได้กล่าวถึง บทบาทของพระสงฆ์ว่าบทบาทของพระสงฆ์ที่สำคัญต่อชีวิตประจำวันของชาวพุทธ ควรจะต้องมีดังนี้ คือ ที่พึ่งบวร สอนธรรม นำปฏิบัติ พัฒนา ปรีชาดี และมีส่วนช่วยสังคม^{๓๗}

สรุปได้ว่า จากการประมวลแนวคิดของนักวิชาการจะเห็นได้ว่าเป็นการมองพระสงฆ์ในฐานะพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ทรงธรรม เป็นผู้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา บทบาทของพระสงฆ์จึงมิใช่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเองฝ่ายเดียว ยังคงต้องช่วยเหลือประชาชนในด้านต่างๆ อีกหลายด้าน ดังนั้น หากจะนิยามความหมายของคำว่า “บทบาทของพระสงฆ์” อาจให้คำจำกัดความได้ว่า หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาโดยฐานะที่เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งโดยนัยนี้ย่อมต้องมีบทบาทหรือพฤติกรรมที่พึงปฏิบัติทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่นด้วย

^{๓๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์, *พุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดคิมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๙๕.

^{๓๕} คณินนิตย์ จันทบุตร และสุบรรณ จันทบุตร, *ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๕), หน้า ๕๔.

^{๓๖} จิรพรรณ กาญจนะจิตรา, *การพัฒนาชุมชน*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๙๖.

^{๓๗} คุณ โทจันทร์, *พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน โอ. เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๕.

ข. ประเภทบทบาทของพระสงฆ์

สถาบันสงฆ์เป็นสถาบันที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดและความเป็นอยู่ของพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมากทั้งด้านอบรมบ่มนิสัย ศีลธรรมจรรยา ศาสนพิธี และกิจกรรมต่างๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน พระสงฆ์จึงได้รับการนับถืออย่างสูง ซึ่งนอกจากจะเป็นที่พึ่งทางใจ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคมแล้ว หลักธรรมของพระพุทธศาสนายังพัฒนาคุณภาพของประชากรให้มีคุณธรรมจริยธรรมมีระเบียบวินัย รับผิดชอบ สมัครสมานสามัคคี ส่งเสริมความมั่นคงแห่งชาติทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งสามารถแยกบทบาทของพระสงฆ์สมัยพุทธกาล และบทบาทของพระสงฆ์ในสมัยปัจจุบันไว้ดังนี้

(๑) บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

พระพุทธเจ้าได้ทรงเผยแผ่พระศาสนาอยู่นานถึง ๔๕ พรรษา พระองค์ทรงวางรูปแบบการปกครองสงฆ์ไว้ ๓ รูปแบบ ตามกาลเวลาและจำนวนพระสาวกที่เพิ่มขึ้น ดังนี้

๑) ปฐมโพธิกาล : ตอนแรกการตรัสรู้ พระสาวกยังมีน้อย พระพุทธองค์ทรงปกครองเอง โดยมีพระองค์เป็นประมุข วิธีที่รับบุคคลเข้ามาอยู่ในปกครอง เรียกว่า เอหิภิกขุ อุปสัมปทา หรืออาจเรียกว่า พุทธาธิปไตย ดังเมื่อคราวที่ พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาแก่พระปัญจวัคคีย์ในวันอาสาฬหบูชา ท่านอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วขอบวชเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประทานการอุปสมบทแก่ท่านอัญญาโกณฑัญญะ ด้วยพระพุทธดำรัสว่า

“เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด”^{๓๘}

๒) มัชฌิมโพธิกาล : ตอนกลางการตรัสรู้ พระสาวกเริ่มเพิ่มมากขึ้น พระพุทธองค์ทรงมอบอำนาจให้ภิกษุชนียภิกษุ คือ พระภิกษุผู้มีคุณธรรมช่วยกันปกครอง โดยมีพระพุทธองค์เป็นประมุข วิธีที่รับบุคคลเข้ามาอยู่ในปกครอง เรียกว่า ติสรณคณูปสัมปทา หรืออาจเรียกว่า อภิภูชนียาธิปไตย

๓) ปัจฉิมโพธิกาล : ตอนปลายการตรัสรู้ พระสาวกมีจำนวนมากขึ้น เพราะพระพุทธศาสนาได้ขยายแผ่กว้างไพศาลไปมาก มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสสมัครเข้าเป็นสาวกและเข้ามาบรรพชาอุปสมบทมากขึ้น พระพุทธองค์ทรงประทานระบบสังฆาธิปไตย คือ มอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ปกครองกันเอง โดยมีพระองค์เป็นประมุข วิธีที่รับบุคคลเข้ามาอยู่ในปกครอง เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา หรืออาจเรียกว่า สังฆาธิปไตย^{๓๙}

บทบาทของพระสงฆ์ในอดีตได้แสดงบทบาทในการแนะนำสั่งสอน และเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง รู้จักฝึกจิต ฝึกปัญญา และประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม และอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข จึงกล่าวได้ว่า “พระสงฆ์ในอดีตทำหน้าที่เป็นครูของสังคมและเป็นผู้นำทางด้านภูมิปัญญาของสังคม”^{๔๐}

^{๓๘}วิมพา. (ไทย) ๑/๑๘/๒๓.

^{๓๙}ดนัย ไชยโยธา, พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๘), หน้า ๘๕-๘๖.

^{๔๐}บุญรับ ศักดิ์มณี และโสภณ เสือพันธ์, หนังสือเรียน พระพุทธศาสนา ๓ ขรล. ๐๐๐๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๙๐.

(๒) บทบาทพระสงฆ์ในปัจจุบัน

บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนและสังคมมากขึ้น พระสงฆ์มีส่วนร่วมกับการกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่นอกเหนือจากการเผยแผ่ศาสนา โดยแบ่ง เป็นบทบาทในด้านต่างๆ ได้ดังนี้

บทบาทในการพัฒนาสังคม

บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน อาจกล่าวกว้างๆ ได้ ๒ ด้าน คือ การพัฒนาด้านวัตถุ และ การพัฒนาด้านจิตใจ

๑) การพัฒนาด้านวัตถุ

การพัฒนาสังคมด้านวัตถุ ที่พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการเป็นผู้นำชาวบ้าน หรือมีส่วนร่วมในโครงการต่างๆ ที่เห็นเด่นชัดในปัจจุบันมีดังนี้

๑.๑) ด้านการศึกษา

นอกจากพระสงฆ์จะเป็นผู้ที่สั่งสอนอบรมจิตใจให้แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ยังมีบทบาทในการพัฒนาสถานศึกษาในรูปแบบต่างๆ เช่น สำนักสงฆ์ โรงเรียนวัด ที่เปิดสอนทั้งทางโลกและทางธรรมแก่ผู้ที่บวชเรียน การจัดตั้งหรือสนับสนุนโครงการพัฒนาชนบทต่างๆ เช่น โครงการสอนตัดเย็บเสื้อผ้า โครงการทำที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน หรือแม้แต่การที่พระสงฆ์เป็นผู้นำในการสร้างสำนักปฏิบัติธรรม สร้างสถานฝึกอบรมวิชาชีพต่างๆ ล้วนแล้วแต่มีคุณค่าต่อการพัฒนาทางการศึกษาอย่างยิ่ง เพราะเป็นการขยายโอกาสและสถานศึกษาไปสู่ประชาชน ช่วยรัฐประหยัดงบประมาณที่จะใช้พัฒนาด้านนี้ได้อีกทางหนึ่งด้วย

๑.๒) ด้านสาธารณูปโภค

โครงการพัฒนาชนบทหลายๆ โครงการที่มีพระสงฆ์เป็นผู้นำ สามารถพัฒนาสาธารณูปโภคได้ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม เช่น พระสงฆ์นำชาวบ้านขุดเจาะน้ำบาดาล ขุดสระน้ำสาธารณะ ขุดบ่อ ทำถนนหนทาง สร้างสะพาน ขุดคลอง สร้างส้วม สร้างศาลาพักร้อน สร้างหอกระจายเสียงประจำหมู่บ้าน ฯลฯ สิ่งสาธารณูปโภคเหล่านี้ พระสงฆ์ในหลายๆ ท้องถิ่น สามารถนำชาวบ้านรวบรวมเงินทุนเพื่อจัดสร้างขึ้น โดยอาศัยแรงศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระสงฆ์ ไม่ต้องรอรับแต่ความช่วยเหลือจากทางราชการ นอกจากนี้พระสงฆ์ยังมีบทบาทในการเป็นผู้นำชาวบ้านพัฒนาสถานที่ หรือทำความสะอาดสิ่งสาธารณูปโภคต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น เนื่องในวันสำคัญทางศาสนา หรือวันแม่แห่งชาติ เป็นต้น ซึ่งนับได้ว่าพระสงฆ์ช่วยปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีให้กับชาวบ้าน ฝึกให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งสาธารณูปโภคในท้องถิ่นของตน ให้ใช้ประโยชน์ได้นานคุ้มค่า

๑.๓) ด้านการสาธารณสุข

จากที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาสิ่งสาธารณูปโภค ซึ่งจะสามารถยกระดับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่นไปในตัวด้วย เช่น การมีส้วม มีน้ำประปา น้ำดื่ม ถนน ฯลฯ ใช้ที่สะอาดและเพียงพอ ตลอดจนการมีสถานพยาบาลเบื้องต้น เช่น สถานีอนามัย เป็นต้น โครงการส่งเสริมการเกษตรและการปศุสัตว์ต่างๆ เช่น การส่งเสริมการปลูกผักผลไม้สวนครัว กองทุนเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นอาหาร หรือโครงการอื่นๆ ที่พระสงฆ์มีส่วนช่วยเหลือนั้น นอกจากจะทำให้ประชาชนมีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอและถูกสุขลักษณะแล้ว บางอย่างยังสามารถนำผลผลิตไปขายเป็นการเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวด้วย

๑.๔) ด้านเศรษฐกิจ

เมื่อมีการพัฒนาด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุข โภค และด้านสาธารณสุขให้ดีขึ้น ก็ย่อมเป็นการช่วยพัฒนาเศรษฐกิจให้ดีขึ้นตามไปด้วย เพราะเมื่อชาวบ้านได้รับการศึกษาอบรมที่ดี มีสิ่งสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกและมีสุขภาพพลานามัยที่ดี ย่อมมีความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน ชาวบ้านก็มีเวลาและโอกาสในการพัฒนาเศรษฐกิจของตนและท้องถิ่นให้ดียิ่งขึ้น ในปัจจุบัน การรวมกลุ่มกันทางเศรษฐกิจในหลายๆ ท้องถิ่นมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ เช่น การจัดตั้งสหกรณ์ร้านค้า การจัดตั้งสหกรณ์เพื่อขายผลผลิต การจัดตั้งกองทุนรวมประจำหมู่บ้าน การจัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารโค-กระบือ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านได้ช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจ และไม่ถูกพ่อค้าคนกลางเอารัดเอาเปรียบ ส่งผลให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นและการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปอย่างรวดเร็ว

บทบาทในการพัฒนาด้านจิตใจ

งานที่กระทำโดยตรงของพระสงฆ์คือ การสงเคราะห์ทางจิตใจ ส่วนการสงเคราะห์ทางวัตถุจะกระทำโดยอ้อมด้วยการแนะนำชักจูงผู้อื่นให้กระทำหรือนำสิ่งของหรือบริการที่ได้รับจากผู้อื่นมาเฉลี่ยหรือแบ่งปันให้เป็นประโยชน์กว้างขวางออกไปโดยการสงเคราะห์^{๔๑} งานพัฒนาจิตใจที่พระสงฆ์ไทยกระทำอยู่ในปัจจุบัน มีดังต่อไปนี้

๒.๑) แสดงพระธรรมเทศนา หรือที่เรียกโดยทั่วไปว่า เทศน์ มีทั้งเทศน์เดี่ยว คือ เทศน์รูปเดี่ยว และเทศน์ปฐก- วิสัชนา คือ เทศน์ถาม- ตอบ ตั้งแต่ ๒ รูปขึ้นไป การแสดงพระธรรมเทศนาคือเป็นรูปแบบที่ทำกันมาแต่โบราณ มีระเบียบและวิธีการของตนโดยเฉพาะ คือมีการอาราธนาศีล อาราธนาธรรม และผู้ฟังนั่งอย่างสงบเรียบร้อย ประนมมือตั้งใจฟัง ท่านผู้รู้กล่าวว่า การฟังเทศน์แบบนี้เป็นการรักษาศีลฝึกสมาธิ และอบรมปัญญาไปในตัว

๒.๒) ปาฐกถาธรรม คือ การแสดงธรรมโดยใช้ภาษาธรรมดาที่สื่อความหมายได้ง่าย

๒.๓) ธรรมทูตและธรรมจาริก คือ การส่งพระไปสั่งสอนอบรมประชาชนในจังหวัดต่างๆทั่วราชอาณาจักร งานพระธรรมทูตอยู่ในความรับผิดชอบของคณะสงฆ์ไทย โดยเฉพาะนอกจากงานธรรมทูตในประเทศแล้ว ยังส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังต่างประเทศอีกด้วย ส่วนงานธรรมจาริกนั้นเป็นโครงการร่วมระหว่างคณะสงฆ์กับกรมประชาสัมพันธ์

๒.๔) จัดตั้งโรงเรียน เช่น โรงเรียนพระปริยัติธรรมสามัญ โรงเรียนราษฎร์ของวัด และโรงเรียนสอนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เพื่อสอนศีลธรรมจริยธรรมและวิชาสามัญให้แก่เด็กและเยาวชน โรงเรียนสอนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์นั้นริเริ่มโดยพระสงฆ์จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นแห่งแรก

๒.๕) จัดตั้งโครงการพัฒนาและสงเคราะห์ เช่น โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น โดยพระสงฆ์จากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง คือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาจุฬาราชวิทยาลัย และโครงการพัฒนาจิต ของจิตภาวันวิทยาลัยบางละมุง จังหวัดชลบุรี โดยจัดให้พระผู้นำท้องถิ่นทั่วราชอาณาจักรมาฝึกอบรมเพื่อกลับไปเผยแผ่ในท้องถิ่นของตน

^{๔๑}อนันต์ วิริยพิณี, บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๖.

๒.๖) จัดบรรพชาและอุปสมบทแก่นักเรียนและนิสิตนักศึกษาในฤดูร้อน

๒.๗) เปิดสอนพระพุทธศาสนา เช่น เปิดสอนพระอภิธรรมแก่ผู้สนใจทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ดังที่ได้กระทำกันอยู่ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ และสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

๒.๘) ตั้งศูนย์ฝึกปฏิบัติสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน งานด้านนี้ได้เริ่มอย่างจริงจังในสมัยพระพิมลธรรม (อาจ อาสภเถระ) วัดมหาธาตุ เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ได้รับพระผู้นำชุมชนในจังหวัดต่างๆ มาฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานจนมีความสามารถ แล้วส่งกลับไปตั้งสำนักปฏิบัติธรรมในท้องถิ่นของตน และปัจจุบันยังมีการสอนสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานตามสำนักปฏิบัติหลายแห่ง

๒.๙) จัดตั้งโรงมหรสพทางวิญญาณ คือ อบรมและปลูกฝังจริยธรรมแก่ประชาชนโดยผ่านสื่อการสอน

๒.๑๐) เผยแผ่ธรรมทางวิทยุและโทรทัศน์

๒.๑๑) ออกวารสารและนิตยสารเผยแผ่ธรรม มีหน่วยงานและสถาบันต่างๆ ออกวารสารและนิตยสารเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลายฉบับ เช่น พุทธจักรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เสียงธรรมของพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ธรรมจักรของมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นต้น^{๔๒}

ปัจจัยสำคัญที่จูงใจพระสงฆ์ให้มีบทบาทในการพัฒนาสังคมตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ๒ ประการ คือ

๑) ปัจจัยที่จูงใจภายนอก คือ พระสงฆ์ส่วนใหญ่นั้นดำรงชีวิตอยู่ในท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลง และสภาวะแวดล้อมต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก ปัญหาของสังคมได้เกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงวัด คนเหล่านั้นบางคนก็เป็นญาติพี่น้องของท่านบางคนก็มีอุปการคุณต่อวัด ซึ่งชุมชนเหล่านั้นมีปัญหาเกิดขึ้นหลายประการ เช่น ปัญหาความยากจน การเจ็บไข้ได้ป่วย เด็กขาดการศึกษาเล่าเรียน ปัญหาดังกล่าวเหล่านั้นจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายจึงจะแก้ไขได้ ดังนั้น ในฐานะที่ท่านเป็นพระสงฆ์หรือเป็นผู้เสียสละอยู่แล้ว จึงได้อาสาสมัครออกมาแสดงบทบาทในการช่วยเหลือสังคมเหล่านั้น

๒) ปัจจัยที่จูงใจภายใน ได้แก่ การที่พระสงฆ์เองได้เรียนรู้และเข้าใจปัญหาของสังคมมากขึ้น ท่านเรียนรู้ปัญหาของชาวเมืองและของชาวชนบท ตลอดทั้งเรียนรู้ถึงข้อมูลว่าอะไรควรแก้ไขและไม่ควรแก้ไขและแก้ได้อย่างไรประกอบกับผลจากการศึกษาและการปฏิบัติธรรมที่ทำให้พระสงฆ์เกิดปัญญาและคุณธรรม อันได้แก่ ความเมตตากรุณา ความโอบอ้อมอารี คิดสงสารอยากจะช่วยเหลือผู้อื่นจึงทำให้พระสงฆ์เหล่านั้นออกมาแสดงบทบาทในการพัฒนาสังคมไทยดังที่เห็นปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้^{๔๓}

^{๔๒}วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๔๑๒ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๓), หน้า ๔๗-๕๒.

^{๔๓}พรพจน์ กบิลสิงห์, หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส ๐๔๑๒ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘-๖๕.

บทบาทในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

พระสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยสรุปมี ๕ ประการ คือ^{๔๔}

๑) พระสงฆ์กับพื้นฐานทางการศึกษาของชาติ

สังคมไทยการจัดการศึกษาเริ่มต้นจากวัด โดยมีพระเป็นผู้สอนมาก่อนที่จะมีโรงเรียน ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีบทบาทเป็นครูในขณะที่ย้ายไปเรียนกับพระที่วัด ผู้หญิงและคนชราก็ได้รับความรู้ทางอ้อมจากการไปวัด ฟังเทศน์ ฟังธรรม ทำให้มีผลต่อการพัฒนาจิตใจของคนในสังคม

๒) พระสงฆ์กับการอบรมสั่งสอน

ในอดีตพระพุทธรูปเจ้าได้ใช้เวลาออกพรรษาออกไปโปรดประชาชนอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในการอบรมสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้า และเช่นกันงานที่พระสงฆ์ยังคงปฏิบัติตามรอยพระพุทธองค์อยู่ คือ งานพระธรรมทูต ซึ่งเป็นการจาริกออกไปอบรมสั่งสอน และสงเคราะห์ผู้ที่อยู่ห่างไกล เช่น ชาวเขา คนไทยที่อยู่ต่างประเทศ เป็นต้น

๓) พระสงฆ์กับงานด้านสาธารณสุข

ในชนบทวัดยังเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยเฉพาะพระสงฆ์จะมีบทบาทในด้านการเป็นผู้นำแก่ประชาชน ซึ่งได้อาศัยวัดเป็นที่พึ่งทั้งในด้านการขอยารักษาโรค การขอคำแนะนำตลอดจนการเผยแพร่ความรู้ในด้านสาธารณสุขต่างๆ ทางราชการมักจะขอความร่วมมือ ในการเผยแพร่ความรู้ผ่านวัดโดยมีพระสงฆ์เป็นสื่อกลาง ในบางแห่งพระบางรูปยังเป็นหมอชาวบ้านอีกด้วย

๔) พระสงฆ์กับการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง การให้ความรู้แก่คนทั่วไป โดยสถานที่ให้ความรู้นั้นไม่ได้มาจากโรงเรียน บทบาทพระสงฆ์กับการศึกษานอกระบบโรงเรียน เช่น การจัดตั้งศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ หรือเดิมเรียกว่าโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ จุดประสงค์ในการจัดก็คือ การเผยแพร่ความรู้ทางพระพุทธศาสนาแก่เด็กและประชาชนที่สนใจและเป็นการช่วยลดภาระให้กับผู้ปกครองมิให้ต้องเสียเงินในกรณีที่ต้องการจะให้บุตรหลานเรียนพิเศษอีกด้วย

นอกจากนี้พระสงฆ์ยังได้ช่วยจัดการศึกษาให้แก่เด็กก่อนวัยเรียน เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระให้กับผู้ปกครอง ที่ต้องไปประกอบหน้าที่การงาน การจัดการศึกษาให้แก่เด็กก่อนวัยเรียนอยู่ในรูปของโรงเรียนวัดสอนเด็กก่อนเกณฑ์ โดยจัดขึ้นภายในวัดเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านรอบวัดโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย

^{๔๔} พระอธิการผจญ อาจาโร, “ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารวัดโดยใช้หลักธรรมาภิบาล : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔-๒๕.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโณ) ได้กล่าวไว้ว่า ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกอบรมกิจกรรม ปลูกฝังเรื่องคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และประเพณีอันดีงามแก่เด็ก ตลอดจนเตรียมความพร้อมในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ส่งเสริมให้ภิกษุได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม เพิ่มมากขึ้น และเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้าน ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ในวัด ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๗ เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันก็ยังดำเนินการเพื่อรับเด็กซึ่งเป็นบุตรหลานชาวบ้านที่อายุยังไม่ครบเกณฑ์การเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาตามกฎหมาย มาช่วยเลี้ยงฝึกหัดมารยาทให้คุ้นเคยกับวัด กับพระตั้งแต่เด็ก สอนหนังสือง่ายๆ เบื้องต้น ที่ไม่เกินกำลังของสมองที่เด็กจะเรียนได้ และให้รู้จักสวดมนต์ ไหว้พระ เป็นต้น^{๔๕}

๕) พระสงฆ์กับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง การนำความรู้ที่ได้จากคนในท้องถิ่นมาช่วยพัฒนาท้องถิ่นของตน เช่น ผู้มีฝีมือทางด้านช่างในสมัยโบราณ ผู้มีวิชาความรู้มักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้ที่อยู่ในตระกูลเท่านั้น คนภายนอกจึงขาดโอกาสในการสืบทอดความรู้ บางครั้งเมื่อไม่มีตระกูลสืบทอด วิชาความรู้เหล่านั้นก็สูญหายไปหมด พระสงฆ์บางรูปมีความรู้ เชี่ยวชาญทางการช่าง จึงเป็นกำลังสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ขึ้นอีกด้วย

บทบาทในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พระสงฆ์ วัด และป่า เป็นสิ่งที่มีสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เหตุที่วัดต้องมีป่าหรืออย่างน้อยต้องมีต้นไม้ใหญ่เพราะเป็นส่วนประกอบสำคัญในการปฏิบัติธรรม วัดมี ๒ ลักษณะ คือ วัดป่าและวัดในเมือง วัดป่านั้นส่วนมากตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่ามาก่อน ส่วนวัดในเมืองซึ่งตั้งในบริเวณที่โล่งแจ้ง เมื่อตั้งเป็นวัดแล้วต้องมีการปลูกต้นไม้เพื่อสร้างเป็นป่าใหม่ ดังนั้น รัฐจึงควรร่วมมือกับทางวัดในการอนุรักษ์ และสร้างป่า เพราะประชาชนจะไม่กล้าเข้าไปทำลายป่าที่อยู่ในเขตวัด นอกจากนี้ ก็ยังจะเสียค่าใช้จ่ายน้อย เนื่องจากอาศัยพระสงฆ์เป็นผู้ดูแลรักษาให้อีกด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างพระกับป่ามีมานานเพราะอาศัยเป็นที่ฝึกปฏิบัติ ป่าได้ รับการคุ้มครองเพราะบารมีและวัตรปฏิบัติของท่านตามพระธรรมวินัย เป็นตัวอย่างสั่งสอนประชาชนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าต่อมนุษย์ การพึ่งพากันของพระสงฆ์กับป่าพบทั่วไปในสังคมพุทธ ที่ใดมีวัดมักมีป่าหรือสร้างป่าขึ้นมาในวัดและรอบๆ วัด ป่าใดที่สงบเงียบเหมาะกับการฝึกตนก็จะมีพระธุดงค์ไปฝึกปฏิบัติขัดเกลตาตนเองในป่า ชาวบ้านก็ช่วยทำบุญดูแลเลี้ยงพระ พระก็ให้ธรรมะสั่งสอนญาติโยม พระ ป่า ชุมชน จึงมีความสัมพันธ์และ มีส่วนร่วมสนับสนุนซึ่งกันและกัน^{๔๖}

^{๔๕}พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโณ), การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙.

^{๔๖}ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พระกับป่า : บทบาทของพระสงฆ์ในการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

ดังนั้น จึงแบ่งบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ ๓ ประเด็น คือ

๑) ความเป็นมาของการอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

ในสมัยพุทธกาลสถานที่พำนักของพระภิกษุมีชื่อเรียกว่า อาราม ทั้งนี้เพราะเป็นสถานที่มีต้นไม้ให้ร่มเงา ช่วยให้เกิดความสงบร่มเย็นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม จนถึงปัจจุบันต้นไม้ถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติ และมีคุณค่าเกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในเรื่องปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค นอกจากนี้ยังถือว่าต้นไม้ช่วยอนุรักษ์น้ำ ป้องกันน้ำไหลป่าท่วมทันเกินความต้องการ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อทำให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตสืบไป

๒) พระสงฆ์กับสภาพแวดล้อมภายนอกวัด

วินัยบัญญัติเป็นข้อบังคับในการปฏิบัติเมื่ออยู่ป่าที่พระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติไว้ ดังนี้

- ห้ามทำลายเมล็ดพืช หน่อไม้ รากเหง้า เพราะอาจขยายพันธุ์ได้ต่อไป
- ห้ามทำลายต้นไม้ทั้งหลายไม่ว่าใหญ่หรือเล็ก
- ห้ามถากถางสระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลาย หรือ ทิ้งสิ่งปฏิกูลต่างๆ ลงในแม่น้ำ ลำคลอง
- ห้ามขุดดิน เพราะอาจทำให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ในดินตาย
- ห้ามเทน้ำ ลงบนหญ้าหรือบนดินเพราะจะทำให้สัตว์ตาย
- ให้กรองน้ำก่อนดื่ม เพราะอาจมีสัตว์น้ำติดอยู่

๓) พระสงฆ์กับสภาพแวดล้อมภายในวัด

จากคำสั่งของมหาเถรสมาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้ระบุให้มีการปลูกต้นไม้ภายในวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ (ที่ดินสงฆ์) ทั้งนี้เพื่อให้วัดเป็นสถานที่ร่มเย็น ประเภทของต้นไม้ที่จะนำมาปลูกได้แก่

- ไม้เนื้อแข็ง เช่น ต้นสัก ต้นแดง ต้นรัง ต้นยาง
- ไม้ร่มเงา เช่น ต้นไทร
- ไม้ดอกยืนต้น เช่น ลั่นทม
- ไม้ผลยืนต้น เช่น มะม่วง
- ไม้พุ่ม
- ไม้กอ เช่น กอไผ่

ลักษณะของการปลูกต้นไม้ แยกลักษณะการปลูกดังนี้

- ปลูกเป็นแนวเขตวัด เช่น ไม้เนื้อแข็ง
- ปลูกเป็นกลุ่มหรือเป็นหมู่
- ปลูกเรียงต้น
- ปลูกเฉพาะต้น

ส่วนกล้าไม้ที่จะนำมาปลูก อาจขอได้จากทางราชการ จากเอกชน หรือ การเพาะ ตอน เป็นต้น ของวัดเองก็ได้

สรุปได้ว่า แม้ในปัจจุบันพระพุทธศาสนาจะได้รับผลกระทบกระเทือนจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ และการเมืองอย่างมาก และทำให้ผู้มองศาสนาในแง่ต่างๆ ทั้งในแง่ดีหรือแง่บวกและในแง่ร้ายหรือแง่ลบก็ตาม แต่พุทธศาสนาก็ยังนับว่ามีอิทธิพลอยู่มากในจิตใจของคนไทยและแสดงออกมาในรูปของประเพณี นิสัย วัฒนธรรม หรือความเมตตาปรานี และความโอบอ้อมอารี สิ่งเหล่านี้อาจเรียกว่าเป็นลักษณะเฉพาะที่มีอยู่ในสังคมไทย ซึ่งเป็นลักษณะอันเนื่องมาจากพุทธศาสนาจึงถือว่าสังคมไทยก็คือสังคมพุทธนั่นเอง ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้สังคมไทยเป็นสังคมพุทธตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็คือ พระสงฆ์ สถาบันสงฆ์จึงเป็นสถาบันจารีตที่มีความสำคัญยิ่ง พระสงฆ์จากอดีตจนถึงปัจจุบัน มีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวพุทธไทยส่วนใหญ่ทั้งทางด้านศีลธรรมจรรยาและกิจกรรมทางโลก พระสงฆ์เป็นหนึ่งในรัตน ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นเสมือนตัวแทนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นสถาบันที่ขาดเสียไม่ได้ในชีวิตประจำวันของพุทธศาสนิกชน นอกจากจะเป็นที่พึ่งพิงทางใจ ชี้นำทางศีลธรรมจรรยาโดยชี้ให้ทำนาให้ดู และเป็นสถาบันที่เอื้ออำนวยบริการทางศาสนกิจ ศาสนพิธีแล้ว พระภิกษุสงฆ์ยังทำหน้าที่ให้บริการอื่นๆ ที่กลไกของรัฐบาลเข้าไปให้บริการไม่ทั่วถึง ทั้งยังมีส่วนช่วยเสริมกลไกของรัฐให้บรรลุเป้าหมายมากยิ่งขึ้นและทั้งยังมีส่วนช่วยสังคมในด้านต่างๆ อีกด้วย

๒.๑.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร บทความทางวิชาการที่กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

ก. ความหมายของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุไว้ ดังนี้

กรมศิลปากร ได้ระบุความหมายของ การอนุรักษ์ โดยอ้างอิงจาก ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. ๒๕๒๘ ไว้ว่า ความหมายของการอนุรักษ์ หมายถึง การอนุรักษ์ การสงวนรักษา การปฏิสังขรณ์ และการอนุรักษ์ ดังนี้^{๔๗}

อนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การใช้และจัดการทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาด ตลอดจนมีการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุความต้องการในอนาคตและให้หมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ การสงวน และการปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วย

การสงวนรักษา (Preservation) หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันไม่ให้เสียหายต่อไป

^{๔๗} กรมศิลปากร, คู่มือถวายนความรู้แก่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมานพันธ์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕.

การปฏิสังขรณ์ (Renovation) หมายถึง การทำให้คืนสู่สภาพเดิมที่เคยเป็นมา
การบูรณะ (Restoration) หมายถึง การซ่อมแซม ปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะ
กลมกลืนเหมือนของเดิมมากที่สุด เท่าที่จะทำได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีเดิม และสิ่งที่
ทำขึ้นใหม่ด้วย

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้ให้ความหมายของคำว่า การ
อนุรักษ์ ไว้ว่า อนุรักษ์ หมายถึง การรักษาความสำคัญและหลักฐาน ในการเป็นเครื่องชี้ให้เห็น
วิวัฒนาการ ความรุ่งโรจน์ของศิลปวัฒนธรรมไว้ โดยปรับสภาพให้เข้ากับสภาพสังคมและเศรษฐกิจ
เพื่อให้ประชาชนในสังคมสามารถสร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่าในด้านศิลปกรรมในปัจจุบันและอนาคตได้^{๔๘}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ระบุความหมายไว้ว่า

โบราณสถาน หมายถึง สิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น โบสถ์ วิหาร วัง มีอายุเก่ากว่า ๑๐๐ ปี
ขึ้นไปหรือเป็นอสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับ
ประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้รวมถึง
สถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์

คำว่า โบราณวัตถุ หมายถึง สิ่งของโบราณที่เคลื่อนที่ได้ เช่น พระพุทธรูป เทวรูป
ศิลาจารึก มีอายุเก่ากว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไปหรือเป็นอสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณไม่ว่าจะเป็น
สิ่งประดิษฐ์ หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์
หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของ
อสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

คำว่า ศิลปวัตถุ คือ วัตถุอันเป็นผลงานสร้างสรรค์ทางทัศนศิลป์ที่ประกอบด้วยศิลป
ลักษณะ เช่น ภาพเขียน รูปปั้น เครื่องลายครามเครื่องถมหรือเป็นสิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมี
คุณค่าสูงในทางศิลปะ^{๔๙}

กรมศิลปากร ได้ให้ความหมายของ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ไว้ดังนี้

คำว่า โบราณสถาน หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่มีความเก่าแก่
มีประวัติความเป็นมาที่เป็นประโยชน์ทางด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี นอกจากนี้ยัง
รวมถึงสถานที่หรือเนินดินที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือมีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ปรากฏ
อยู่ ส่วนคำว่า โบราณวัตถุ หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็น
สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ซึ่งโดย
อายุหรือลักษณะแห่งการประดิษฐ์ หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็น
ประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี และคำว่า ศิลปวัตถุ หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยฝีมือ
อย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ^{๕๐}

^{๔๘} สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๗.

^{๔๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๔๒.

^{๕๐} กรมศิลปากร, การอนุรักษ์โบราณสถาน : การขึ้นทะเบียนโบราณสถาน, (กรุงเทพมหานคร :
กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา ได้ระบุความหมาย โบราณสถาน โบราณวัตถุ และ ศิลปวัตถุ ไว้ในพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ พ.ศ. ๒๕๐๔ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ความว่า^{๕๑}

โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปประวัติศาสตร์หรือ โบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมไปถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยาน ประวัติศาสตร์ด้วย

โบราณวัตถุ หมายถึง สสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ซึ่ง โดยอายุ หรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของสังหาริมทรัพย์ นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

ศิลปวัตถุ หมายถึง วัตถุ สิ่งของ เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทำขึ้นด้วยฝีมืออย่างประณีตและมี คุณค่าสูงในทางศิลปะ ตามภูมิปัญญาความรู้ของคนในยุคสมัยต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต และเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม ทั้งด้านเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน) การศึกษา (การอบรมสั่งสอน) การรักษาพยาบาลและการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ เช่น ภาพเขียน รูปปั้น เครื่องลายคราม เครื่องถม

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ได้ให้ความหมาย คำว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ไว้ว่า

โบราณสถาน หมายถึง สิ่งก่อสร้างอยู่ติดที่เคลื่อนย้ายไม่ได้ เช่น เนินดินที่มีหลักฐาน เกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ ถ้ำ เพิงผา สถานที่ที่มนุษย์เคยใช้สอยในอดีตหรือยังใช้ประโยชน์มาจนถึง ปัจจุบัน เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระปรางค์ ศาลา วัง พระราชวัง ป้อมปราการ กำแพงแก้ว ค่าย แหล่งฝังศพโบราณ ตะแลงแกง ศาลหลักเมือง เตาเผาเครื่องสังคโลก คูเมือง กำแพงเมือง บ้าน โกดัง ท่าเรือ คลอง เมืองโบราณ เป็นต้น

โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ หมายถึง วัตถุต่างๆ เช่น หิน ดินเผา ไม้ เซรามิก หนัง ใย พืชใยสัตว์ ซึ่งในสมัยโบราณได้นำวัตถุเหล่านี้มาทำเป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องมือหิน เครื่องประดับ พระพุทธรูป สมุดข่อย หนังสือ ศิลาจารึก ตัวหนังสือโลหะ เครื่องดนตรีต่างๆ เป็นต้น^{๕๒}

^{๕๑}สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๙/ ตอนที่ ๓๘/หน้า ๑๒/๕ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๕๒}สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแล รักษา มรดกทางศิลปวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

สรุปได้ว่า คำว่า “โบราณสถาน” หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ส่วนคำว่า “โบราณวัตถุ” หมายถึง สงัหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ซึ่งโดยอายุหรือลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์ นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ส่วนคำว่า “ศิลปวัตถุ” หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ ส่วนคำว่า “การอนุรักษ์” หมายถึง การดูแล สงวน รักษา ป้องกัน รวมถึงการปฏิสังขรณ์และบูรณะด้วย ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงคำว่า “การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ” จึงหมายถึง การดูแลรักษาและป้องกันสถานที่ วัตถุ และวัสดุงานฝีมือที่เป็นของโบราณซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ข. ความมุ่งหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ จำเป็นต้องมีการพิจารณาในเชิงแนวคิดเพราะความคิดจะเป็นแกนนำไปสู่การปฏิบัติเทคนิควิธีที่เหมาะสม ดังนั้น การจะอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุไว้ให้ได้ นั้น จำต้องมีการกำหนดจุดมุ่งหมายในการดำเนินงานร่วมกัน ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า มีนักวิชาการได้กล่าวถึงความมุ่งหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุไว้ ดังนี้

ไขแสง ศุขะวัฒนะ ได้กล่าวไว้ว่า ความมุ่งหมายที่จะต้องให้มีการอนุรักษ์โบราณสถาน และงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมมีดังต่อไปนี้

- ๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนรักษาไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นและศึกษาหาความรู้จากสิ่งเหล่านี้
- ๒) โบราณสถานที่ดี งานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมก็ดี แม้จะเลียนแบบสร้างขึ้นใหม่อย่างเหมือนของเก่าทุกประการ แต่ก็ไร้ซึ่ง “วิญญาณ” ที่เคยมีอยู่ในของเก่านั้น
- ๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างเอาไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้
- ๔) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชนิดได้กลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีระหว่างกลุ่มชนในชาติ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้
- ๕) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นหลักฐานที่ดีในการศึกษาด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้
- ๕) งานสถาปัตยกรรม ที่มีคุณค่าดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ส่วนใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นแหล่งของการพักผ่อนหย่อนใจ การท่องเที่ยว และทัศนศึกษาได้ ย่อมก่อให้เกิดผลดีทางด้านจิตใจแก่ผู้มาเยือน และผลดีทางด้านเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น ตลอดจนประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมเราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้เช่นกัน^{๕๓}

^{๕๓} ไขแสง ศุขะวัฒนะ, การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล ได้กล่าวถึง ความมุ่งหมายร่วมกันในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในฐานะทั้ง ๓ ในฐานะ ได้แก่

๑) อนุรักษ์ในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์อารยธรรม

การอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์อารยธรรมเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า ข้อมูลที่สำคัญที่สุดในงานประวัติศาสตร์นั้นก็คือสิ่งที่บันทึกไว้ด้วยตัวอักษรอย่างมีระเบียบ สิ่งทีบันทึกไว้อย่างมีระบบนี้เองจะมีคุณค่าในลักษณะที่เรียกกันทั่วไปว่าเอกสารการศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมโดยทั่วไปแล้วสิ่งที่มีคุณค่าประโยชน์ในฐานะเอกสารก็คือบรรดาโบราณสถานที่ยืนยงคงสภาพมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมในช่วงสมัยประวัติศาสตร์มักจะใช้เอกสารทั้งที่เป็นวัตถุโบราณสถานประกอบไปกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ แต่ในกรณีเช่นยุคต้นประวัติศาสตร์ในประเทศไทยมีการบันทึกเอกสารทางตัวอักษรน้อยมากหรือเกือบไม่มี เอกสารโบราณสถานโบราณวัตถุจึงเป็นหลักฐานที่สำคัญที่ช่วยบันทึกส่วนหนึ่งปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในยุคสมัยนั้น ดังนั้นการรักษาอนุรักษ์สภาพใด ๆ ที่ผิดแตกต่างไปจากสภาพจริงก็คือการทำลาย

๒) อนุรักษ์ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและความสัมฤทธิ์ผลทางการสร้างสรรค์

การอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและความสัมฤทธิ์ผลทางการสร้างสรรค์ตามความเป็นจริง โบราณสถานเกือบทั้งหมด มักจะมีรูปแบบที่เป็นงานสถาปัตยกรรม ดังนั้นในสภาพการณ์เช่นนี้จึงต้องผ่านการออกแบบ และสร้างทำขึ้นตามกระบวนการช่าง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงพื้นเพการกินอยู่หรือวัฒนธรรมของชุมชนในขณะนั้น ในขณะเดียวกันการสร้างทำของช่างหรือวงการช่างก็ย่อมจะมีพัฒนาการไม่ว่าโดยประสบการณ์ในกลุ่มช่างเองหรือได้รับอิทธิพลจากภายนอก ซึ่งแสดงถึงศิลปกรรมอันเกิดจากความจรรโลงใจในยุคสมัยความสำเร็จผลทั้งในการออกแบบและการสร้างสรรค์ จะเป็นข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงความเจริญทางปัญญาและเทคนิควิธีการอย่างมากมาย ฉะนั้นสถานะของเมืองทั้งเมือง ผัง อาคาร ตัวอาคารขนาดต่างๆ ตลอดจนลวดลายที่ประดับอาคารชิ้นเล็กๆ ก็ล้วนแต่มีค่าในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและความสัมฤทธิ์ผลทางการสร้างสรรค์ทั้งสิ้น การเปลี่ยนแปลงสภาพโบราณสถานตั้งแต่ขนาดเล็กอาทิเช่น ทูบทำลายปูนปั้นเดิมออก การเสริมแต่งอาคารให้เต็มรูปโดยพลการก็ล้วนแต่เป็นการทำลายทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าช่างในปัจจุบันอาจจะฝีมือไม่แพ้ช่างสมัยโบราณก็ตามแต่โดยที่ต่างยุคต่างสมัยจิตวิญญาณในการแสดงออก ก็ย่อมแตกต่างกันเป็นธรรมดา

๓) อนุรักษ์ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบการดำรงชีวิตของชุมชนสังคม

การอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบการดำรงชีพของชุมชนสังคมในปัจจุบัน คือประโยชน์หน้าที่ที่มีต่อสังคมปัจจุบันและนักวางแผนก็มักจะเพ่งเล็งในแง่ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อ้างอิงกันเสมอ ๆ ก็คือ ประโยชน์อันเกิดจากอุตสาหกรรมท่องเที่ยว แต่ความเป็นจริงนั้นการพิจารณาในแง่ประโยชน์ดังกล่าวจะเป็นเพียงประโยชน์ส่วนเดียวเท่านั้นเพราะประโยชน์อันแท้จริงในแง่เศรษฐกิจสังคมในระดับแรกนั้นโบราณสถานต่าง ๆ จะเป็นองค์ประกอบที่สร้างความมั่นคงทางจิตใจ ที่แสดงให้เห็นว่าสังคมที่ตนดำรงอยู่มิใช่สังคมหลักลอยทางวัฒนธรรม มีการพัฒนาต่อเนื่องกันมาในระยะเวลายาวนานนับพันปี ขณะเดียวกัน ก็จะช่วยสร้างเอกภาพทางวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นทั้งในระดับภูมิภาคและประเทศ อาทิเช่น

พระธาตุพนมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประโยชน์สุขอันเกิดจากโบราณสถาน เช่นนี้ไม่สามารถสร้างทำขึ้นใหม่ได้ ไม่ว่าจะมียุทธศาสตร์เพียงใดก็ตาม และในส่วนรองลงมาไปในสภาพแวดล้อมของจริงแท้จากอารยธรรมในอดีตก็มีโอกาสที่จะช่วยสร้างช่างหรือสกุลช่างพื้นเมืองขึ้นใหม่ที่มีจิตวิญญาณของตนเองใช้รูปแบบต่อเนื่อง เช่น ในกรณีของครอบครัวนายแพ่ง พรหมเชียงช่างเครื่องปั้นดินเผาสุโขทัย หรือช่างไม้บ้านปรางค์กู๋ ศรีสะเกษที่ช่วยซ่อมบูรณะองค์ประกอบของปราสาทปรางค์กู๋ เหล่านี้ก็ได้ช่วยให้กำเนิดศิลปินพื้นบ้านในจิตวิญญาณใหม่ ๆ ดังนั้นประโยชน์ในทางจิตใจนั้น จะต้องมีการวางแผนทางเศรษฐกิจเข้าช่วยด้วย การท่องเที่ยวมิใช่เป็นเพียงการกระจายรายได้ช่วยสร้างงานเพิ่มมากขึ้นอย่างเดียว แต่เป็นการร่นระยะเวลาการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมให้รวดเร็วยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันช่างพื้นเมืองก็ยังประกอบอาชีพอยู่ได้^{๕๔}

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ได้แสดงให้เห็นถึง ความมุ่งหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมไทย ซึ่ง คำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” หมายถึง ทรัพย์สินสมบัติทางวัฒนธรรมของคนรุ่นก่อนที่ตกทอดมาให้คนรุ่นหลัง แต่หากพิจารณาโดยรวมแล้ว หมายถึง ความเชื่อ ค่านิยม และผลผลิตที่เกิดจากพฤติกรรมการประดิษฐ์คิดค้น คัดเลือก และปรับปรุงสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษที่ยึดถือ เรียนรู้ สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วอาจจำแนกมรดกทางวัฒนธรรมออกไปเป็น ๒ ลักษณะได้แก่

๑) มรดกวัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ มรดกทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมาที่เป็นนามธรรม ซึ่งแสดงออกให้เห็นผ่านทางด้านจริยธรรม ค่านิยม ประเพณี แนวคิด ประเพณี และพฤติกรรมต่างๆ ทางสังคม เป็นต้น

๒) มรดกทางวัตถุ ได้แก่ ผลผลิตที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ งานหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นต้น^{๕๕}

มิดเดิลตัน มิเชล (Middieton Michale) กล่าวถึง จุดมุ่งหมายของการอนุรักษ์ ไว้ ๕ ประการ คือ

- ๑) เพื่อเก็บรักษาส่วนที่ดีของเมืองและสร้างส่วนใหม่ให้สอดคล้องกับของเก่าที่ดีขึ้น
- ๒) เพื่ออนุรักษ์อาคาร กลุ่มอาคารและบริเวณที่เกี่ยวข้อง
- ๓) เพื่อคิดหาประโยชน์ใช้สอยใหม่ๆ ให้กับอาคาร
- ๔) จะต้องพิสูจน์ได้อย่างแน่วแน่ที่นั่นๆ มีความสำคัญควรแก่การอนุรักษ์อย่างไม่ต้องสงสัย
- ๕) จะต้องทำให้ประชาชนหันมาสนใจสิ่งนี้ด้วย^{๕๖}

^{๕๔}อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “รายงานการสำรวจโบราณสถานเมืองสุโขทัยเก่า”, เมืองโบราณ, เล่มที่ ๔ ปีที่ ๑ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๐) : ๑๓-๓๘.

^{๕๕}สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, **แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗.

^{๕๖}Middieton Michale, **Conservation In Action**, (London : Civic Trust, 1972), p. 8.

บุชแนน และคณะ (Buchanan & Partners) ได้กล่าวว่า การอนุรักษ์นั้นต้องไม่เพียงแต่การเก็บอาคารเพื่อการ “รักษา” เท่านั้น หากหมายถึง การถนอมดูแลรักษาทุกสิ่งจากตัวอาคารถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และบรรยากาศในจินตภาพอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์โดยเชื่อว่าเมืองไม่ใช่เป็นเพียงผลงานที่แสดงในพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็นศูนย์กลางของชีวิตที่ดำเนินต่อไป^{๕๗}

สรุปได้ว่า ความมุ่งหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เป็นความมุ่งหมายเพื่อการสงวนรักษาไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ในฐานะที่เอกสารทางประวัติศาสตร์ อารยธรรม วัฒนธรรม และองค์การดำรงชีวิตของชุมชนในสังคม ซึ่งนอกจากการอนุรักษ์โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญดังกล่าวนี้แล้ว โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุยังมีคุณค่าในฐานะของการเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ แหล่งท่องเที่ยวและทัศนศึกษา ซึ่งย่อมเกิดผลดีทางด้านจิตใจแก่ผู้มาเยือน และเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น ตลอดจนประเทศไทยอันเป็นส่วนรวมได้

ค. ประเภทของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้แบ่งประเภทของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุไว้ ดังนี้

กรมศิลปากร ได้จำแนกประเภทของโบราณสถานตามลักษณะของการก่อสร้างไว้ดังนี้

๑) โบราณสถานสัญลักษณ์แห่งชาติ (National Historic Landmarks) หมายถึง โบราณสถานใดก็ตามที่มีความสำคัญสูงสุด หากชาติขาดซึ่งโบราณสถานนั้นจะเป็นการสูญเสียมากเนื่องจากโบราณสถานแห่งนั้นเป็นสัญลักษณ์ของชาติหรือเป็นเอกลักษณ์ของชาติ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

๒) อนุสาวรีย์แห่งชาติ (National Historic Statues) หมายถึง อนุสรณ์สถานที่ได้สร้างขึ้นเพื่อบุคคลหรือเรื่องราวที่ประชาชนจะต้องรำลึกด้วยกัน อนุสาวรีย์แห่งชาติอาจมีได้ มีอายุเก่าแก่เนื่องจากการจัดสร้างขึ้นในสมัยหลัง แต่เป็นตัวแทนของเรื่องราวของบุคคลที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์หรือเป็นที่เคารพอย่างสูงในชาติ เช่น ศาลหลักเมือง พระบรมรูปทรงม้า เป็นต้น

๓) อาคารสถาปัตยกรรมแห่งชาติ (National Historic Building) หมายถึง อาคารและสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม อันทรงไว้ซึ่งคุณค่าอย่างสูงในทางศิลปะ สถาปัตยกรรม วิศวกรรม แสดงถึงการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ๆ ในยุคอดีต ซึ่งมีผลต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันหรือเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญหรือเหตุการณ์ที่สำคัญของชาติ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม สะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธฯ) เป็นต้น

๔) ย่านประวัติศาสตร์ (National Historic Districts) หมายถึง พื้นที่ที่กำหนดขอบเขตได้พื้นที่หนึ่งด้วยความหนาแน่นทางสถาปัตยกรรม เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ การวางผังเมืองหรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยมีอาคาร สิ่งก่อสร้าง ถนนหนทาง และองค์ประกอบอื่นๆ ให้พื้นที่อยู่รวมกันทั้งสิ้น โดยรูปแบบหรือเนื้อหาเรื่องราวความสำคัญของพื้นที่นั้น ดังนี้

^{๕๗} Buchanan, C. & Partners, A Study in Conservation. Report to the Minister of Housing and local and Government and Bath City Council, (London : HMSO, 1968), p. 127.

- ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (Architectural or Historic District)
- ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ (Commercial District)
- ย่านประวัติศาสตร์การอุตสาหกรรม (Industrial District)
- ย่านประวัติศาสตร์พื้นถิ่น (Rural District)
- เขตพื้นที่ทางโบราณคดี (Archaeological District)

ซึ่งย่านประวัติศาสตร์นั้นๆ จะต้องแสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญของพื้นที่โดดเด่นยิ่งกว่าย่านประวัติศาสตร์ระดับท้องถิ่นทั่วไป เช่น ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ภูเก็ต เป็นต้น

๕) อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Parks) หมายถึง พื้นที่กำหนดขอบเขตให้พื้นที่หนึ่งซึ่งมีเนื้อหาประวัติศาสตร์ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมวิศวกรรมรวมไปถึงสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและโดยธรรมชาติที่มนุษย์ใช้งาน อันทำให้สาระทางประวัติศาสตร์และการควบคุมพิทักษ์รักษาพื้นที่ประวัติศาสตร์ให้ดำรงไว้ได้ อุทยานประวัติศาสตร์ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา เป็นต้น

๖) นครประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Cities) หมายถึง เมืองและนครซึ่งยอมกำหนดขอบเขตการตั้งถิ่นฐานได้ อาจด้วยกำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน อันแสดงถึงหลักฐานความเป็นเมืองหรือนครซึ่งมีแบบอย่างทางวัฒนธรรม อำนาจทางการผังเมือง สาระสำคัญทางประวัติศาสตร์และองค์ประกอบของเมืองสถาปัตยกรรม วิศวกรรม ผังเมือง หรือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งยังคงเห็นได้ในปัจจุบันอันโดดเด่นและมีคุณค่ามากกว่าเมืองอื่นใด เช่น เมืองสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน เป็นต้น

๗) ซากโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์แห่งชาติ (Trace of National Archaeology or National Historic Sites) หมายถึงแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์ และซากโบราณสถานซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงประวัติศาสตร์อันสำคัญยิ่งของชาติในช่วงเวลานั้นในอดีต เช่น ซากปราสาทหินต่างๆ ซากเมืองสุโขทัย อยุธยา เป็นต้น^{๕๘}

สำนักโบราณคดี ได้แบ่งประเภทของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ไว้ ๒ ประเภท ตามคุณค่าและความสำคัญเพื่อการบริหารจัดการ ดังนี้

๑) โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ระดับชาติ ได้แก่ โบราณสถานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความสำคัญผูกพันอย่างแน่นแฟ้น ในระดับชาติ ไม่เฉพาะชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งเท่านั้น

๒) โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ระดับท้องถิ่น ได้แก่ โบราณสถานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความสำคัญผูกพันอย่างแน่นแฟ้นในระดับชุมชน หรือเฉพาะท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง^{๕๙}

^{๕๘} กรมศิลปากร, **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ การอนุรักษ์อนุรักษ์สถานแหล่งโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗.

^{๕๙} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, **คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี : โรงพิมพ์วารสารส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

กรมศิลปากร ได้จัดตั้งคณะกรรมการลำดับความสำคัญโบราณสถานเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๔ เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาโบราณสถานอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทย โดยมีหน้าที่ดังนี้ คือ กำหนดหลักเกณฑ์เพื่อนำขึ้นทะเบียนและการจัดลำดับความสำคัญโบราณสถาน การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานของบุคคลากร งบประมาณ และการบริหารจัดการโบราณสถานแต่ละระดับและดำเนินงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ จึงได้จัดลำดับความสำคัญโบราณสถาน โดยแบ่งออกไว้ ดังต่อไปนี้

๑) การจัดลำดับคุณค่าความสำคัญของโบราณสถานเพื่อเสนอขึ้นทะเบียนหรือบัญชีโบราณสถาน

๑.๑) สมบัติแห่งชาติ มีคุณค่าความสำคัญเยี่ยมยอดในระดับชาติ เสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

๑.๒) มรดกทางวัฒนธรรมสำคัญ มีคุณค่าความสำคัญในระดับภูมิภาค เสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

๑.๓) ทางวัฒนธรรม มีคุณค่าในระดับท้องถิ่น เสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

๑.๔) อาคารสถานที่อนุรักษ์ มีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์หรือศิลปะสถาปัตยกรรม แต่มีความสำคัญในอันดับรองลงมาจากอันดับที่ ๓ เสนอให้ขึ้นบัญชีโบราณสถาน

๒) การจัดลำดับศักยภาพในการอนุรักษ์ เพื่อการตรวจตราและการดูแลรักษา

๒.๑) ศักยภาพสูง ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อม หรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการอนุรักษ์มาก

๒.๒) ศักยภาพปานกลาง ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อมหรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการอนุรักษ์ปานกลาง

๒.๓) ศักยภาพต่ำ ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อม หรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการอนุรักษ์ต่ำ

๓) การจัดลำดับการดำเนินงานอนุรักษ์ เพื่อตรวจสอบและการดูแลรักษา โดยพิจารณาจากความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพ

๓.๑) เร่งด่วน ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพมาก ต้องดำเนินงานอนุรักษ์โดยด่วน

๓.๒) จำเป็นแต่ไม่เร่งด่วน ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพปานกลาง ให้พิจารณาดำเนินการอนุรักษ์ในลำดับถัดจากกลุ่มที่ ๑

๓.๓) ยังไม่มีความจำเป็น ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพน้อย ให้รอดำเนินการในลำดับหลังได้^{๖๐}

^{๖๐} กรมศิลปากร อ่างใน กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓-๑๔.

ปรีชา กาญจนาคม ได้แบ่งโบราณสถานออกตามการใช้ประโยชน์ในปัจจุบันเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑) โบราณสถานที่สร้างแล้ว ได้แก่ โบราณสถานที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง และไม่มีคนอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์แล้ว

๒) โบราณสถานที่ยังไม่สร้าง ได้แก่ โบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง และยังมีคนอยู่อาศัย หรือเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่^{๒๑}

สรุปได้ว่า การแบ่งประเภทของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ มีหลายหลายลักษณะที่แตกต่างกันไป เนื่องจาก การอนุรักษ์โบราณ โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุต่างๆ มีข้อจำกัดที่แตกต่างกัน เช่น อาคารประวัติศาสตร์กับย่านประวัติศาสตร์ กับอุทยานประวัติศาสตร์ แม้จะถูกจำกัดให้อยู่ในกรอบการอนุรักษ์ที่เหมือนกันแต่มีวิธีการผ่อนปรนแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของโบราณสถานประเภทนั้นๆ และมีเทคนิคที่แตกต่างกันในการดูแลรักษา ดังนั้น การแบ่งประเภทของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ จึงเป็นการแบ่งเพื่อความสะดวกในการบริหารจัดการและดูแลรักษาตามสภาพของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุต่างๆ นั่นเอง

ง. สาเหตุที่ก่อให้เกิดความเสื่อมสภาพของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้กล่าวถึงสาเหตุที่ก่อให้เกิดความเสื่อมสภาพของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุไว้ ดังนี้

กรมศิลปากร ได้อธิบายว่า อธิบายสาเหตุการชำรุดเสื่อมสภาพของโบราณสถานว่ามีหลายสาเหตุ และหลายกระบวนการ ซึ่งจะเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด สาเหตุที่คาดว่าทำให้โบราณสถานเกิดการชำรุดเสื่อมสภาพแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

๑) สาเหตุภายใน หมายถึง กระบวนการเสื่อมสภาพของโบราณสถานซึ่งเกิดจากสาเหตุภายในตัวโบราณสถานเอง ได้แก่ ชนิดและคุณสมบัติของวัตถุที่เป็นรากฐานของโบราณสถาน สถานที่ตั้ง ลักษณะโครงสร้าง และน้ำหนักของโบราณสถาน การคำนวณและการออกแบบโครงสร้างไม่ถูกต้อง ความผิดพลาดทางด้านเทคนิคการก่อสร้าง เป็นต้น

๒) สาเหตุภายนอก หมายถึง กระบวนการเสื่อมสภาพของโบราณสถานที่เกิดขึ้นจากการกระทำของสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เคมี ชีววิทยา และจุลชีววิทยา สาเหตุเหล่านี้อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๒.๑) สาเหตุจากมนุษย์ มนุษย์เป็นศัตรูที่ก่อให้เกิดการชำรุดเสียหายต่อโบราณสถานโบราณวัตถุ และเกิดขึ้นในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น เก็บรักษาไม่ถูกต้อง การเคลื่อนย้าย การจับถือหรือจับต้อง โดยขาดความระมัดระวัง และการรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือแม้กระทั่งการลักลอบขุดทำลายเพื่อหาวัตถุมีค่า การจงใจทำลาย ทำให้โบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านั้นแตกหักเสียหาย

^{๒๑}ปรีชา กาญจนาคม, การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

กร่อนลงได้ อีกประการที่น่าคำนึงถึง คือ การพัฒนาบ้านเมือง ได้แก่ การสร้างความเจริญ ตัดถนนหนทาง การขยายพื้นที่ทำการเกษตร การก่อสร้าง สถานที่ราชการ ที่พักอาศัย ฯลฯ มีส่วนที่เป็นภัยต่อโบราณสถาน โบราณวัตถุ เช่น การตัดถนนผ่านไปใกล้โบราณสถานก่อให้เกิดความสั่นสะเทือนทำให้โบราณสถานแตกร้าวหรือทรุดเสียหายได้

๒.๒) สาเหตุจากธรรมชาติ

ก. ความชื้นและอุณหภูมิของอากาศ มีผลต่อโบราณสถาน โบราณวัตถุ ชนิดต่างๆ ในลักษณะที่แตกต่าง เช่น วัตถุจำพวกอินทรีย์วัตถุ จะประกอบด้วยเซลล์ที่มีคุณสมบัติดูดน้ำและความชื้นได้ดี เมื่อความชื้นสูงเซลล์ในวัตถุจะดูดความชื้นเข้าไป ทำให้เกิดการพองตัว แต่เมื่อความชื้นลดลง อากาศร้อน น้ำที่ถูกดูดเข้าไปจะระเหยออกมา ทำให้เซลล์หดตัวถ้าการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เป็นไปโดยเร็ว มีมากขึ้นและติดต่อกันเป็นระยะเวลานาน จะทำให้วัตถุนั้นชำรุด เช่น เสียรูปทรงไป แตกร้าวหรือบิดเบี้ยว เป็นต้น อีกประการหนึ่ง การที่ความชื้นถูกสะสมอยู่บนวัตถุเป็นเวลานานจะก่อให้เกิดเชื้อเห็ดรา สาหร่าย ตะไคร่น้ำบนวัตถุได้ พวกเชื้อราจะดูดความชื้นจึงทำให้เนื้อวัตถุขาดความแข็งแรง เปื่อยหรือขาดได้ง่าย หรือเกิดรอยเปื้อนบนวัตถุ ซึ่งยากจะแก้ไขให้ดีขึ้นเหมือนเดิม

ข. ความไม่บริสุทธิ์ของบรรยากาศ โดยปกติอากาศมักจะมีแก๊สเสียปะปนอยู่มาก พวกนี้มักจะเป็นกรดแก๊ส โดยเฉพาะบริเวณที่มีโรงงานอุตสาหกรรม หรือในเมืองที่มีการจราจรแออัดของเสียเหล่านี้ ได้แก่ พวกคาร์บอนไดออกไซด์ ซัลเฟอร์ไดออกไซด์ ไอของกำมะถัน เขม่าควันต่างๆ แก๊สเหล่านี้มีสภาพเป็นกรดกำมะถัน และกรดคาร์บอนิกซึ่งทำลายเซลล์ของวัตถุให้เกิดชำรุดเสียหาย

ค. แสงสว่าง ไม่ว่าจะเป็นแสงธรรมชาติ หรือแสงประดิษฐ์จะมีแสงอุลตราไวโอเลตอยู่ด้วย ซึ่งจะทำลายเนื้อวัตถุประเภทอินทรีย์ได้มาก เช่นทำให้สีซีด เนื้อวัตถุเปราะ กรอบ ขาดง่าย ขาดความเหนียวเกิดการหดตัว ขยายตัว ทำให้รูปทรงบิดเบี้ยวเสียลักษณะเดิมไป การชำรุดเสียหายจากแสงสว่างที่เกิดกับวัตถุนั้นจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับชนิดของแสง ระยะเวลาที่ถูกแสงปริมาณของแสงลักษณะของการตกกระทบของแสงและประเภทของวัตถุด้วย

ง. เนื่องจากจุลชีวะ เช่น พวกเห็ด รา สาหร่าย ตะไคร่น้ำ แบคทีเรียต่างๆ พวกนี้เกิดได้ดีในที่ที่มีความชื้นสูง คือ มีความชื้นสัมพัทธ์ตั้งแต่ ๗๐ เปอร์เซ็นต์ ขึ้นไป และอุณหภูมิที่ค่อนข้างอบอุ่นมากกว่า ประมาณ ๒๐-๒๕ องศาเซลเซียส เมื่อพวกจุลชีวะนี้มีคุณสมบัติในการดูดความชื้นได้ดี เมื่อมีความชื้นสะสมไว้มากจะก่อให้เกิดการชำรุดกับวัตถุได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องควบคุมสิ่งแวดล้อมควบคุมความชื้นของบรรยากาศให้พอเหมาะ ให้มีความชื้นสัมพัทธ์ ในระหว่าง ๖๐-๖๕ เปอร์เซ็นต์ โดยการทำให้อากาศถ่ายเทได้สะดวกก็จะเป็นการตัดปัญหาความชื้นออกไปได้

จ. ภัยพิบัติทางธรรมชาติ เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวแต่เกิดความเสียหายอย่างรุนแรงได้ เช่น แผ่นดินไหว วาตภัย อุทกภัย อัคคีภัย ไฟฟ้า เป็นต้น^{๒๒}

^{๒๒} กรมศิลปากร อ่างใน ธยาภัทร เหมวรกุล, “ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗-๓๘.

คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้กล่าวถึง การเสื่อมโทรมของแหล่งโบราณสถานไว้ว่า เมื่อสังคมไทยยอมรับวัฒนธรรมใหม่เข้ามาย่อมเกิดลักษณะที่เรียกว่า “การสูญหายทางวัฒนธรรม” คือการเกิดวัฒนธรรมใหม่ เข้ามาทดแทนที่ของเก่า ดังนั้นในปัจจุบัน การตัดแปลงรื้อถอนหรือทำลายโบราณสถาน เกิดขึ้นเนื่องจากค่านิยมของสังคม ที่มีการรับอิทธิพลของอารยธรรมต่างถิ่น เข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงรสนิยมในเรื่องรูปแบบเดิม (ของเก่า) ที่สังคมปัจจุบันคิดว่าล้าสมัย ทำให้เกิดการสร้างสิ่งแวดล้อมใหม่ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางด้านภูมิทัศน์ เป็นการทำลายแหล่งโบราณสถานให้เสื่อมคุณค่าในที่สุด^{๖๓}

สรุปได้ว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดการชำรุดเสื่อมโทรมของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ อาจแบ่งออกได้เป็นหลายสาเหตุ มิได้หมายความว่าโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุหนึ่งๆ จะชำรุดหรือเสื่อมสภาพเนื่องจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งโดยเฉพาะ ในการพิจารณาหาสาเหตุที่นำไปสู่การเสื่อมสภาพจึงต้องพิจารณาองค์ประกอบเฉพาะของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ นั้นๆ ได้แก่ ชนิดและคุณสมบัติของวัตถุ ลักษณะโครงสร้าง น้ำหนักการออกแบบ ความชื้นและอุณหภูมิของอากาศ ความไม่บริสุทธิ์ของบรรยากาศ แสงสว่าง ภัยพิบัติทางธรรมชาติ การทำลายของมนุษย์ด้วย

๒.๑.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในประเทศไทย

การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในประเทศไทยที่ผ่านมา พบว่าอยู่ในวงจำกัดและมีอยู่เป็นจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับพัฒนาการของงานสถาปัตยกรรมไทยในด้านอื่นๆ ทั้งนี้ ประวัติและพัฒนาการของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในประเทศไทยถือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและเป็นสิ่งที่จำเป็นมากที่ผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมของไทย ควรมีพื้นฐานเบื้องต้นก่อนเข้าสู่การปฏิบัติงานจริง เพื่อที่จะได้รู้ว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการทำลายโบราณสถานหรือไม่ ถึงแม้ว่าเมื่อปฏิบัติงานจริงนั้น แนวคิดหรือหลักการย่อมมีการพลิกแพลงไปตามแต่กรณีทั้งนี้ควรจะมีการเรียนรู้อย่างเข้าใจเพื่อไม่ให้เป็นการทำลายหรือบิดเบือนความเป็นจริงแห่งสถาปัตยกรรมในอดีต ดังกล่าวนี ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในประเทศไทยได้แบ่งเป็นช่วงเวลาหรือยุคต่างๆ ดังนี้

ก. การอนุรักษ์ในยุคแห่งความเชื่อและความศรัทธา (ยุคก่อนรัชกาลที่ ๔ หรือ ก่อน พ.ศ. ๒๓๙๓)

อุบัติเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งของอาณาจักรที่สำคัญต่างๆ ที่เจริญขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๓ คือ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งเข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อการจัดระเบียบโครงสร้างบ้านเมือง การปกครอง ความคิด ความเชื่อ

^{๖๓} คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๔๐.

ของสังคมในยุคสมัยนั้น การเดินทางเพื่อไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา ก่อให้เกิดประเพณีนิยมแบบลังกาที่นอกเหนือจากแนวความคิดในพุทธศาสนาที่เข้ามา คือ การนิยมในการเขียน หรือการสร้างสรรควรรณกรรมใหม่ที่ลอกเลียนจากงานเขียนแบบลังกาขึ้นอย่างแพร่หลายในภูมิภาคนี้งานเขียนเหล่านี้มีบทบาทยิ่งที่ทำให้คนในยุคปัจจุบันรับรู้เรื่องราวต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงเหตุการณ์ วิถีชีวิต วัฒนธรรม สังคม ความเชื่อ ในยุคสมัยนั้น

ทั้งนี้การรับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในดินแดนแถบนี้ไม่เพียงแต่ให้อิทธิพลกับงานเขียนอย่างเดียวเท่านั้น หากยังมีอิทธิพลสำคัญกับความคิดความเชื่อซึ่งส่งผลถึงการปฏิบัติในทางศาสนาด้วย หลักฐานงานเขียนต่างๆ ที่แสดงเรื่องราวต่างๆ ล้วนมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากที่สุด นอกจากนั้นก็มีเรื่องราวการสร้าง การปฏิสังขรณ์และความเชื่อ ซึ่งหลักฐานที่สะท้อนเกี่ยวกับแนวคิด วิธีการอนุรักษ์ต่างๆ ในช่วงเวลานั้น และสิ่งเหล่านี้ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการปฏิบัติการอนุรักษ์ในช่วงยุคก่อน พ.ศ. ๒๓๑๐ ดังที่ **อุษณีย์ ธงไชย** ได้สรุปไว้ ความว่า^{๖๔}

๑) สมัยทวาราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๘)

พบหลักฐานประเภทเดียวคือ จารึก พบการจารึกที่ศิลปวัตถุทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น พระพิมพ์ ฐานอิฐดินเผาของเจดีย์ และส่วนใหญ่จะบันทึกเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการประกาศพุทธศาสนาและการอุทิศเป็นสำคัญ จารึกในสมัยทวาราวดีนี้ พบข้อความที่กล่าวถึงการใช้หรือถวายคนเพื่อให้เป็นข้าทาสบริวารของวัด ตลอดจนการถวายสิ่งของ ต้นไม้ เพื่อใช้ประโยชน์ภายในวัด ทั้งนี้ เพื่อสะสมบุญและมุ่งสู่พุทธภูมิเป็นสำคัญ แนวคิดในการทะนุถนอมบำรุงพระพุทธศาสนา หรือการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มั่นคงต่อไปในภายภาคหน้าให้นานเท่านาน แนวคิดความเชื่อเช่นนี้เป็นแนวคิดหนึ่งของการสร้างพระพิมพ์ ซึ่งการถวายข้าทาสเพื่อเป็นให้เป็นบริวารของวัด และการปฏิสังขรณ์อาคารให้มีความสวยงามเสมอ น่าจะมาจากแนวคิดนี้เช่นกัน จารึกในสมัยทวาราวดีที่แสดงเนื้อความเกี่ยวกับการอนุรักษ์นี้มีจารึกในหินขอน ๒ (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔) พบที่อำเภอบึงทองชัย จังหวัดนครราชสีมา

๒) สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐)

หลักฐานที่พบ คือ ไตรภูมิพระร่วง เป็นพระราชนิพนธ์ของพระยาลิไท ทรงนิพนธ์โดยรวบรวมเนื้อหามาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาต่างๆ ซึ่งมีเนื้อหาอันเป็นเครื่องมือทางการเมืองการศาสนา เป็นสะพานให้พุทธศาสนิกชนไปพบพระศรีอาริยมตไตรยและมุ่งสู่นิพพานเนื้อหาที่สำคัญในเชิงประวัติศาสตร์จะอธิบายเรื่องราวของความเป็นจักรพรรดิราชาธิราช ความเป็นกษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม ข้อบารมีอันสูงสุดที่กษัตริย์พึงมี ตลอดจนแนวคิดที่สำคัญทางพุทธศาสนา เช่น ความเชื่อในเรื่องกรรม ผลของการทำบาป และการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น ศิลปจารึกและจารึกนับเป็นหลักฐานที่สำคัญที่สุดของการศึกษาประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นหลักฐานปฐมภูมิที่เป็นงานเขียนชนิดเดียวที่บอกเรื่องราวเกี่ยวสุโขทัย ในเนื้อหามีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ การสร้างวัด หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถานในสมัยสุโขทัยเหล่านี้ บ่งชี้ว่าการรักษาทำนุบำรุงเป็นสิ่งที่ทำเพื่อพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่งได้แก่ การสร้าง ซ่อมแซม เปลี่ยนแปลง ให้คงงาม มั่นคง ยืนยง ตราบนานเท่านาน ให้สมกับความศรัทธาของเหล่าพุทธศาสนิกชน

^{๖๔}อุษณีย์ ธงไชย, จารึกและตำนาน : หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓.

ข้อความเกี่ยวกับการสร้างและการปฏิสังขรณ์โดยตรงที่ปรากฏในศิลาจารึกในสมัยสุโขทัยหลายหลัก กล่าวถึง การมุ่งกระทำบุญกรรมโดยสร้าง (ปฏิสังขรณ์) พระวิหาร สถูป และพระศรีมหาโพธิ์โดยไม่ได้แสดงจุดมุ่งหมายใดๆ เช่น ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑ (พ.ศ.๑๙๐๔) ศิลาจารึกวัดศรีชุม (ประมาณ พ.ศ.๑๘๘๔-๑๙๑๐) กล่าวถึง พ่อขุนรามคำแหงก่อกำพระศรีรัตนมหาธาตุแห่งหนึ่งในเมืองศรีสัชนาลัยและสร้างเจดีย์อื่นๆ อีกหลายแห่ง^{๖๕}

๓) สมัยล้านนา

ในสมัยล้านนาปรากฏหลักฐานการบันทึกที่มากกว่าในสมัยก่อนหน้า โดยเฉพาะผลของการเดินทางของกลุ่มพระสงฆ์ล้านนาที่เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกา ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งหลังจากนั้นเป็นต้นมาก็พบว่ามีการเขียนทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมามากมาย

๔) สมัยอยุธยา (พ.ศ.๑๘๙๓-๒๓๑๐)

หลักฐานในสมัยอยุธยาปรากฏมาก โดยเฉพาะ การบันทึกเรื่องราวลำดับเหตุการณ์ต่างๆ ที่อยู่ในรูปของพระราชพงศาวดาร อย่างไรก็ตาม หลักฐานดังกล่าวไม่ได้เป็นที่ยอมรับกันว่าถูกต้องและเชื่อถือได้ทุกฉบับ เนื่องจากพงศาวดารต่างๆ ในสมัยอยุธยาบางฉบับได้รับการชำระใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงสำนวนโวหาร และอาจมีการเพิ่มเติมแนวคิดในสมัยนั้นๆ ลงไปด้วย^{๖๖}

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ในยุคก่อนรัชกาลที่ ๔ หรือ ก่อน พ.ศ. ๒๓๙๓ เป็นการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในลักษณะการปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ อาทิ พระวิหาร สถูป ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการรักษาทำนุบำรุงสิ่งที่เป็นอาคารหรือวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ โดยการสร้าง ซ่อมแซม เปลี่ยนแปลง ให้คงงาม มั่นคง ยืนยง ซึ่งเกิดจากความศรัทธาของกษัตริย์และพุทธศาสนิกชน

ข. การอนุรักษ์ในยุคระบอบราชประเพณีของกษัตริย์ราช สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ ๑-๓ (พ.ศ.๒๕๒๕-๒๓๙๓)

ในช่วงเวลานี้ยังไม่มีเอกสารที่บ่งบอกเด่นชัดว่า มีการปฏิบัติงานหรือแนวคิดการอนุรักษ์อย่างเป็นระบบระเบียบเป็นแบบแผน มีเพียงการกระทำเพื่อซ่อมแซมอาคารต่างๆ เท่านั้น สิ่งที่เป็นจุดหักเหในการเริ่มเปลี่ยนแปลงการอนุรักษ์ในยุคนี้ คือ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ สืบเนื่องมาจากเหตุผลที่เริ่มมีการติดต่อกับชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นช่วงที่คนไทยให้ความสำคัญกับคนจีน เนื่องจากถือว่าคนจีนมีความเจริญเป็นอันดับหนึ่ง ชาวตะวันตกจึงถูกมองว่ามีความเจริญต่ำกว่าไทย ต่อมาในช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นต้นมา มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ทัศนคติเกี่ยวกับชาวตะวันตกเปลี่ยนแปลงไปหลายประการ เช่น ชัยชนะของอังกฤษเหนือพม่าในปี พ.ศ.๒๓๖๘ และเหนือจีนในปี พ.ศ.๒๓๘๓ การเริ่มเข้ามาแพร่หลายของเทคโนโลยีด้านต่างๆ ของชาวตะวันตก ทำให้ช่วงนี้ไทยอยู่ในระหว่างช่วงการประเมินศักยภาพของเหล่าชาติตะวันตกเสียใหม่

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๖๖} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๓), หน้า ๓.

ในช่วงเวลานี้ประเทศจึงอยู่ฐานะที่ต้องย้อนกลับมามองตัวเองเพื่อประเมินศักยภาพที่มีอยู่หรือ การตั้งหลัก หรือ สงวนท่าที โดยยังคงรักษาวัฒนธรรมของสังคมดั้งเดิมไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้พระพุทธศาสนาสร้างความศรัทธาเป็นแกนหลักเพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้ ซึ่งประสบผลสำเร็จอย่างดี พบว่ามีความแตกต่างและจุดเปลี่ยนแปลงที่แสดงออกให้เห็นคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัด วังต่างๆ ที่ชำรุดทรุดโทรมในวังตาม ตามโบราณราชประเพณี พร้อมกันนั้นยังคงให้คงตามรูปแบบดั้งเดิม หรือมีการถ่ายแบบในการซ่อมแซมให้เหมือนของเดิมบ้าง มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงในแบบไทยดั้งเดิม เพื่อแสดงให้เห็นถึงแสนยานุภาพของความยิ่งใหญ่ของไทยโดยแสดงออกผ่านทางารซ่อมแซมบำรุงวัด^{๖๗}

ทั้งนี้การสร้างแสนยานุภาพดังกล่าวไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นว่า สิ่งดั้งเดิมของไทยมีคุณค่ามีความยิ่งใหญ่เพียงใดและไม่ใช่เป็นรองชาติใดๆ ของตะวันตก ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นช่วงเวลาที่มีการสร้างงานอาคารตามแบบประเพณีนิยมเพื่อหวังให้พระนครงดงามดุจเดิมในอดีต และมีการสร้างวัดวาอารามให้สวยงามมากมาย พร้อมทั้งซ่อมแซมวัดที่ชำรุดทรุดโทรมในพระนคร ทั้งนี้เพื่อช่วยสร้างขวัญกำลังใจให้กับประชาชนด้วย ดังกล่าวนี สามารถประมวลเหตุการณ์ที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ได้ดังนี้

๑) กรณีบูรณะวัดตามโบราณราชประเพณีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓) เป็นช่วงเวลาของการปรับปรุงบ้านเมืองให้มีสภาพดีงาม พร้อมทั้งตั้งหลักรับอิทธิพลที่เริ่มเข้ามาของชาติตะวันตก ซึ่งทำให้ช่วงนี้มีการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัดเก่าที่เคยมีอยู่เดิมให้สง่างาม พระมหากษัตริย์ทรงโปรดเกล้าให้เก็บพระพุทธรูปจากวัดร้างตามหัวเมือง มาเก็บรักษาบูรณปฏิสังขรณ์ไว้ยังวัดต่างๆ ทั่วกรุงเทพมหานคร และโปรดเกล้าให้บูรณะซ่อมแซมโบราณสถานตามโบราณราชประเพณี

ในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ภายหลังจากหมดสิ้นการสงครามคราวก่อตั้งพระนคร รัชกาลที่ ๑ จึงทรงโปรดให้สร้างพระบรมมหาราชวัง โดยกำหนดว่าจะสืบทอดตามแบบแผนตามแบบอย่างเดิมต่อไป และที่สำคัญรูปแบบของผังพระบรมมหาราชวังและหมู่พระราชมนเฑียร ได้ถือเอาแบบอย่างแห่งกรุงศรีอยุธยาเป็นแนวปฏิบัติทั้งสิ้น

ในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงปฏิสังขรณ์วัดแจ้งและวัดท้ายตลาดอันเป็นวัดเก่าในสมัยอยุธยา ขึ้นมาเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่ง ซึ่งในปัจจุบันคือวัดอรุณราชวรารามและวัดโมฬีโลกยสุทธา

นอกจากนั้นงานสร้างที่สำคัญแห่งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ คือ สวนขวา ซึ่งในตอนแรกหมายที่จะสร้างแล้วรวบรวมของบุคคลที่มีฝีมือทั้งหลาย เช่น ช่างไม้ ช่างปูน ช่างสลัก ช่างเขียน เพื่อมาประกวดประชันฝีมือกัน แต่ผลที่เกิดขึ้นมากกว่านั้น คือ เป็นประโยชน์ในแง่ทำนุบำรุงพวกช่างและเชิดชูงานด้านศิลปะและวัฒนธรรม^{๖๘}

^{๖๗} กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย” , วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๔๘.

^{๖๘} สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓-๑๔.

ในสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ในสมัยนี้เกิดความมั่นคงของพระคลังหลวง ทำให้เกิดการบำรุงบูรณะพระราชวัง และมีการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ รวมทั้งการสร้างสิ่งก่อสร้างใหม่ขึ้นๆ อย่างมากมาย สิ่งก่อสร้างที่สำคัญในรัชกาลนี้ คือ พระปรางค์วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) ซึ่งเป็นการสร้างเสริมองค์ปรางค์ตามแนวพระราชดำริในรัชกาลก่อน และมีรูปแบบของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่แสดงให้เห็นโดยชัดเจนใน ๓ กรณีดังนี้

กรณีที่ ๑ กรณีกฎหมายตราสามดวง

กฎหมายตราสามดวงเป็นประมวลกฎหมายที่พระบาทสมเด็จพระยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงโปรดฯ ให้ชำระต้นฉบับกฎหมายไทยสมัยอยุธยาและชำระเพิ่มเติมขึ้น ใน พ.ศ.๒๓๔๗ เพื่อใช้เป็นหลักในการปกครองบ้านเมือง ตัดสินคดีความและจัดระเบียบสังคมให้เป็นแบบแผนและถูกต้องตามทำนองคลองธรรมแบ่งออกเป็นสามตรา คือ ตราพระราชสีห์ ตราพระคชสีห์ และตราบัวแก้ว กฎหมายตราสามดวง ถือว่าเป็นหลักฐานที่มีความสำคัญยิ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพเรื่องราว ค่านิยมทางสังคม และโลกทัศน์ของคนในสมัยนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี และแน่นอนว่ากฎหมายตราสามดวง จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นภาพของแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์ในสมัยดังกล่าวได้^{๖๙}

กรณีที่ ๒ กรณีการรื้อถอนอิฐจากกรุงเก่าเพื่อมาสร้างกรุงรัตนโกสินทร์

ในช่วงเริ่มต้นของการสร้างบ้านแปลงเมือง มีการกระทำหลายอย่างที่จะขัดกับหลักการอนุรักษ์ในปัจจุบัน และดูจะขัดกับกฎหมายที่ตราสามดวงที่ตราขึ้นในสมัยนี้ เช่น การให้ก่อสร้างพระนครทั้งพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคล ป้อมปราการต่างๆ ซึ่งให้รื้อกำแพงเมืองกรุงเก่าลงมาบ้างเพื่อนำไปก่อสร้างกรุงใหม่^{๗๐}

กรณีที่ ๓ กรณีการอนุรักษ์ของเจ้านายชั้นสูงกับวังหน้า

มีกรณีที่น่าสนใจ คือ กรณีการบูรณปฏิสังขรณ์พระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งพระราชวังนี้เป็นพระราชวังที่สำคัญและได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เรื่อยมาโดยตลอด^{๗๑}

กรณีที่ ๔ กรณีความคิดเกี่ยวกับการรักษาของเดิมในรัชกาลที่ ๓

คราวหนึ่งในรัชกาลที่ ๓ ยังไม่มีการกำหนดโทษหรือกำหนดบทบัญญัติในการรื้อถอนวัดเก่าแก่โบราณ หรือยังไม่มีใครที่จะคำนึงถึงโบราณสถานมากนัก ครั้งนั้นพวกญวนได้รื้อถอนทำลายวัดส้มเกลี้ยงซึ่งเป็นวัดเก่าโบราณ ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านจึงปรับโทษโดยให้สร้างวัดชดใช้

^{๖๙} ศรินันท์ บุญศิริ, “แหล่งข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยในกรมศิลปากร”, ศิลปากร, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม ๒๕๓๘) : ๖๗.

^{๗๐} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๙), หน้า ๖๗.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในยุคระบอบราชประเพณีของกษัตริย์ราช สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ ๑-๓ (พ.ศ.๒๕๒๕-๒๓๙๓)เป็นการอนุรักษ์ในรูปแบบการบูรณปฏิสังขรณ์วัด พระราชวัง วัง กระทำเป็นราชประเพณีของ กษัตริย์ราชเจ้า ซึ่งนอกจากปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาแล้ว ยังเป็นเครื่องมือสำคัญของกษัตริย์และแสดงนัยทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นๆ ในการเสริมสร้างแสนยานุภาพ เพิ่มพูนความเชื่อ ความศรัทธาต่อผู้ใต้ปกครอง

ค. การอนุรักษ์ในยุคแห่งการพัฒนาจากภูมิปัญญาดั้งเดิม สมัยรัชกาลที่ ๔-๕ (พ.ศ.๒๓๔๙-ก่อน พ.ศ.๒๔๕๓)

ในช่วงเวลานี้เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ในประเทศ ด้วยความตระหนักของผู้มาถึงภัยคุกคามจากชาติตะวันตก และเข้าใจถึงสถานภาพที่ควรจะเป็นของสยาม ในฐานะของอาณาจักรเล็กๆ ส่วนหนึ่งในบริบทอันยิ่งใหญ่ของโลก เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่ชัดเจนมี ๗ กรณี ดังนี้

กรณีที่ ๑ กรณีพระวชิรญาณ (รัชกาลที่ ๔) เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์

เมื่อราวปลายปี พ.ศ.๒๓๗๔ พระวชิรญาณมหาเถระได้เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ก่อนที่จะทรงขึ้นครองราชย์สมบัติก็ได้เสด็จไปอีกหลาย จากนั้นจึงทรงปฏิสังขรณ์ตามวิธีการคือ “โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ช่างนายทหารใน ต่อตัวอย่างถวาย เป็นรูปพระเจดีย์กลม ตัวอย่างพระเจดีย์ตามรูปแบบเดิมเสร็จแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ คือ สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ เป็นแม่กองเจ้าของการ ได้ลงมือถากต้นไม้บนองค์พระ ให้ซื้อเอาอิฐที่มีผู้รื้อขายที่วัดเก่าๆ บ้างและให้ทำขึ้นบ้าง ก่อเป็นฐาน”^{๗๒}

จากข้างต้นแสดงให้เห็นว่ามีการทำหุ่นจำลองขึ้นก่อน เพื่อที่ตกลงก่อนว่าจะทำแบบนี้ดีหรือไม่ แล้วจึงให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์เป็นแม่กองงาน ส่วนวิธีการบูรณะคือ ให้ถากถางต้นไม้บนองค์พระ ให้ซื้ออิฐที่มีผู้รื้อวัดเก่ามาขายบ้างและทำขึ้นเองบ้าง และก่อฐานขึ้น ๘ ศอก นอกจากนั้นยังกล่าวถึงวิธีการบูรณะไว้คือ มีการใช้ไช้รัด มีการปักเสาเป็นซุงล้อมรอบองค์พระปฐมเจดีย์แล้วเอาไช้รัดไว้เป็นเปาะๆ ขึ้นไปจนถึงปล้องไฉน แล้วจึงก่ออิฐถือปูน หุ้มไว้หมดฉะนั้นจึงเห็นได้ชัดเจนว่า มีการศึกษาก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์ และอย่างน้อยเทคนิคในเรื่องการบูรณะได้เกิดขึ้นแล้ว ไม่ว่าจะถูกต้องตามความคิดของนักวิชาการในปัจจุบันหรือไม่ ก็ตาม

กรณีที่ ๒ กรณีรัชกาลที่ ๔ ทรงปฏิสังขรณ์พระนารายณ์ราชนิเวศน์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงรับสั่งให้จัดการปฏิสังขรณ์พระนารายณ์ราชนิเวศน์ เมืองลพบุรี โดยให้พระยาพิไชยสงคราม พระยาพิชิตณรงค์ พระยานรินทรราชเสนี ขึ้นไปเป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ เพื่อจะได้ให้เป็นที่พักผ่อนในกาลอันควรและให้ขุดสระเก่าในพระราชวังขึ้นมาใช้ และทรงรับสั่งให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ หลายแห่ง

^{๗๒} สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, “พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม”, ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (เมษายน ๒๕๓๓) : ๑๕๘.

โดยทรงบูรณปฏิสังขรณ์ในพระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๑ บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๑ ทำพระเจดีย์แก้วพระศรีพระพุทธรูปไสยาสน์ ๑ วัดมหาธาตุวัด ๑ วัดชนะสงครามวัด ๑ บูรณะแต่ของปรักหักพัง โปรดฯ ให้กระทำพระวิหารหลังพระอุโบสถอีกหลัง ๑ กระทำกุฏิสงฆ์เป็นตึกทั้งสิ้น ในคลองก็ให้ลงเขื่อนศิลาเป็นขั้นบันได^{๗๓}

นอกจากจะมีการรักษาบูรณปฏิสังขรณ์ในแง่ของคุณค่าของความเป็นอดีตของโบราณสถานแล้ว จะเห็นได้ว่ายังทรงมีการควบคุมและจัดระเบียบการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาต่างๆ ด้วย โดยให้ประชาชนผู้มีจิตศรัทธาที่จะบูรณปฏิสังขรณ์มาแจ้งความประสงค์กับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองเสียก่อน แต่ทั้งนี้ยังไม่ระบบที่ชัดเจนว่าจะมีการบูรณะอย่างไร

กรณีที่ ๓ กรณีที่รัชกาลที่ ๔ ทรงออกหมายประกาศเขตรังวัดผู้รัยชูดวัดในปี พ.ศ. ๒๓๙๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงออกกฎหมายควบคุมผู้ที่กระทำผิดต่อศาสนสถาน โดยได้ทรงออกหมายประกาศชูดวัด กำหนดให้ราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากศาสนสถานในระยะ ๔ เส้นโดยรอบ มีหน้าที่สอดส่องดูแลมิให้ผู้รัยทำการลักลอบชูดหาทรัพย์สิน และได้กำหนดพินัยปรับแก้ราษฎรที่นิ่งเฉย หมายประกาศนี้รวมศาสนสถานที่เป็นวัดร้างด้วย

หากพิจารณาดูจากกฎหมายตราสามดวงจะมีบทบัญญัติหลายข้อที่กำหนดโทษคนที่ลักลอบตัดเศียร ชูดเจดีย์ แต่เป็นกฎหมายที่ดูเหมือนว่าจะใช้คุ้มครองพระพุทธรูปศาสนนามากกว่าที่จะคุ้มครองตัวโบราณสถานโดยตรง หรือมุ่งหมายที่จะทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนนามากกว่าทำนุบำรุงโบราณสถาน ซึ่งคำว่าเครื่องประดับพระนคร น่าจะมีความหมายว่าเก็บไว้ดูเก็บเอาไว้ศึกษา เก็บเอาไว้หวัด^{๗๔} อันน่าจะแปลความถึงนัยทางสังคมและการเมืองที่อยู่ในภาวะกดดันจากชาติตะวันตกในครานั้น และความต้องการในการใช้พระพุทธรูปในการสร้างความเข้มแข็งมั่นคงของสถาบันและชาติเพื่อตอบรับกับกระแสวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามา

กรณีที่ ๔ กรณีการเริ่มต้นของการดำเนินงานด้านพิพิธภัณฑ์และการสะสมของเก่า

ในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ การรวบรวมศิลปวัตถุและการเก็บสะสมของเก่าของสวยงามและของแปลก เป็นที่นิยมกว้างขวางไม่เฉพาะแต่หมู่ขุนนางข้าราชการชั้นสูง แต่คบคิดและชนชั้นสามัญชนคงได้รับอิทธิพลความคิดนี้ด้วย^{๗๕} การรวบรวมและการเก็บสะสมของเก่านี้ คาดว่าได้รับอิทธิพลจากค่านิยมตะวันตกไม่มากนักน้อย นอกจากนั้นยังพบว่ามีชาวต่างชาติหลายคน ที่มักลักลอบนำโบราณวัตถุสถานออกมานอกประเทศ เช่น ในกรณีของชาวเยอรมันชื่อ เรสต์แมน (Rastman) ผู้สังเกตการณ์จากพิพิธภัณฑ์เบอร์ลินได้ลักลอบนำรูปเคารพจากกำแพงเพชรออกนอกประเทศไทย โดยอ้างนำไปศึกษาเพื่อประโยชน์แห่งประวัติศาสตร์ไทยอยู่เสมอ

^{๗๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๗๗๕.

^{๗๔} ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, “พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๘, ฉบับที่ ๔ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๘) : ๑๕.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

ดังนั้น จึงมีการดำเนินงานในการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานเพื่อรวมของต่างๆ ไว้ทั้งโบราณวัตถุ หรือวัตถุประดับโบราณสถาน ในช่วงนี้บรรดาโบราณศิลปวัตถุทั้งหลายที่ได้ทรงรวบรวมไว้ ได้โปรดให้สร้างพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถานเพื่อเป็นที่เก็บรักษาในปี พ.ศ.๒๔๐๒ ในรัชกาลที่ ๔ ศัพท์คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” จึงได้เกิดขึ้นจากนามพระที่นั่งองค์นี้

กรณีที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งหอมิวเซียม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งหอมิวเซียม ขึ้นที่พระที่นั่งหทัยสวาม (หอทองคอกเดียว) ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อย กงสุล ต่างประเทศ ตลอดจนประชาชนชายหญิง ได้เข้าชมเป็นปฐมฤกษ์ ในพระราชพิธีพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๔๑๗^{๗๖}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะจัดพิพิธภัณฑสถานตามแบบสากล จึงโปรดเกล้าให้ เฮนรี อาลาบาสเตอร์ (Henry Alabaster) ต้นสกุลเศวตศิลา ร่วมกับพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ดำเนินการจัดพิพิธภัณฑสถานตามแบบแผนอย่างยุโรปขึ้นที่หอคองคอกเดียวในพระบรมมหาราชวัง มีคนไทยมาฝึกเป็นกurator (Curator) คือ นายทัต ศิริสัมพันธ์ หรือ พลโทพระยาสาธิตสรพรการ และเรียกว่า หอมิวเซียม โดยย้ายของจากพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถานมาจัดแสดงไว้ที่พระที่นั่งสามองค์ในพระราชวังบวรสถานมงคล คือ พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ในปี พ.ศ.๒๔๓๐ หอมิวเซียมนี้ในระยะแรกยังมีลักษณะการจัดแสดงคล้ายกับการจัดนิทรรศการเป็นคราวๆ ตามวโรกาสสำคัญๆ ยังมีใช้การจัดพิพิธภัณฑสถานที่มีโบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุมาจัดแสดงมากนัก

การเริ่มต้นเปิดพิพิธภัณฑสถานขึ้นเป็นครั้งแรก ทำให้ต่อมามีพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเกิดขึ้น คือ อุษยพิพิธภัณฑสถาน ใน พ.ศ.๒๔๕๕ ซึ่งได้จัดขึ้นที่พระราชวังจันทร์เกษม นับได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑสถานประจำท้องถิ่นที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกที่เป็นแบบอย่างให้กับสมุหเทศาภิบาลอื่นๆ ในเวลาต่อมา เช่น พพิธภัณฑสถานที่วัดราชธานี สุโขทัย และที่พระปฐมเจดีย์ นครปฐม เป็นต้น^{๗๗}

กรณีที่ ๖ กรณีพระราชกระแสการอนุรักษ์ของรัชกาลที่ ๕

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดเกล้าให้จัดตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้น ในวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๔๑ เพื่อการศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของชาติบ้านเมืองในอดีต พระองค์โปรดให้ทำการบูรณะพระพุทธรูปและปูชนียสถานหลายแห่ง ในส่วนของการอนุรักษ์ ทรงโปรดกำหนดแนวทางในการปฏิสังขรณ์พระปรางค์วัดอรุณฯ ซึ่งถือเป็นเอกสารแนวทางการอนุรักษ์ช่างฝีมือฉบับแรกในประวัติศาสตร์การอนุรักษ์ไทย ซึ่งไม่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามใจชอบตามค่านิยมในยุคนั้น แต่เป็นการคงไว้ซึ่งของดั้งเดิม ซึ่งคล้ายกับกระแสแนวคิดการอนุรักษ์ของตะวันตกในช่วงเวลานั้น

^{๗๖} ทรงสรศักดิ์ นิลกำแหง, “เฮนรี อาลาบาสเตอร์ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานและสวนสาธารณะ เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๗”, ศิลปากร, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (กันยายน ๒๕๑๗) : ๓๓-๓๘.

^{๗๗} กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๖๓.

ดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงการพยายามคงรักษาไว้อันสิ่งซึ่งที่มีคุณค่าของอดีตคงเหลืออยู่ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความรักชาติในระบบชาตินิยมมาก และทรงเห็นคุณค่าและความสำคัญของงานสถาปัตยกรรมโบราณ ในฐานะที่เป็นหลักฐานอันแสดงถึงควมมีอารยธรรมของชาติ นอกจากนั้นแล้วยังทรงชี้ประเด็นว่างานเหล่านี้ยังเป็นหลักฐานความรู้ในวิชาช่างอีกด้วย^{๗๘}

กรณีที่ ๗ กรณีการสงวนรักษาพระนครศรีอยุธยาไว้เป็นเมืองโบราณ

ในปี พ.ศ.๒๔๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้จัดพระราชพิธีชัมภลพิธีขึ้น เนื่องในวโรกาสที่พระองค์ได้ทรงครองราชย์ยาวนานยิ่งกว่ากษัตริย์พระองค์ใดและยาวนานกว่าพระรามาธิบดีที่ ๒ กษัตริย์แห่งพระนครศรีอยุธยา^{๗๙} ทรงรับสั่งให้สงวนรักษาเมืองอยุธยาไว้ในฐานะที่เป็นเมืองโบราณ ทำให้พระยาโบราณราชธานินทร์ได้เข้าตรวจสอบร่องรอยหลักฐานต่างๆ ไว้เป็นครั้งแรก จนกระทั่งเรียบเรียงและจัดพิมพ์เป็นหนังสือและแผนที่ประกอบออกมาจนใช้อ้างอิงกันในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังถือได้ว่าเป็นการประกาศโบราณสถานเป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ในยุคแห่งการพัฒนาจากภูมิปัญญาดั้งเดิม สมัยรัชกาลที่ ๔-๕ (พ.ศ.๒๓๔๙-ก่อน พ.ศ.๒๔๕๓) ก็เป็นการบูรณปฏิสังขรณ์วัด พระราชวัง วัง กระทำเป็นราชประเพณีของกษัตริย์ราชเจ้าเช่นเดิม เพื่อสะท้อนบารมีของกษัตริย์ หากแต่มีกฎหมายฉบับแรกที่บัญญัติเพื่อไม่ให้เกิดการบุกรุกทำลายโบราณสถาน ได้แก่ วัดวาอาราม และที่สำคัญได้เกิดกระบวนการการวินิจฉัยและชั้นสูตรก่อนที่จะสถาปนาปฏิสังขรณ์ขึ้นเป็นครั้งแรก แต่ไม่ได้เป็นกระบวนการเฉพาะที่ทำกับอาคารที่จะซ่อมแซมทุกหลัง และไม่สามารถระบุถึงวิธีการปฏิบัติต่างๆ อย่างชัดเจนนัก

ง. การอนุรักษ์ยุคของการปรับปรุงองค์กร (พ.ศ.๒๔๕๔-๒๔๗๕)

ในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคแรกเริ่มที่มีการต้นตอและสร้างแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงการรักษาของโบราณมากมายอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน อาจเป็นเพราะว่าในช่วงก่อนหน้านี้เป็นช่วงที่มีการปฏิรูปการศึกษา มีการส่งบุคลากรไปศึกษา ณ ต่างประเทศ รวมทั้งการสร้างสถานศึกษาต่างๆ เพื่อพัฒนาคน และเพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติใหม่ของคนไทยให้มีประสิทธิภาพ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการปฏิรูปทางด้านต่างๆ ของไทย ในเรื่องของระบบความคิดเกี่ยวกับโบราณสถานเองก็เช่นเดียวกัน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เป็นแนวทางการแก้ปัญหาตะวันตกจากที่เคยก่อเป็นรูปร่างในรัชกาลที่ ๕ ได้ถูกเสริมเป็นรูปแบบที่ชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ ๖ แนวทางที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสนอให้แก่ชาวไทย คือ ลัทธิชาตินิยม ซึ่งจะเป็นแนวทางในการรักษาวัฒนธรรมของชาติไว้ในยามที่ต้องพัฒนาประเทศด้วยเทคโนโลยีตะวันตก^{๘๐}

^{๗๘} สุนันท์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา, “การอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทย”, อาษา, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๓๗) : ๓๑.

^{๗๙} บุนหา วัฒนะ, งานพระราชกุศลรัชชมงคลในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง ใน พระพุทธเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่า, (พระนครศรีอยุธยา : สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๑), หน้า ๗๖.

^{๘๐} วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, ขนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๙.

ในรัชสมัยนี้ พบว่าได้มีการประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ พ.ศ.๒๔๖๖ พระราชบัญญัติจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร พ.ศ.๒๔๖๙ และพระราชบัญญัติว่าด้วยการส่งโบราณและศิลปวัตถุออกนอกประเทศ พ.ศ.๒๔๖๙ นอกจากจะเป็นการรักษาของโบราณอย่างเป็นรูปธรรมแล้วยังเป็นการประกาศให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าใจว่าจำเป็นต้องรักษาไว้ หากพิจารณาตามที่พระองค์กล่าวไว้ว่า ของโบราณย่อมเป็นหลักฐานในพงศาวดาร และเป็นเครื่องอุปกรณ์การตรวจตราหาความรู้โบราณคดีต่างๆ อันเจริญประโยชน์และเกียรติยศของบ้านเมือง อันเป็นความคิดที่ไม่ได้เกิดขึ้นมาก่อนในไทย ซึ่งถ้าเป็นระบบความคิดของไทยจะเกี่ยวกับความเชื่อความศรัทธาทางพระพุทธศาสนาหรือเพื่อเสริมสร้างบารมีของผู้ปกครองเป็นสำคัญ หรือกล่าวได้ว่าไม่ใช่ระบบความคิดของไทยแบบจารีตประเพณี ที่รู้จักใช้ของเก่าหรือของโบราณเป็นหลักฐานทางวิชาการเพื่อตรวจสอบเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของบ้านเมือง อันเป็นหลักการของวิชาโบราณคดี ทั้งนี้ วัตถุประสงค์ของพระองค์คือเพื่อเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ เพื่อสร้างความภูมิใจในชาติอันเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการสร้างชาติของพระองค์ ระบบความคิดทางโบราณคดีดังกล่าวน่าจะได้รับอิทธิพลดังกล่าวมาจากการร่ำเรียนจากตะวันตก ดังที่พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า “ความเจริญของชาวตะวันตกนั้นล้วนภูมิใจที่คู่กันเรื่องพงศาวดารอันเป็นเรื่องราวของบรรพบุรุษตะวันตกในขณะที่ชาวไทยต้องการความเจริญความศิวิไลซ์แต่กลับดูถูกประวัติศาสตร์ของชาติบ้านเมืองเราเสียเอง”^{๘๑}

ในขณะนั้นเกิดสมาคมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับของโบราณ เช่น สมาคมโบราณคดี สยามสมาคม เป็นต้น พระองค์เน้นย้ำความคิดตลอดรัชสมัยเสมอมา ซึ่งล้วนแล้วแต่ชี้ให้เห็นความสำคัญว่า ศิลปะ สถาปัตยกรรมโบราณของสยาม ตลอดจนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในอดีตของชาติบ้านเมือง ล้วนเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทุกคนในชาติต้องตระหนักถึงและเรียนรู้ทำความเข้าใจ ที่สำคัญคือไม่ใช่สิ่งที่ล้าหลังหรือเป็นสัญลักษณ์แสดงความไม่เจริญหรือไร้ความศิวิไลซ์แต่อย่างใด^{๘๒}

กล่าวได้ว่าในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ นี้ได้ริเริ่มการนำประวัติศาสตร์มาสร้างความเป็นชาตินิยมให้กับประเทศ และการพยายามฟื้นฟู ศิลปะ ภาษา วรรณคดีต่างๆ ขึ้นใหม่ เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงลักษณะเฉพาะของชาตินั้นๆ หน่วยงานทางด้านศิลปกรรมต่างๆ ถูกจัดตั้งขึ้นมา เช่น กรมศิลปากร กรมมหรสพ โรงเรียนช่างศิลป วรรณคดีสโมสร เป็นต้น

^{๘๑} ศณาจารย์มหาหมกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, **จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๓๘.

^{๘๒} ชาตรี ประจินนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรมสยาม สมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๘.

รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

ปี พ.ศ.๒๔๖๙ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๗ มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งในด้านการจัดส่วนราชการ โดยให้ยุบเลิกกรมศิลปากร เนื่องจากเงินรายได้ของแผ่นดินไม่พอกับรายจ่าย แล้วนำงานด้านการบำรุงรักษาซึ่งเป็นของกรมศิลปากรเดิมกับการจัดการพิพิธภัณฑ์สถาน และการอื่นๆ อันเนื่องด้วยการบำรุงรักษาความรู้ มาสมทบไว้ในกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น “ราชบัณฑิตยสภา” โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา และ ศ.ยอร์ช เซเดย์ นักวิชาการและปราชญ์ชาวฝรั่งเศสแห่งสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ ดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการทั่วไปแห่งราชบัณฑิตยสภา ในช่วงเวลานี้งานอนุรักษ์โบราณสถานจึงได้มาอยู่ใต้การดำเนินงานของราชบัณฑิตยสภาแต่นั้นเป็นต้นมา และการดำเนินการของไทยก็ได้รับอิทธิพลหรือแบบอย่างเริ่มต้นมาจากนักวิชาการฝรั่งเศสผู้นี้ตลอดจนอิทธิพลจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศนับแต่นั้นเป็นต้นมา ดังพบหลักฐานเป็น บันทึกการให้คำแนะนำจากปราชญ์ฝรั่งเศสหลายต่อหลายท่านในช่วงเวลานี้ งานของราชบัณฑิตยสภาในขณะนั้นแบ่งออกเป็น ๓ แผนก คือ

๑) แผนกวรรณคดี เป็นพนักงานจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์

๒) แผนกโบราณคดี เป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑ์สถาน ตรวจรักษาโบราณ วัตถุสถาน

๓) แผนกศิลปากร เป็นพนักงานจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง

นอกจากนั้นในช่วงนี้มีการคุมเข้มที่จะสงวนรักษาของโบราณให้มากขึ้น เพราะระยะนี้มีการลักลอบส่งของโบราณออกขายต่างประเทศเสียมาก ซึ่งค่านิยมในการสะสมของเก่าก็ไม่ได้หายไป เป็นเหตุให้มีการขุดทำลายโบราณสถานเพื่อหาของไปขาย จึงได้มีการตราพระราชบัญญัติขึ้นอีก ๒ ฉบับ คือ “พระราชบัญญัติจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร” และ “พระราชบัญญัติว่าด้วยการส่งโบราณและศิลปวัตถุออกนอกประเทศ” ขึ้น ในวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๖๙ โดยมอบอำนาจการบริหารและการจัดการให้กับราชบัณฑิตยสภาเช่นเดิม

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ยุคของการปรับปรุงองค์กร (พ.ศ.๒๔๕๔-๒๔๗๕) หรือในสมัยรัชกาลที่ ๖-๗ เป็นการอนุรักษ์ในฐานะการสร้างความรู้สึกราชาตินิยม และงานอนุรักษ์ได้กลายมาเป็นงานในระบบราชการอย่างเต็มตัว โดยให้ยึดหลักในการสงวนรักษาตามรูปแบบดั้งเดิมและรักษาสภาพแวดล้อมของโบราณสถานเป็นสำคัญ ซึ่งพาดานความรู้ในการบูรณะในตอนนี้เป็นลักษณะการศึกษาแบบการอ่านค้นคว้าด้วยตนเอง และแลกเปลี่ยนทัศนะจากกลุ่มผู้รู้ในส่วนกลางและกระจายไปสู่ท้องถิ่น อีกทั้ง เริ่มมีการใช้คำว่าบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นในงานราชการ และเริ่มพบแนวคิดในการมองโบราณสถานในแง่คุณค่าทางประวัติศาสตร์ แนวคิดต่างๆ ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากตะวันตกอย่างชัดเจน

จ. การอนุรักษ์ยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๕)

การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงไปทั้งทางด้านแนวคิดและเทคนิควิธีการไปจากยุคก่อนหน้านี้เป็นอย่างมาก ซึ่งปัจจัยที่มีผลอย่างมากเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านอนุรักษ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ คือ นโยบายของรัฐบาลที่กำหนดกรอบในแต่ละยุค

รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗ และ พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๕๐๐) นำนโยบายที่สำคัญ คือ นโยบายสร้างชาติ ซึ่งทำให้เกิดกระบวนการสร้างชาติแบบชาตินิยมอย่างรุนแรงเกิดขึ้น คือ เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย ดังนั้น นโยบายแบบรัฐนิยมนี้ได้ถูกประกาศใช้ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ มีความมุ่งหมายให้ประชาชนปฏิบัติตามเพื่อความเจริญวัฒนาถาวรของประเทศชาติ^{๘๓} นโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดโครงการต่างๆ เกิดขึ้นหลายประการในการรวมชาติ การสร้างและบำรุงรักษาเอกลักษณ์ของชาติ การสร้างสาธารณูปโภค การคมนาคมต่างๆ ถนนหลายสายเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ตลอดจนนโยบายการปรับปรุงส่งเสริมวัฒนธรรมไทย ถึงแม้ผลงานทางด้านการอนุรักษ์ โบราณสถานยังไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตามรัฐบาลได้ประกาศใช้ว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖

สมัยหลัง ปี พ.ศ. ๒๔๙๑ เป็นต้นมา เป็นการสร้างความรู้สึกราชาชาตินิยมโดยเน้นความเป็นไทยในแบบท้องถิ่นนิยม เป็นการสร้างอัตลักษณ์ของไทย ผ่านกระบวนการรักษาสมดุลและผลานระหว่างวัฒนธรรมไทยดั้งเดิมและวัฒนธรรมใหม่เพื่อให้คงอยู่ร่วมกันได้ นโยบายต่างๆ ทางการเมืองและความคิดความเชื่อของผู้นำ ล้วนมีผลต่อกระแสการอนุรักษ์โบราณสถาน แนวคิดของการกลับมายกย่องศิลปะในอดีตและการเชิดชูวัฒนธรรมไทยท้องถิ่น ก่อให้เกิดโครงการบูรณะวัดและปูชนียสถานทั่วประเทศที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ถึง ๕,๕๓๕ วัด โครงการต่างๆ ที่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นท้องถิ่นนิยมได้รับการสนับสนุนโครงการดังกล่าวล้วนเป็นผลที่เกิดมาจากการสร้างความเป็นไทยในรูปแบบของท้องถิ่นนิยม ตามความเชื่อของผู้นำ แทนที่ความเป็นไทยในแบบสากลในปี พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗

ในส่วนองวิธีการปฏิบัติงานนั้น กรมศิลปากรได้เข้ามาดูแลงานดังกล่าวแทบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม นำพิจารณาว่า ในช่วงการบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงเวลาดังกล่าว (พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๕๐๕) กรมศิลปากรได้กล่าวว่า ได้รับผิดชอบในการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานตามที่ประกาศของราชบัณฑิตยสภา โดยในระยะต้นอาศัยแนวทางของ คามิลโล (Camillo)^{๘๔}

^{๘๓} รอง ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๐.

^{๘๔} กรมศิลปากร, ร่างมาตรฐานและแนวปฏิบัติของกรมศิลปากรในการดำเนินการโบราณสถาน โบราณคดี และการพิพิธภัณฑ, หน้า ๑๐๖.

แนวคิดของ คามิลโล (Camillo) ยึดหลักการที่ว่าไม่ซ่อมแซมโบราณสถานแต่คำจุนรักษาโบราณสถาน (Stabilization) โดยโครงสร้างคอนกรีต ต่อมา มีการขุดแต่งโบราณสถานจำนวนมากในประเทศ ทำให้มีความรู้ใหม่เกิดขึ้น และทำให้ทราบว่า ก่อนหน้าที่เคยค้ำยันด้วยโครงสร้างคอนกรีตนั้นเกิดความไม่เหมาะสมเพราะโบราณสถานหายไป เหลือเพียงส่วนโครงสร้างค้ำยันคอนกรีตที่ยังคงอยู่ นับได้ว่าโบราณสถานในช่วงเวลานี้ผันแปรไปตามกระแสการเมืองอย่างรุนแรง หรือการอนุรักษ์โบราณสถานจะเป็นไปตามรูปแบบใดนั้น ล้วนแล้วแต่ผู้นำประเทศในช่วงเวลานั้นๆ จะตัดสินใจทั้งสิ้น โบราณสถานกลับกลายเป็นตัวแทนของการแสดงอำนาจผู้นำในแต่ละยุคไปอย่างสิ้นเชิง

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ.๒๔๗๕-๒๕๐๕) มีลักษณะวิธีการตลอดจนวิธีการทำงานอนุรักษ์ คือ นโยบายชาตินิยมแบบเน้นความเป็นไทยในแบบสากล และแบบท้องถิ่นนิยมตลอดจนการเข้ามาของนักวิชาการตะวันตก โดยกรมศิลปากรรับผิดชอบบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานตามที่ประกาศขึ้นประกาศไว้ และการดำเนินงานต้องอาศัยแนวทางที่สำนักวิชาการฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศดำเนินการบูรณะใน อินโดจีนเป็นหลัก โดยถือหลักว่า ไม่ซ่อมแซมโบราณวัตถุ แต่คำจุนรักษาโบราณสถาน ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งพังทลายไป ก็ใช้หินหรือไม้ใหม่หรือวัสดุประเภทเดียวกันเข้ามาแทนที่พอรองรับ กันได้

ฉ. การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในยุคปัจจุบัน

การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในยุคปัจจุบันเป็นหน้าที่หลักของกรมศิลปากร ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๔๕๔ โดยมีหน่วยงานที่รับผิดชอบภารกิจหลัก ดังนี้

- ๑) งานด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มีสำนักโบราณคดีและสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นผู้รับผิดชอบปฏิบัติ
- ๒) งานด้านเอกสาร หนังสือ มีหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติและสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ เป็นผู้รับผิดชอบปฏิบัติ
- ๓) งานด้านศิลปกรรม มีสำนักสถาปัตยกรรมและสำนักช่างสิบหมู่ เป็นผู้รับผิดชอบปฏิบัติ
- ๔) งานด้านนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ มีสำนักสังคีต เป็นผู้รับผิดชอบปฏิบัติ
- ๕) งานจัดการศึกษาวิชาเฉพาะมีสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ เป็นผู้รับผิดชอบจัดการศึกษาในระดับต่ำกว่าปริญญาตรี และระดับปริญญาตรีในด้านนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ คีตศิลป์ และช่างศิลป์^{๘๕}

^{๘๕} กรมศิลปากร, ๙๕ ปี แห่งการสถาปนากรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๙),

ปัจจุบัน กรมศิลปากรได้จัดทำโครงการการอนุรักษ์ ซ่อมแซมและบูรณะโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ โครงการพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการงานการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน การประมาณราคาเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน นอกจากนี้กรมศิลปากรได้ร่วมกับจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดกิจกรรมวันอนุรักษ์มรดกไทย ดำเนินการผดุงรักษา พื้นฟูและสืบทอดศิลปวิทยาการทางด้านช่างฝีมือ และเป็นศูนย์ข้อมูลด้านศิลปกรรมของชาติ ดำเนินการด้านช่างและงานศิลปะ ในการบูรณะซ่อมแซมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานและงานศิลปกรรม ศึกษา ค้นคว้าวิจัย การอนุรักษ์บ้านทรงไทย การจัดตั้งกลุ่ม/ชมรมอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น การก่อสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน การร่วมกับสถานศึกษาในการจัดตั้งกลุ่ม/ชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ การถ่ายทอดและการสืบสานศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย งานช่างสิบหมู่ฯ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๔๐ ได้ยกมาตราที่เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพ และการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วม และมีหน้าที่บำรุงรักษา ศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.๒๕๔๒ คณะกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติฯ ดังกล่าวได้พิจารณาเห็นชอบการถ่ายโอนภารกิจ ๖ ด้าน รวม ๒๔๕ กิจกรรม ในด้านศิลปวัฒนธรรม จารีตประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น และได้มีการถ่ายโอนภารกิจจำนวน ๒ กิจกรรม คือ การบำรุงรักษาโบราณสถานขึ้นพื้นฐานและการดูแลรักษาโบราณสถานในระดับท้องถิ่น

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในประเทศไทยในปัจจุบันอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากร และกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล หากแต่ยังมีปัญหาในการบริหารจัดการ คือ การขาดความรู้และความตระหนักของประชาชนในการดูแลรักษา อนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ รวมถึงขาดแคลนงบประมาณในการซ่อมแซม บูรณะ และปฏิสังขรณ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่มีอยู่จำนวนมากด้วย

๒.๑.๕ บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาในขอบเขตของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ของพระสงฆ์ซึ่งมุ่งศึกษาบทบาท ใน ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ, ด้านการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ แก่ประชาชน และ ด้านความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง พร้อมกันนี้ ผู้วิจัยได้มีการศึกษาเอกสารทางวิชาการที่กล่าวถึง โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรีด้วย ดังนั้น จึงได้ประมวลเนื้อหาสาระดังกล่าว ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

(๑) ด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุนั้น หากกล่าวโดยพื้นฐานแห่งพระธรรมวินัย กล่าวได้ว่า เป็นบทบาทในการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในฐานะที่เป็นศาสนสมบัติ หรือ สมบัติในพระพุทธศาสนา นั้นเอง

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีและแนวทางที่จะดูแลศาสนาสมบัติวัดให้ดูดีมีระเบียบเพื่อให้ใครมาพบเห็นจะได้มีความเลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยเอาไว้ในสิกขาบทปาจิตติยหมวด ภูตคามวรรค ในข้อที่ ๔ ความว่า “ภิกษุเอาเตียง ตั่ง พูก เก้าอี้ ของสงฆ์ไปตั้งในที่แจ้งแล้วเมื่อเลิกไปจากที่นั้น ไม่เก็บเองก็ดี ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเก็บก็ดี ไม่มอบหมายแก่ผู้อื่นก็ดี ต้องปาจิตติย”^{๘๖}

พระพุทธเจ้าได้มอบหมายให้พระสงฆ์ภายในวัดมีหน้าที่ในการช่วยดูแลรักษา ศาสนสมบัติของวัด โดยภิกษุผู้ที่ได้รับเลือกเป็นเจ้าหน้าที่นั้นจะต้องมีคุณธรรม ๕ ได้แก่

- ๑) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความชอบ
- ๒) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความเกลียดชัง
- ๓) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความมกมาย
- ๔) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความกลัว
- ๕) เข้าใจการทำหน้าที่อย่างนั้น^{๘๗}

คุณธรรมสี่ข้อแรกเป็นคุณธรรมที่ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งพึงมีทุกคน ส่วนข้อ ๕ นั้นเป็นคุณธรรมเฉพาะ เพราะหน้าที่ที่ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งแต่ละหน้าที่ย่อมไม่เหมือนกัน การจะให้ภิกษุผู้ได้รับเลือกทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือภิกษุรูปหนึ่งอาจได้รับเลือกทำหน้าที่หลายอย่างก็ได้แต่ต้องขอให้ภิกษุนั้นรับตกลงเสียก่อนแล้วจึงแต่งตั้งเพราะผู้ทำหน้าที่ด้วยความเต็มใจและศรัทธาย่อมมีความสำนึกในหน้าที่ที่ตนมีอยู่ จึงมีความรับผิดชอบสูงเอาใจใส่ในการทำงาน และหน้าที่เหล่านี้ต้องเกี่ยวข้องต่อวัตถุสิ่งของ ซึ่งชักจูงให้เกิดความไม่ซื่อสัตย์ได้โดยง่าย อาจจะเป็นของของตนเองหรือแจกจ่ายให้เฉพาะผู้ที่ตนคุ้นเคยหรือชอบ ซึ่งจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นแก่ภิกษุสงฆ์ภายในวัด

ตามหลักพระธรรมวินัย มีการกำหนดผู้ดูแลศาสนสถาน ศาสนสมบัติ ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในปัจจุบันได้ โดยผู้ดูแลสมบัติของพระศาสนาดังกล่าวนี้มีประเภทแบ่งตามหน้าที่รับผิดชอบ ดังต่อไปนี้

- ๑) อธิการแห่งจีวร แบ่งออกเป็นสาม คือ
 - ๑.๑) จีวรปฎิคาหกะ เป็นผู้รับจีวร
 - ๑.๒) จีวรนิทหกะ เป็นผู้เก็บจีวร
 - ๑.๓) จีวรภาชกะ เป็นผู้แจกจีวร

^{๘๖} คณาจารย์เสียงเชียงจางเจริญ, นวโกวาท ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียงจางเจริญ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

^{๘๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๒๕), หน้า ๕๓.

๒) อธิการแห่งเสนาสนะ มีสองคือ

๒.๑) เสนาสนะคาหาปกะ มีหน้าที่แจกเสนาสนะให้ภิกษุถือ

๒.๒) เสนาสนะปัญญาปกะ มีหน้าที่แต่งตั้งเสนาสนะ

๓) หน้าที่ของเจ้าอธิการแห่งอาราม แบ่งออกเป็นสองคือ

๓.๑) การรักษาอาราม

๓.๒) การดูแลนวกกรรม

๔) หน้าที่ของผู้รักษาอาราม มีสอง คือ

๔.๑) อารามิกเปสกะ เป็นผู้ใช้คนทำงานวัด

๔.๒) สามเณรเปสกะ เป็นผู้ใช้สามเณร

๕) หน้าที่ของภิกษุผู้ดูแลนวกกรรม แบ่งออกเป็นสอง คือ

๕.๑) ภิกษุคาริก มีหน้าที่เก็บรักษาคลังเก็บพัสดุของสงฆ์

๕.๒) อัปมัตตวิสัยชกะ มีหน้าที่จ่ายของเล็กน้อยให้แก่ภิกษุ

ผู้รับหน้าที่ผู้ดูแลศาสนสถาน ศาสนสมบัติในวัด พระพุทธเจ้าทรงได้อนุญาตให้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ดังในเรื่องราวของ พระปิลินทวัจฉะ^{๘๘} ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

ท่านพระปิลินทวัจฉะประสงค์จะหาที่เร้นจึงให้ภิกษุทั้งหลายทำความสะอาดเงื้อมเขา ในกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารต้องการถวายคนวัดเพื่อช่วยทำความสะอาดเงื้อมเขา ต่อมา ท่านพระปิลินทวัจฉะได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าว่า “พระพุทธเจ้าข้า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพนครรัฐ มีพระราชประสงค์จะถวายคนวัดข้าพระองค์ จะพึงปฏิบัติอย่างไร” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายเรานุญาตให้มีคนงานวัด”^{๘๙}

ดังกล่าวนี้อาจแสดงให้เห็นว่า การดูแลศาสนสถาน ศาสนสมบัติของพระศาสนา มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่ในสมัยปัจจุบันนั้นถ้าเป็นวัดเล็กมีพระภิกษุสามเณรไม่มากนัก เจ้าอาวาสก็ทำหน้าที่ปกครองดูแลพระภิกษุสามเณรภายในวัดตามพระธรรมวินัยด้วยตนเอง หากวัดนั้นมีภิกษุหลายหลัง เจ้าอาวาสก็มอบหมายให้พระภิกษุอาวุโสเป็นผู้ปกครองดูแลสั่งสอนพระภิกษุสามเณรที่พำนักอยู่ในแต่ละกุฏิอีกต่อหนึ่ง ถ้าเป็นวัดใหญ่มีภิกษุสามเณรเป็นจำนวนมาก มักจะแบ่งการปกครองภายในวัดออกเป็นคณะ ในคณะหนึ่งมีพระภิกษุอาวุโส หรือรองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาสแบ่งกันไปดูแล

ดังกล่าวนี้อาจแสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับศาสนสมบัติในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งศาสนสมบัติในอดีตนั้น ต่อมา เมื่อวันเวลาผ่านไปจึงเป็น โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ซึ่งอยู่ในวัด นั่นเอง

อนึ่ง ตามความแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ในมาตรา ๓๗ ระบุถึง หน้าที่ในการดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ของพระสงฆ์ผู้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองวัด หรือ เจ้าอาวาส โดยในมาตราดังกล่าว มีความว่า

^{๘๘} ว.มหา. (ไทย) ๕/๒๗๐/๖๓.

^{๘๙} ว.มหา. (ไทย) ๕/๒๗๐/๖๓-๖๕.

เจ้าอาวาส มีหน้าที่ ดังนี้

(๑) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี

(๒) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่ หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัด นั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

(๓) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

(๔) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล^{๙๐}

ซึ่งตามความในวงเล็บที่หนึ่ง ระบุให้เห็นว่า เจ้าอาวาสมีหน้าที่รับผิดชอบในการ จัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี ซึ่งศาสนสมบัติของวัดในที่นี้ ได้แก่ ทรัพย์สินของวัดใดวัด หนึ่ง^{๙๑} ซึ่งทรัพย์สินส่วนหนึ่งของวัดนี้ หมายรวม โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่อยู่ใน ขอบเขตวัดนั้นๆ ด้วย

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณโณ) ได้กล่าวถึง หน้าที่งานในขอบข่ายด้านการ สาธารณูปการ ไว้ว่า เป็นการช่วยเหลือ อุดหนุน หรือเกื้อกูล คนส่วนมากหรือคนทั่วไปหรือกิจการ เกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการวัดให้อยู่ในความเรียบร้อย เป็นงานเกี่ยวกับการพัฒนาอาคาร สถานที่และสิ่งแวดล้อมของวัด ได้แก่ การก่อสร้าง และบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุ และศาสนสถานให้ วัดเรียบร้อยดังมา^{๙๒}

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล) กล่าวถึง บทบาทและหน้าที่ของพระ สังฆาธิการในการบริหารงานสาธารณูปการในวัด ว่า การบูรณะ ปฏิสังขรณ์ ถาวรวัตถุ และการพัฒนา ที่ดินภายในวัด รวมทั้งการปลูกต้นไม้ ต้องดำเนินการตามความเหมาะสมและความจำเป็น โดย คำนึงถึงทรัพยากรเป็นหลัก^{๙๓}

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ระบุไว้ว่า วัดในอดีตเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ศิลปะ ศาสตร์ทุกแขนง ทั้งศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประณีตศิลป์ ฯลฯ โดยพระสงฆ์ที่มีความชำนาญ เฉพาะในศาสตร์นั้นเป็นครูผู้สอน พระสงฆ์ยังมีวิชาวรรณกรรม หรือช่าง ๙ อย่าง ที่ศึกษาเรียนรู้ปฏิบัติกัน ต่อมา เพื่อประโยชน์ในการดูแลอนุรักษ์สมบัติของวัดในทางที่ถูกที่ควร วิชาวรรณกรรมนี้ประกอบด้วย ช่างรัก ช่างไม้ ช่างปูน ช่างแกะสลัก ช่างปั้น ช่างกระຈก ช่างเขียน ช่างหล่อ และช่างทาสี ซึ่งวิชาช่าง ดังกล่าวนับเป็นการรวบรวมงานหลักพื้นฐานวิชาช่างทุกประเภทที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม พระสงฆ์ในอดีตจึงมีความรู้ในเรื่องงานช่างเป็นอย่างดี สามารถดูแล รักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ อันทรงคุณค่าในวัดได้ด้วยตนเอง รวมทั้งสามารถสร้างสรรค์งานศิลป กรรมหรือเสนาสนะภายในวัดได้อย่างงดงาม^{๙๔}

^{๙๐} พระวิสุทธิกัทรธาดา (ประสิทธิ์ พรหมรังสี), พระราชบัญญัติคณะสงฆ์และกฎหมายมหาเถรสมาคม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๔.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๙๒} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณโณ), การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, หน้า ๕๔.

^{๙๓} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล), การบริหารวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (นครปฐม : เพชรเกษม การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๕.

^{๙๔} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์, หน้า ๕๓-๕๔.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ระบุเพิ่มเติมเกี่ยวกับ บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณ วัตถุ และศิลปวัตถุ ว่า ความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ที่มีต่อหลักฐานทางโบราณคดีในแง่ของการช่วยซ่อมแซม บูรณศาสนวัตถุที่ชำรุด ผุพังนั้น น่าจะมีสืบเนื่องมาโดยตลอด เพราะพระสงฆ์ก็มีจุดคงค์วัดไปในที่ต่างๆ เสมอ ย่อมมีโอกาสพบเห็นบรรดาโบราณสถาน โบราณวัตถุมากกว่าคนทั่วไป โบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านั้น เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนา อาทิ วิหาร พระพุทธรูปที่อยู่ในสภาพทรุดโทรม ประกอบกับความปรารถนาดี ไม่นิ่งดูตาย เพิกเฉย พระสงฆ์มักดำเนินการซ่อมแซมสิ่งนั้นตามกำลังเท่าที่ตนสามารถกระทำได้ อาจใช้วิธีชักชวนชาวบ้านให้ร่วมบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุนั้น ด้วยกิจดังกล่าวถือเป็นวัตรอันพึงปฏิบัติในหมู่พระสงฆ์ เพื่อซ่อมแซมสิ่งอันเป็นศาสนวัตถุ เสมือนการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา^{๙๕}

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เป็นการดูแล รักษาความสะอาด และป้องกันความทรุดโทรมของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่ตั้งอยู่ หรือเก็บรักษาอยู่ภายในวัด โดยเป็นบทบาทตามพระธรรมวินัย ตามที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแต่งตั้งผู้ดูแลเสนาสนะ หรือผู้ดูแลอาราม เป็นต้น และเป็นบทบาทที่เกิดขึ้นตามบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งระบุให้การดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุภายในวัดเป็นหน้าที่รับผิดชอบของพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสซึ่งต้องมีหน้าที่ในการบำรุงรักษาวัดและ ศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี นั้นเอง

(๒) ด้านการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุแก่ประชาชน

โดยฐานะของพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า บทบาทด้านหนึ่งซึ่งถือเป็นหน้าที่หลัก คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ การทำให้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาขยายวงกว้างออกไปให้แพร่หลาย ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมเอาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขตามพุทธประสงค์ ๓ ประการ คือ ทิฐุธรรมมีกตลประโยชน์ ประโยชน์ในชาตินี้ สัมปรายิกตลประโยชน์ ประโยชน์ในชาติหน้า และ ปรมัตถประโยชน์ หรือประโยชน์อย่างยิ่ง^{๙๖}

ดังนั้น พระสงฆ์สามารถสอดแทรกความรู้และปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุแก่ประชาชนได้ ในคราวที่มีโอกาสได้แสดงธรรมหรือเทศนาธรรม ฯลฯ ดังกล่าวนี้ **บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ**ได้กล่าวถึง รูปแบบของการเผยแผ่ธรรมที่พระสงฆ์ใช้ในปัจจุบันไว้ ดังนี้

๑) การเทศนาธรรม คือ การแสดงธรรมสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งวิธีนี้พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมเป็นประจำ

๒) ปาฐกถาธรรม คือ การบรรยายธรรมะให้ผู้อื่นฟัง โดยทั่วไปจะยืนและพูดจะต้องมีลีลาในการพูด เพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังเป็นพิเศษ เป็นวิธีการที่น่าสนใจ

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

^{๙๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๑.

๓) อภิปรายธรรม คือ การชี้แจง หรือแสดงความคิดเห็นในหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้ผู้อื่นเข้าใจ

๔) สันทนาธรรม คือ การพูดจาหรือในหลักธรรม เพื่อนำไปใช้ในการแก้ปัญหาชีวิต โดยยึดหลักทางสายกลาง

๕) การสอนสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน คือ การสอนให้นั่งภาวนาเพื่อให้เป็นสมาธิและเข้าใจสภาวะตามความเป็นจริงของสังขารตามหลักไตรลักษณ์

๖) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ เช่น การใช้หนังสือธรรมะ การใช้วีดิทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ม้วนเทป เป็นอุปกรณ์ในการเผยแผ่ศาสนาธรรม โดยอาจจำหน่าย แจกไปในกลุ่มที่ไม่มีเวลาจะได้ศึกษาธรรมะด้วยตนเอง^{๙๗}

นอกจากการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุแก่ประชาชนของพระสงฆ์สามารถกระทำได้โดยผ่านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้ว พระสงฆ์ยังสามารถดำเนินการเพื่อให้ความรู้แก่ประชาชนได้โดยอาศัยวิธีการต่างๆ ได้ดังนี้

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ระบุไว้ว่า พระสงฆ์สามารถดำเนินการในการให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุแก่ประชาชน ได้ดังนี้

๑) การนำเสนอข้อมูลข่าวสารทางวิชาการแก่สาธารณชน ซึ่งจะต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งความถูกต้อง

๒) การจัดทำป้ายสื่อความหมาย จะต้องเป็นไปตามแนวทางที่กำหนดไว้ในแผนแม่บทการอนุรักษ์โบราณสถาน หากไม่มีแผนแม่บทความเร่งรัดให้มีการกำหนดแนวทางไว้เป็นหลักปฏิบัติ เนื่องจากการจัดทำป้ายสื่อความหมาย นอกจากจะต้องมีใจความที่ถูกต้อง อ่านเข้าใจง่ายและสื่อสารได้ชัดเจนแล้ว ยังต้องพิจารณาในเรื่องรูปแบบ ขนาด และตำแหน่งที่ตั้งของป้ายที่เหมาะสมด้วย ทั้งนี้ จะต้องอยู่ในหลักการไม่สร้างปัญหา กีดขวาง หรือบดบังทัศนียภาพของโบราณสถาน ควรให้ความกลมกลืนโดยภาพรวม ไม่เด่นข่มโบราณสถาน ไม่ตั้งอยู่บนแนวแกนสำคัญ หรือสร้างทับลงบนซากโบราณสถาน

๓) ต้องควบคุมไม่ให้มีการติดตั้งป้ายที่เกินความจำเป็น ซ้ำซ้อน อันจะเป็นเหตุให้เกิดความรกรุงรัง กีดขวางทัศนียภาพทั้งดงาม และอาจให้ข้อมูลที่ขัดแย้งกัน เมื่อมีการปรับปรุงข้อมูลให้จัดทำป้ายใหม่โดยให้ถอดถอนป้ายเดิมออกทุกครั้ง

๔) ควรออกแบบป้ายสื่อความหมายให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย และที่ตั้งของป้าย เพื่อประโยชน์สูงสุดในการบริการด้านข้อมูล ข่าวสาร^{๙๘}

^{๙๗} บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ, **ความสำเร็จในการปฏิบัติการกิจของวัด**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๙๘} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, **แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์**, หน้า ๗๒-๗๓.

กรมศิลปากร ได้ระบุไว้ว่า ทุกชาติในโลกต่างพยายามแข่งขันและส่งเสริมให้ประชาชนคนในชาติของตนเป็นคนฉลาดรอบรู้ ด้วยการส่งเสริมการเรียนรู้ การสอน การศึกษาค้นคว้าในรูปแบบต่างๆ เกิดระบบการศึกษานอกโรงเรียน เกิดมหาวิทยาลัยชาวบ้าน เกิดทักษิณคดีศึกษา วัดวาอารามเข้ามาเกี่ยวข้องทางด้านสังคมศาสตร์ ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม วัดโบราณที่มีชื่อเสียงจึงกลายเป็นแหล่งที่น่าสนใจ นอกจากนักท่องเที่ยวแล้วยังมีนักเรียน นักศึกษา ครู อาจารย์ อีกกลุ่มหนึ่งที่จำเป็นต้องแวะเวียนเข้าไปในวัดเสมอ ฉะนั้น วัดจะต้องรับรู้และตอบสนองชุมชนในแง่ไปด้วย ไม่ควรปิดกั้น หากควรส่งเสริมสนับสนุน เพราะจะเกิดผลดีแก่วัดทั้งทางตรงและทางอ้อม วัดใดมีโบราณศิลปวัตถุที่สวยงาม นอกจากจัดเก็บรักษามั่นคงปลอดภัย จัดเก็บอย่างเป็นระเบียบหรือถ้าจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ได้ยิ่งดี^{๙๙}

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในด้านการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุแก่ประชาชน เป็นการอบรมให้ความรู้และเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและคุณค่าของการการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ แก่ประชาชนทั่วไป ซึ่งอาจกระทำได้โดยสอดแทรกความรู้และปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุแก่ประชาชนได้ ในคราวที่มีโอกาสได้แสดงธรรมหรือเทศนาธรรม ฯลฯ และการนำเสนอข้อมูลข่าวสารทางวิชาการแก่สาธารณชนโดยผ่านป้ายสื่อความหมายต่างๆ รวมถึงการสนับสนุนการศึกษาค้นคว้าในรูปแบบต่างๆ เช่น การศึกษานอกโรงเรียน มหาวิทยาลัยชาวบ้าน เป็นต้น

(๓) ด้านความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในมรดกศิลปวัฒนธรรมของชาติทุกด้าน ทุกแขนง ด้วยทรงตระหนักว่ามรดกศิลปวัฒนธรรม เหล่านี้จะทำให้ประชาชนมีความซาบซึ้งในวัฒนธรรมอันเจริญรุ่งเรืองของชาติ และบังเกิดความรัก ความภาคภูมิใจในเอกราชอธิปไตยของตนสมควรที่จะทำนุบำรุงรักษาไว้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็น และตระหนักถึงความอุตสาหกรรมแห่งบรรพชนร่วมกันจรรโลงและสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามตามเยี่ยงอย่างบรรพบุรุษของตนต่อไป ดังพระราชดำรัส เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ความว่า

“การสร้างอาคารสมัยใหม่นี้ คงเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างคนเดียว แต่เรื่องโบราณสถานเป็นเกียรติของชาติ อัฐเก่าๆ แผ่นเดียว มีค่า ควรช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อยุธยา และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย”^{๑๐๐}

^{๙๙} กรมศิลปากร, **คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม**, หน้า ๖๔.

^{๑๐๐} สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับมรดกของแผ่นดิน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๓๖.

จากพระราชดำรัสดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ มีคุณค่าในฐานะเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ ดังนั้น ภาครัฐจึงมีหน่วยงานซึ่งทำหน้าที่ดูแล การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในยุคปัจจุบันนี้ ซึ่งได้แก่ “กรมศิลปากร” มีหน้าที่ จัดทำโครงการการอนุรักษ์ ซ่อมแซมและบูรณะโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ โครงการ พัฒนาศักยภาพบุคลากร รวมถึงการศึกษา ค้นคว้าวิจัยเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและ ศิลปวัตถุ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๔๐ ได้ยกมาตราที่เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพ และการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วม และมีหน้าที่บำรุงรักษา ศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอน การกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.๒๕๔๒ คณะกรรมการการกระจายอำนาจ ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติฯ ดังกล่าวได้พิจารณาเห็นชอบการถ่ายโอน ภารกิจ ๖ ด้าน รวม ๒๔๕ กิจกรรม ในด้านศิลปวัฒนธรรม จารีตประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น และได้ มีการถ่ายโอนภารกิจจำนวน ๒ กิจกรรม คือ การบำรุงรักษาโบราณสถานขึ้นพื้นฐานและการดูแล รักษาโบราณสถานในระดับท้องถิ่น

ปัญหาที่พบในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในประเทศไทยใน ปัจจุบัน ได้แก่

- ๑) สถาปัตยกรรมพื้นบ้านซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนถูกแทนที่ด้วยอาคารพาณิชย์ หรือหมู่บ้านจัดสรร
- ๒) ประชาชนขาดความรู้ งบประมาณ และจิตสำนึกในการปรับปรุงซ่อมแซม สถาปัตยกรรม/อาคารบ้านเรือนโบราณ
- ๓) มรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุมีสภาพเสื่อมโทรม และเริ่มสูญ หาย อันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
- ๔) ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ของสถานที่สำคัญของ ชุมชนที่มีอยู่ไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร
- ๕) ประชาชนไม่ตระหนักถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม
- ๖) ประชาชนลักลอบขุดและจำหน่ายวัตถุโบราณที่ค้นพบในพื้นที่
- ๗) โบราณสถานสีกร่อน ชำรุดทรุดโทรมและไม่มีการบำรุงรักษาอย่างถูกวิธี
- ๘) องค์กรชุมชนไม่มีงบประมาณและขาดความรู้ในการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถาน ในพื้นที่ ประกอบกับไม่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง^{๑๐๑}

^{๑๐๑} ศุภชัย สนธิรักษ์, “ศักยภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถาน ใน เขตองค์การบริหารส่วนตำบลหน้าพระดู่ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑.

จากปัญหาดังกล่าว พระสงฆ์จึงต้องร่วมมือกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณ วัตถุ และศิลปวัตถุเนื่องจาก “พระสงฆ์เป็นผู้มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน”^{๑๐๒} พระสงฆ์จึงมีบทบาทเป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนแบบชนบท พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งในสถาบันที่สำคัญของชาติคือสถาบันศาสนา ซึ่งได้รับการยอมรับและความศรัทธาจากชาวบ้านมาตลอด ดังที่ **พระราชวรมุนี (ประยุทธิ์ ปยุตโต)** กล่าวไว้ว่า ในชนบทความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านยังอยู่ในสภาพที่ดี และความสัมพันธ์แบบนี้มีลักษณะพิเศษจำเพาะคือ พระสงฆ์เป็นผู้เข้าถึงประชาชนอย่างแท้จริง ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟังพระ โดยความเคารพนับถือและเชื่อฟังนี้เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธา ไม่ได้เกิดจากความเกรงกลัวอำนาจ การกระทำจึงเป็นไปด้วยความเต็มใจและเต็มกำลัง ได้ผลสำเร็จของงานพร้อมทั้งผลทางจิตใจของผู้ทำงานด้วย^{๑๐๓}

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ระบุไว้ว่า กระทรวงวัฒนธรรมกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้ทำข้อตกลงร่วมกันเพื่อให้การดำเนินงานด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุบรรลุผลสำเร็จ โดยมีหนังสือข้อตกลงความร่วมมือ ๔ ด้าน ได้แก่

๑) ความร่วมมือด้านการศาสนา ตกลงให้ความร่วมมือในการเผยแพร่ศาสนธรรม การส่งเสริมพัฒนาบุคลากรทางศาสนา การส่งเสริมด้านศาสนสงเคราะห์ การส่งเสริมสนับสนุนด้านศาสนสัมพันธ์ รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนการจัดกิจกรรมในวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๒) ความร่วมมือด้านการศิลปะ ตกลงให้ความร่วมมือในการปกครอง คຸ້ມครอง อนุรักษ์ บำรุงรักษา ฟื้นฟูและส่งเสริมในด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนด้านการสร้างสรรค์ผลงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย

๓) ความร่วมมือด้านการวัฒนธรรม ตกลงให้ความร่วมมือในการส่งเสริม สนับสนุนการดำเนินการเกี่ยวกับศูนย์ข้อมูลสารสนเทศ และให้บริการแห่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม เช่น การจัดตั้งหอวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านและศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน ส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในวัดและศาสนสถาน ส่งเสริมการสืบค้นข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัดและบุคลากรทางศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการดำเนินชีวิตของศาสนิกชนตามแนววิถีพุทธ

๔) ความร่วมมือด้านบุคลากรและการวางแผน ตกลงให้ความร่วมมือในการประสานแผนการปฏิบัติงาน และมีการประสานการใช้ทรัพยากรบุคคลร่วมกัน เพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพสูงสุด^{๑๐๔}

^{๑๐๒} สมพร เทพสิทธิธา, **บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร : สภาอุปัชฌาย์พุทธิกสมาคมแห่งชาติในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๙.

^{๑๐๓} พระราชวรมุนี (ประยุทธิ์ ปยุตโต), **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๒.

^{๑๐๔} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, **แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์**, หน้า ๖๔-๖๕.

กล่าวได้ว่า สังคมให้ความสำคัญต่อสถาบันสงฆ์อย่างมากต่อการดูแลรักษาสมบัติทางวัฒนธรรมในฐานะผู้สืบทอดศาสนา และเป็นบุคคลผู้เสริมสร้างความเข้าใจในบริบทแห่งการเป็นผู้ดูแลรักษาและอนุรักษ์โบราณสถานแก่ประชาชน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์ต้องทำงานร่วมกับภาครัฐ และภาคประชาชน

เนื่องจาก ความเป็นจริงที่ว่า การอนุรักษ์โบราณสถานมิใช่เรื่องของกรมศิลปากรแต่ฝ่ายเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเราได้ขยายขอบเขตของการอนุรักษ์โบราณสถานออกสู่มรดกวัฒนธรรม การอนุรักษ์จึงสมควรเป็นเรื่องของทุกคน พระสงฆ์จึงคิดถึงการประสานงานขอความร่วมมือจากหน่วยงานราชการเพื่อการอนุรักษ์ และการจัดทำรายงานเก็บบันทึกทุกขั้นตอนของการอนุรักษ์ให้เก็บไว้ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติด้วย^{๑๐๕}

กรมศิลปากร ได้กล่าวว่า พระสงฆ์จะต้องเป็นผู้ประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้านให้ร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ อันเป็นประโยชน์ต่อชุมชน เช่น สนับสนุนการดำเนินงานของโครงการจัดตั้งอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษาโบราณสถานโดยการจัดหาอาสาสมัคร อบรมสั่งสอนชาวบ้านให้เห็นคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของชาติ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ และขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ชักชวนชาวบ้านให้ร่วมมือกันจัดกิจกรรมเพื่อการดูแลรักษาโบราณสถานในท้องถิ่นให้มั่นคงสวยงามทรงคุณค่าอยู่เสมอ เช่น การดูแลถ้ำถ้ำทำความสะอาดโบราณสถานเป็นประจำ หรือส่งเสริมการจัดกิจกรรมประเพณีไทยที่ดำรงมาเนิ่นนานวันนักชดถกษต่างๆ เป็นต้น^{๑๐๖} รวมถึงการให้ความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐบาลในการทำนุบำรุงและสงวนรักษาเอกสารโบราณ ซึ่งเป็นนิมิตหมายที่ดีแห่งการร่วมมือกันจรรโลงรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาของชาติให้ดำรงอยู่เป็นมรดกอันน่าภาคภูมิใจยิ่งแก่อนุชนรุ่นหลังสืบต่อไป^{๑๐๗}

สำนักโบราณคดี กล่าวถึง บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณ วัตถุ และศิลปวัตถุ โดยมีรูปแบบในลักษณะของการมีส่วนร่วมร่วมกับภาคประชาสังคมว่า พระสงฆ์มักดำเนินการซ่อมแซมสิ่งต่างๆ ตามกำลังเท่าที่ตนสามารถกระทำได้ และอาจใช้วิธีชักชวนชาวบ้านให้ร่วมบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุนั้น ด้วยกิจดังกล่าวถือเป็นวัตรอันพึงปฏิบัติในหมู่พระสงฆ์ เพื่อซ่อมแซมสิ่งอันเป็นศาสนวัตถุ เสมือนการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา^{๑๐๘}

^{๑๐๕} สำนักโบราณคดี, การดูแลทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมของชาติของพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๗๗. (เอกสารเย็บเล่ม).

^{๑๐๖} กรมศิลปากร, คู่มือถวายความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, หน้า ๑๐๑.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๑๐๘} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์, หน้า ๕๙.

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในด้านความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ กับกรมศิลปากรหรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง โดยเป็นการประสานงาน ประสานความร่วมมือกันระหว่างพระสงฆ์และวัดกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่ตั้งอยู่ หรือเก็บรักษาอยู่ โดยฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้สืบทอดศาสนา และเป็นบุคคลผู้เสริมสร้างความเข้าใจในบริบทแห่งการเป็นผู้ดูแลรักษาและอนุรักษ์โบราณสถานแก่ประชาชนได้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์ต้องทำงานร่วมกับภาครัฐในการจัดทำแผนแม่บทในการอนุรักษ์ เป็นผู้สังเกตการณ์ เป็นตัวแทนหรือผู้นำของชุมชนในการออกกฎระเบียบในการดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ประการสำคัญคือพระสงฆ์ต้องร่วมกับหน่วยงานราชการในการอบรมเพื่อปลูกสำนึกรักและหวงแหนโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ แก่คนในชุมชน เพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์ที่ยั่งยืน

๒.๑.๖ แนวคิดเกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

เนื่องจาก แหล่งโบราณคดีของชาติมีจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไปทั่วประเทศ กรมศิลปากรจึงได้จัดตั้งหน่วยงานสาขา เรียกว่า “สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” มีทั้งสิ้น ๑๒ แห่ง กระจายอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ โดยแบ่งเขตรับผิดชอบการดำเนินงานทั้งทาง การบริหาร การจัดการ การคุ้มครอง และการดำเนินงานทางวิชาการโบราณคดี ในพื้นที่นั้นๆ ให้แก่สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำพื้นที่ โดยในพื้นที่จังหวัดราชบุรี อยู่ในความรับผิดชอบของ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ ราชบุรี ที่ตั้งสำนักงานอยู่ที่จังหวัดราชบุรี ปฏิบัติหน้าที่ในเขตจังหวัดราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ สมุทรสงคราม สมุทรสาคร และสมุทรปราการ^{๑๐๙}

ราชบุรีเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคกลางของประเทศไทย “ราชบุรี” เป็นชื่ออันเป็นมงคลยิ่ง หมายถึง “เมืองพระราชา” ราชบุรีเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งของประเทศไทย จากการ ศึกษาและขุดค้นของนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี พบว่า ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำแม่กลองแห่งนี้เป็นถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของคนหลายยุคหลายสมัย และมีความรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีต จากหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุ ทำให้เชื่อได้ว่ามีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ตั้งแต่ยุคหินกลาง^{๑๑๐} แหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่อยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองราชบุรี ทั้งในส่วนที่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้และได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว และในส่วนที่ยังไม่ได้รับการประกาศในราชกิจจานุเบกษามีรายละเอียด ดังนี้

^{๑๐๙} กรมศิลปากร, *คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม*, หน้า ๒๓.

^{๑๑๐} ราชบุรีนิวส์ ดอท คอม, *ประวัติจังหวัดราชบุรี (Ratchaburi)*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.ratchaburinews.com>, [๒๔ มีนาคม ๒๕๕๓].

วัดมหาธาตุวรวิหาร

วัดมหาธาตุวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี อยู่เกือบใจกลางเมืองราชบุรีทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ ๑๒๕ ไร่ สันนิษฐานว่า เดิมคงสร้างขึ้นในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖) ต่อมาเมื่ออิทธิพลวัฒนธรรมเขมรแพร่เข้ามาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จึงมีการก่อสร้างปราสาทแบบขอมขึ้นซ้อนทับศาสนสถานสมัยทวารวดีและสร้างกำแพงศิลาแลงขึ้นล้อมรอบ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของเมืองตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาลของเขมร ต่อมาปราสาทแบบขอมชำรุดหักพังลง ดังนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑) จึงได้มีการก่อสร้างพระปรางค์แบบอยุธยาขึ้นซ้อนทับ ประกอบด้วย ปรางค์ประธานและปรางค์บริวารขนาดย่อมจำนวน ๓ องค์ แผนผังของพระปรางค์มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระปรางค์ของวัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี และพระปรางค์วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภายในคูหาปรางค์ประธานมีภาพจิตรกรรมเขียนบนผนังที่ฉาบด้วยดินดิบ เป็นรูปพระอดีตพุทธเจ้าและพุทธประวัติ ศิลปกรรมแบบสมัยอยุธยาตอนต้น สันนิษฐานว่าอาจจะได้รับการซ่อมแซมพร้อมกันกับองค์ปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนกลาง (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒) หลักฐานโบราณสถานและศิลปะโบราณวัตถุภายในวัดมหาธาตุ แสดงให้เห็นถึงรูปแบบศิลปกรรมของแต่ละยุคสมัย อันเป็นเครื่องยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองในการเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งโบราณจนถึงปัจจุบัน คือ

๑) กำแพงศิลาแลงล้อมรอบพระปรางค์ มีทับหลังกำแพงสกัดจากหินทรายสีชมพูเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่ง แสดงปางสมาธิอยู่ในซุ้มเรือนแก้วใบระกา อันเป็นลักษณะที่นิยมสร้างกันในศิลปะเขมรแบบบายน (พุทธศักราช ๑๗๒๐-๑๗๖๐)

๒) วิหารหลวง อาคารก่ออิฐถือปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อสร้างขึ้นซ้อนทับฐานอาคารศิลาแลงบริเวณด้านหน้าพระปรางค์ภายนอกกระเปียงคต เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่จำนวน ๒ องค์ แสดงปางมารวิชัยประทับนั่งหันพระพักตร์ชนกัน ศิลปะแบบอยุธยาตอนต้น

๓) พระมณฑป อาคารก่ออิฐถือปูนย่อมุมไม้ยี่สิบ ผนังด้านในมีจิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพพุทธประวัติ ตอน เสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และตอนมารผจญ ภายในพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทสลักจากหินทรายแดง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๔) พระพุทธรูปสมัยต่างๆ เช่น สมัยทวารวดี สมัยลพบุรี สมัยอยุธยา ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในระเบียงคตรอบองค์ปรางค์ และภายในพระอุโบสถ

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี เป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ ตอนที่ ๗๕ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ และเล่ม ๑๐๐ ตอนที่ ๘๘ ลงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖^{๑๑๑}

^{๑๑๑} สำนักศิลปากรที่ ๑ ราชบุรี, โบราณสถานในเขตสำนักศิลปากรที่ ๑ ราชบุรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.finearts.go.th>, [๒๖ มีนาคม ๒๕๕๕].

โบราณสถานถ้ำฤาษี เขา

โบราณสถานถ้ำฤาษีเขา อยู่ในเขตตำบลเกาะพลับพลา อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี อยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตัวเมืองราชบุรี ๖ กิโลเมตร ปรากฏหลักฐานทางด้านโบราณคดีอยู่ภายในถ้ำ ๔ แห่ง คือ ถ้ำฤาษี ถ้ำจัน ถ้ำจาม และถ้ำผาโกล ลักษณะเป็น ศาสนสถานที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) และใช้ประโยชน์มาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔)

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนถ้ำฤาษี เป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ ตอนที่ ๗๕ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ และได้ประกาศขึ้นทะเบียนถ้ำผาโกล พระพุทธบาท ถ้ำจัน ถ้ำจาม เป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๑ ตอนที่ ๑๗๔ เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๑๗ โดยในแต่ละแห่งมีลักษณะดังนี้

๑) ถ้ำฤาษี บนผนังถ้ำมีภาพจำหลักเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ขวาแสดงปางแสดงธรรมเทศนา พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ศิลปะแบบทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดีย สมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) ระหว่างข้อพระบาทมีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต จำนวน ๑ บรรทัด มีอักษรทั้งหมด ๑๒ ตัว เป็นรูปแบบอักษรที่นิยมใช้ในประเทศอินเดียตอนใต้ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ อ่านได้ว่า “ปุณฺณกรมฺหระ ศรีสมาธิคุปตะ” แปลว่า “พระศรีสมาธิคุปตะเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยการทำบุญ”

๒) ถ้ำผาโกล บนผนังถ้ำทางด้านทิศใต้มีภาพจำหลักรูปพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ หันพระเศียรไปทางปากถ้ำ มีประภามณฑลหลังพระเศียร เหนือขึ้นไปเป็นภาพปูนปั้นรูปเทพชุมนุม และต้นไม้มียกรตกแต่งด้วยริ้วผ้าและเครื่องประดับ ส่วนผนังถ้ำทางด้านทิศเหนือมีภาพพระสาวก จำนวน ๔ องค์ บางองค์ยืนพนมมือ บางองค์ยืนเอียงตนอยู่ในท่าตรีกัมภ์ ลักษณะการสลักภาพลงบนผนังถ้ำนี้มีรูปแบบใกล้เคียงกับภาพสลักบนผนังถ้ำอชันดาในประเทศอินเดีย ที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ คูหาถ้ำผาโกลด้านในพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายแดงเป็นจำนวนมาก ส่วนบริเวณปากถ้ำมีร่องรอยของโครงหลังคามุงกระเบื้องดินเผาและแนวกำแพงก่ออิฐถือปูนซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นโบราณวัตถุและสถาปัตยกรรมในสมัยกรุงศรีอยุธยา

๓) ถ้ำจัน ภายในถ้ำมีภาพจำหลักพระพุทธรูปปูนปั้นปรากฏอยู่บนผนังสององค์ โดยองค์ด้านในเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางแสดงธรรมเทศนา องค์ด้านนอกเหลือเพียงครึ่งองค์ลักษณะคล้ายกับองค์แรก สันนิษฐานว่าเดิมคงจะสร้างขึ้นในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓) ต่อมาถูกดัดแปลงโดยพอกทับด้วยปูนปั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา

๔) ถ้ำจาม ภายในถ้ำมีภาพจำหลักบนผนังทุกด้าน ด้านทิศเหนือเป็นภาพตอนยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ประกอบ ด้วยภาพพระพุทธรูปประทับนั่ง แสดงปางสมาธิ และปางแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางต้นมะม่วงที่มีผลอยู่เต็มต้น ซึ่งนิยมทำกันในสมัยทวารวดีดังปรากฏในภาพสลักหินและพระพิมพ์ การสร้างภาพตอนยมกปาฏิหาริย์นี้ได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องพุทธประวัติในอรรถกถาภาษาบาลี ลัทธิหินยาน ส่วนผนังถ้ำทางด้านใต้ และด้านตะวันออกเป็นภาพปูนปั้นรูปบุคคลขี่คอซ้อนกันขึ้นไป ผนังด้านตะวันตกเป็นภาพพระพุทธรูปไสยาสน์ แสดงปางปรินิพพาน^{๑๑๒}

^{๑๑๒} อ้างแล้ว.

เมืองโบราณคูบัว

เมืองโบราณคูบัว ตั้งอยู่ที่ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ที่พัฒนาจากยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยมีฐานะเป็นเมืองท่าทางการค้าริมแม่น้ำสำคัญและชายฝั่งทะเลในยุคประวัติศาสตร์ มีการรับเอาแบบอย่างการดำเนินชีวิตในรูปแบบสังคมเมือง การนับถือพุทธศาสนา และการรู้จักใช้ตัวอักษรและหนังสือ พบหลักฐานประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สร้างขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดีเป็นจำนวนมาก ลักษณะแผนผังของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน วางตัวตามแนวเหนือ-ใต้ ขนาดความกว้าง ๘๐๐ เมตร ความยาว ๒,๐๐๐ เมตร บริเวณที่ตั้งเมืองเป็นเนินดินธรรมชาติอยู่บนลานตะพักชายฝั่งทะเล สูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ ๑-๒ เมตรและสูงประมาณ ๕ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีลำน้ำไหลผ่าน ๒ สาย คือ ห้วยคูบัวและห้วยชินสีห์ มีหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏคือ

๑) โบราณสถานที่พบในเขตเมืองคูบัว

คูเมืองกำแพงเมือง ในเมืองคูบัวพบมีการก่อสร้างแนวคูเมืองกำแพงเมือง อันประกอบด้วยคูน้ำ ๑ ชั้นอยู่ระหว่างคันดิน ๒ ชั้น ขนาดของคูน้ำ มีความ กว้างโดยเฉลี่ยประมาณ ๕๐ เมตร คันดินกว้างประมาณ ๕๐ เมตร สูงประมาณ ๓ เมตร ยกเว้นคูเมืองทางด้านทิศเหนือ ที่ได้มีการดัดแปลงมาจากลำห้วยธรรมชาติ คือ ห้วยคูบัว

ศาสนสถาน ปัจจุบันพบร่องรอยหลักฐานของโบราณสถานมากกว่า ๖๐ แห่ง โบราณสถานที่พบส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานที่เกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนาทั้งลัทธิเถรวาทและมหายาน มีการตกแต่งส่วนฐานโบราณสถานด้วยประติมากรรมดินเผาและปูนปั้นเป็นภาพเล่าเรื่องชาดกหรือศาสนนิทาน วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นอิฐขนาดใหญ่ ความกว้าง ๑๗-๑๘ เซนติเมตร ความยาว ๓๔-๓๕ เซนติเมตร และความหนา ๘-๑๐ เซนติเมตร ดินเหนียวที่ใช้เผามีส่วนผสมของกลบข้าวซึ่งมีเมล็ดใหญ่ โบราณสถานส่วนใหญ่สร้างด้วยอิฐ พบเพียงสองแห่งที่มีการใช้หินศิลาแลงเป็นฐานราก คือ โบราณสถานหมายเลข ๑๘ และโบราณสถานหมายเลข ๓๑

๒) โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่ขุดค้นพบในเขตเมืองคูบัว

ประติมากรรมปูนปั้นและดินเผาที่ใช้ประดับอาคารโบราณสถาน เช่น พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เทวดาหรือบุคคลชั้นสูง บุคคลสามัญ อมนุษย์ จำพวกยักษ์ ครุฑ และสัตว์ต่างๆ เศษภาชนะดินเผา ตะคัน ตะเกียงดินเผาที่ประทับลวดลาย ลูกกระสุน เบี้ยดินเผา

เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับ และอาวุธต่างๆ ที่ทำจากหิน แก้ว โลหะ เช่น ต้มหู แหวน กำไล ลูกปัด หินบด เป็นต้น โบราณวัตถุเหล่านี้มีรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่มีพัฒนาการทางเทคโนโลยีที่สูงขึ้นหลักฐานโบราณวัตถุและโบราณสถานที่พบในเขตเมืองคูบัวและบริเวณใกล้เคียง ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองคูบัวเจริญอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖^{๑๑๓}

^{๑๑๓} ราชบุรีศึกษา Ratchaburi Knowledge Management ; RKM., เมืองโบราณคูบัว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.rb-history.blogspot.com.html>, [๖ ตุลาคม ๒๕๕๔].

ตามที่กรมศิลปากรได้ขุดค้นและศึกษาเรื่องเมืองโบราณที่คูบัว ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ มากมาย เช่น เศียรพระพุทธรูปสมัยโบราณต่างๆ หลักฐานโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ วัตถุทางชาติพันธุ์และธรณีวิทยา ซึ่งหลักฐานต่างๆ เหล่านี้ได้ตั้งแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี ตั้งอยู่ที่ถนนวรเดช ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี^{๑๑๔} และมีบางส่วน เก็บรักษาไว้ที่วัดโขลง ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี^{๑๑๕} ซึ่ง มีอายุอยู่ประมาณช่วงกลางวิวัฒนาการ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๕ หลักจากที่กรมศิลปากรได้ขุดค้นพบโบราณวัตถุเนื่องในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองวัดเพลง (ร้าง)

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองวัดเพลง (ร้าง) ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ที่บ้านท่าแจ ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี เดิมเรียกวัดเพรง หมายถึง วัดเก่าแก่ นอกจากนั้นยังมีส่วนสันนิษฐานว่าชื่อ วัดโพธิ์เขียว อีกชื่อหนึ่ง จากการขุดค้นพบว่าเป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ขำรดยอดหักเหลือเพียงชั้นบัลลังก์ องค์เจดีย์แตกร้าวมีรอยถูกขุดเจาะหลายแห่ง โบราณวัตถุที่พบได้แก่ แผ่นหินทรายแดงจำหลักพระพุทธรูปปางสมาธิ ในซุ้มเรือนแก้วทั้งสองด้าน ลักษณะคล้ายพระพุทธรูปนาคำแพงวัดมหาธาตุ แผ่นหินทรายแดงดังกล่าวตั้งอยู่บนก้อนแล่งสี่เหลี่ยมขนาด ๓๘ เซนติเมตร ยาว ๔๕ เซนติเมตร หนา ๒ เซนติเมตร มีรอยยาปูนฉาไว้ เมื่อเขาเปิดก้อนแล่งออกพบว่ากลางก้อนแล่งทำเป็นหลุมบรรจุขอบทองคำ ภายในขอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุขนาดเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ๓ องค์ และยังพบโบราณวัตถุอื่นๆ อีก เช่น ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายแดง เศษภาชนะดินเผา ฯลฯ

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดเพลง (ร้าง) เป็นสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา และได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ และกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘

เจดีย์หัก

เจดีย์หัก ตั้งอยู่ในเขตตำบลเจดีย์หัก อำเภอเมือง ยอดเจดีย์องค์นี้หักทลายลงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ องค์พระเจดีย์ก่อด้วยอิฐสอดด้วยดินผสมยางไม้ ฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังทรงกลมรูปสูงเพียวคล้ายกับกลุ่มเจดีย์แบบเมืองสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท และในอำเภอเมืองสุพรรณบุรี รวมทั้งเจดีย์ที่เรียกว่าแบบอโยธยา ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา ซึ่งสร้างขึ้นก่อนการตั้งกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๑๘๙๓ จากการขุดแต่งและบูรณะ ได้พบร่องรอยของวิหารที่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก และพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายสีแดงจำนวนมาก เป็นพุทธศิลปะแบบที่นิยมสร้างในสมัยก่อนการตั้งกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน

^{๑๑๔} กรมศิลปากร, มานานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔๗.

^{๑๑๕} บ้านจอมยุทธ์, สถานที่สำคัญ แหล่งท่องเที่ยวจังหวัดราชบุรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.baanjomut.com>, [๒๔ มีนาคม ๒๕๕๓].

วิหารกลบวัดเขาเหลือ

วิหารกลบวัดเขาเหลือ ตั้งอยู่ในเขตวัดเขาเหลือ ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี เป็นอาคารขนาดสามห้อง ก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงจั่วลาดลงเล็กน้อย ด้านหน้าและด้านหลังมีมุข ส่วนกลางของหลังคาทั้งหมดฉาบปูนเรียบ เครื่องล่ายองเป็นปูนปั้นเรียบยอดจั่ว และหางหงส์ปั้นปูนรูปดอกบัวตูม หน้าบันก่ออิฐถือปูนเรียบ ผนังด้านหน้ามีประตูตรงกลางด้านหลังทึบ ด้านข้างมีซุ้มหน้าต่างด้านละ ๓ ซุ้ม แต่มีหน้าต่างจริงเพียงช่องเดียว ฐานอาคารเป็นฐานบัวลูกฟัก แอ่นโค้งคล้ายท้องเรือสำเภา อันเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ฝาผนังด้านในมีภาพจิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติตอนเทพชุมนุมและภาพยักษ์ ด้านหลังวิหารมีเจดีย์ขนาดใหญ่ ย่อมุมไม้สิบสอง ก่ออิฐถือปูน ฐานเจดีย์เป็นฐานบัวลูกฟักซ้อนกัน องค์ระฆังย่อมุม มีบัลลังก์รองรับ ปล้องไฉนและส่วนยอด วิหารแห่งนี้ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ และกำหนดขอบเขตโบราณสถาน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙

พระปรางค์วัดอรัญญิกาวาส

พระปรางค์วัดอรัญญิกาวาส อยู่ในเขตวัดอรัญญิกาวาส ตำบลเจดีย์หัก อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ปรางค์ประธานสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๐-๒๐๓๕^{๑๖} ประกอบด้วยปรางค์บริวารขนาดเล็กกว่าอยู่สี่ด้าน มีลวดลายปูนปั้นประดับสวยงาม ปรางค์ทั้งหมดล้อมรอบด้วยระเบียงคดที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหินทราย พุทธศิลปะแบบอยุธยาประดิษฐานอยู่โดยรอบ นอกกระเบื้องคดด้านหลังมีพระพุทธรูปปางไสยาสน์ สลักจากหินทรายสีแดง แต่เดิมคงสร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และนอกจากพระปรางค์แล้ว ในบริเวณวัดยังมีเจดีย์ทรงระฆังกลมอีกสององค์อยู่ทางหน้าของวัด เป็นเจดีย์ศิลปะแบบลังกา ซึ่งเป็นที่นิยมสร้างในศิลปะสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในการดูแลของวัดต่างๆ

นอกจากที่ได้กล่าวมา ยังพบว่ายังมีโบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เก็บรักษาอยู่ในวัดต่างๆ ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี อาทิ ภาพเขียน รูปปั้น เครื่องลายคราม เครื่องถม เครื่องมือหิน เครื่องประดับ พระพุทธรูป สมุดข่อย หนังสือ ศิลาจารึก ตัวหนังสือตะลุง เครื่องดนตรีต่างๆ ฯลฯ ซึ่งมีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปี มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทย โดยคนไทยในสมัยก่อนได้เล็งเห็นความสำคัญและประโยชน์ของวัดที่มีต่อสังคมมากมาย เมื่อคนไทยได้รับนับถือพุทธศาสนาแล้วจึงรับเอาประเพณีการสร้างวัดเข้ามาด้วยและได้ปรับปรุงวัดให้เป็นสถานที่ที่ทำประโยชน์แก่สังคมไทยให้มากที่สุด ดังที่ เนตรนภิศ นาควัชร และคณะ ได้จำแนกไว้ ดังนี้

๑) ประเภทเจดีย์สถาน

สิ่งก่อสร้างที่ไม่ได้ใช้เพื่อการประกอบกิจการทางด้านสังฆกรรม เช่น พระสถูปเจดีย์แบบต่างๆ พระพุทธรูปปรางค์ต่างๆ พระมหาธาตุเจดีย์ พระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป เป็นต้น

^{๑๖}ที่นี้ราชบุรี, สถานที่ท่องเที่ยวในจังหวัดราชบุรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.goratchaburi.com>, [๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕].

๒) ประเภทพุทธสถาน

สิ่งก่อสร้างที่มีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับความสำคัญของพระพุทธเจ้า สถาปัตยกรรมประเภทนี้มีพระอุโบสถ พระวิหารต่างๆ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น

๓) ประเภทสังฆสถาน

สิ่งที่ก่อสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นสถานที่สำหรับอยู่อาศัยของพระภิกษุ เช่น กุฏิ หอฉัน หอกลาง เป็นต้น

๔) ประเภทบริวารสถาน

สิ่งก่อสร้างขึ้นโดยวัตถุประสงค์เพื่อการส่งเสริมความสำคัญของเจตีย์สถาน และพุทธสถานให้มีความหมาย คุณค่าและความสำคัญตามฐานะในที่แห่งนั้น สิ่งก่อสร้างประเภทนี้มี เช่น พระระเบียง ชุ่มเสนา กำแพงแก้ว ศาลาราย เป็นต้น

๕) ประเภทอนุสรณ์สถาน คือสิ่งก่อสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่ควรแก่การระลึกถึง เช่น สถูป เป็นต้น^{๑๓๗}

สรุปได้ว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่อยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ทั้งในส่วนที่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้และได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว และในส่วนที่ยังไม่ได้รับการประกาศในราชกิจจานุเบกษา อาทิ วัดมหาธาตุวรวิหาร โบราณสถานถ้ำฤาษีเขาสูง เมืองโบราณคูบัว เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองวัดเพลง (ร้าง) เจดีย์หัก วิหารกลบวัดเขาเหลือ พระปรางค์วัดอรุณญิกาวาส และโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่อยู่ในการดูแลของวัดต่างๆ ในเขตอำเภอเมืองราชบุรี รวมถึงที่อยู่ในการเก็บรักษาของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีด้วย ซึ่งทั้งหมดอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ ราชบุรี และเนื่องจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๔๐ ได้ยกมาตราที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพ และการกระจายอำนาจให้ได้เข้ามามีส่วนร่วม และมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น องค์การสงฆ์ และองค์กรภาคประชาชนต่างๆ จึงเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหาร การจัดการ การคุ้มครอง และการดำเนินงานทางวิชาการโบราณคดีในเขตพื้นที่อำเภอเมืองราชบุรีด้วย

^{๑๓๗} เนตรนภิศ นาควัชร และคณะ, วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

๒.๒ ทฤษฎี

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เพื่อมาเชื่อมโยงกับการศึกษาวิจัย มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๒.๑ ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

ทฤษฎีบทบาท (Role Theory) มองบุคคลในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมที่อาศัยบทบาทเป็นตัวเชื่อมในการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ความเข้าใจบทบาทและความสามารถในการแสดงบทบาทจะเป็นอุปสรรคชีวิตความสำเร็จหรือล้มเหลวของบุคคลผู้ดำรงสถานภาพต่างๆ ในสังคมได้

คำว่า บทบาท (Role) ที่ใช้พูดถึงความคิดทางวิชาการมี ยอร์จ ซิมเมล (George Semmel) ใช้เป็นคนแรกในปี ค.ศ.๑๙๒๐ (พ.ศ.๒๔๖๓) ต่อมาในปี ค.ศ.๑๙๒๒ ปาร์ค (Park) และ เบอร์เกส (Burgess) ใช้ในบทความเรื่อง “The Self as the Individual’s Conception of His Role”

ต่อมา นักทฤษฎีที่สำคัญของบทบาทได้อธิบายขยายความเรื่องทฤษฎีบทบาทไว้ พอสรุปไว้ ดังนี้

๑) ทฤษฎีบทบาทของราล์ฟ ลินตัน (Ralph Linton’s Role Theory)^{๑๑๘}

ทฤษฎีบทบาทของราล์ฟ ลินตัน ระบุว่า ตำแหน่งหรือสถานภาพเป็นผู้กำหนดบทบาท เช่น บุคคลที่มีตำแหน่งเป็นครูต้องแสดงพฤติกรรมเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์ ผู้ที่มีตำแหน่งจะปฏิบัติหน้าที่ได้สมบทบาทหรือไม่ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายๆ อย่าง เช่น บุคลิกของผู้สวมบทบาท ลักษณะของสังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของสังคมนั้นด้วย

๒) ทฤษฎีบทบาทของแนเดล (Nadel’s Role Theory)^{๑๑๙}

ทฤษฎีบทบาทของแนเดล ระบุว่า บทบาทคือส่วนประกอบที่ส่งผลถึงพฤติกรรม ๓ ลักษณะ คือ ส่วนประกอบที่ส่งเสริมบท เช่น ครูต้องพูดเก่งหรือมีอารมณ์ขัน ส่วนประกอบที่มีผลสำคัญต่อบทบาทและขาดมิได้ เช่น เป็นแพทย์ต้องรักษาคนไข้ และส่วนประกอบที่เป็นไปตามกฎหมาย เช่น ครูต้องเป็นสมาชิกคุรุสภา โดยได้กำหนดเป็นสมการไว้ ดังนี้

$$P = f(a,b,c\dots)$$

เมื่อ P คือ บทบาท

a คือ ส่วนประกอบที่ส่งเสริมบทบาท

b คือ ส่วนประกอบที่มีผลสำคัญต่อบทบาทและขาดมิได้

c คือ ส่วนประกอบที่ส่งเสริมบทบาทและส่วนประกอบที่เป็นไปตาม

กฎหมาย

^{๑๑๘}พิทยา บวรวัฒนา, รัฐประศาสนศาสตร์ ทฤษฎีและแนวการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔.

^{๑๑๙}สงวน สุทธิเลิศอรุณ, ทฤษฎีและการปฏิบัติการทางจิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗), หน้า ๖๙.

๓) ทฤษฎีบทบาทของโฮมมานน์ (Homann's Role Theory)^{๑๒๐}

ทฤษฎีบทบาทของโฮมมานน์ ระบุว่า บุคคลจะเปลี่ยนบทบาทไปตามตำแหน่งเสมอ เช่น ตอนกลางวันแสดงบทบาทสอนหนังสือเพราะมีตำแหน่งเป็นครู ตอนเย็นแสดงบทบาทเป็นนักเรียนเพราะมีตำแหน่งเป็นนิสิตภาคสมทบ เป็นต้น โดยทั่วไปมีลักษณะ ดังนี้

- ในสถานใดๆ บุคคลจะมีพฤติกรรมที่ให้ผลตอบแทนมากที่สุดและให้ผลร้ายน้อยที่สุด

- บุคคลจะมีพฤติกรรมซ้ำพฤติกรรมในอดีตที่ให้ผลตอบแทนงดงาม
- บุคคลจะมีพฤติกรรมซ้ำกับสถานการณ์ที่คล้ายกับอดีต ซึ่งให้ผลตอบแทนงดงาม
- สิ่งเร้าที่ให้ผลตอบแทนงดงามในอดีต จะก่อให้เกิดพฤติกรรมทำนองเดียวกันกับอดีตอีก

อดีตอีก

- พฤติกรรมซ้ำจะเกิดขึ้นต่อไปเรื่อยๆ ถ้าหากยังได้รับผลตอบแทน
- บุคคลจะไม่พึงพอใจ ถ้าหากพฤติกรรมนั้นเคยได้รับผลตอบแทนในอดีตแต่ไม่ได้

รับผลตอบแทนในปัจจุบัน

- บุคคลยังได้รับรางวัลจากพฤติกรรมเฉพาะอย่างใดมากขึ้นเท่าใด พฤติกรรมนั้นก็ลดค่าลงเพียงนั้น และมีแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมอื่นเพื่อแสวงหารางวัลอย่างอื่นต่อไป

๔) ทฤษฎีบทบาทของพาร์สันส์ (Parson's Role Theory)^{๑๒๑}

ทฤษฎีบทบาทของพาร์สันส์ ระบุว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมทำให้มนุษย์ต้องเพิ่มบทบาทของตน เช่น บุคคลมีเพื่อนมากก็ต้องแสดงบทบาทมากขึ้นเป็นเงาตามตัว พาร์สันส์กล่าวถึง ความจำเป็นทางบทบาทหน้าที่ ๔ ประการ คือ

- การปรับตัว ต้องปรับเข้ากับความเป็นแรงกดดัน (ฉุกละหุก) จากภายนอก ต้องปรับเข้ากับสิ่งแวดล้อมและปรับสิ่งแวดล้อมไปสู่ความจำเป็น

- การบรรลุเป้าหมาย ต้องกำหนดและบรรลุเป้าหมายเบื้องต้น
- การบูรณาการ ต้องสร้างระบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขององค์ประกอบต่างๆ
- การรักษาแบบแผนไว้ ระบบต้องดำรงไว้ รักษา พื้นฟู ทั้งการกระตุ้นปัจเจกชน

และแบบแผนทางวัฒนธรรม ที่สร้างและสนับสนุนแรงจูงใจนั้นสิ่งจำเป็นพื้นฐานเหล่านี้ เชื่อมกับระบบอินทรีย์ ๔ ประการ คือ ระบบอินทรีย์ทางชีวภาพ ระบบบุคลิกภาพ ระบบทางสังคม และระบบทางวัฒนธรรม

^{๑๒๐} ศัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๘๗

^{๑๒๑} เขษฐา พวงหัตถ์, “ทฤษฎีสังคมและการทำความเข้าใจสภาวะสมัยใหม่ของแอนโธนี กิดเดนส์”, **วารสารร่มพญักษ์**, ปีที่ 26 ฉบับที่ (ตุลาคม ๒๕๕๐-มกราคม ๒๕๕๑) : ๙.

๕) ทฤษฎีบทบาทของกู๊ด (Good's Role Theory)

ทฤษฎีบทบาทของกู๊ด ระบุว่า บทบาท คือแบบแผนของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของแต่ละบุคคลและบทบาทดังกล่าวควรเป็นไปตามข้อตกลงที่มีต่อสังคมนั้นๆ^{๑๒๒}

๖) ทฤษฎีบทบาทของกัสกิน (Guskin's Role Theory)

ทฤษฎีบทบาทของกัสกิน ระบุว่าไว้ว่า พฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนคือผลที่ได้จากตำแหน่งทางสังคมของเขานั่นเอง และสถาบันต่างๆ ในสังคมมีความคาดหวังว่าบุคคลที่ได้รับตำแหน่งต่างๆ ควรปฏิบัติอย่างไร^{๑๒๓}

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้กล่าวว่า ทฤษฎีบทบาทเป็นทฤษฎีย่อยในทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) โดยกล่าวถึงลักษณะของสังคมมนุษย์และลักษณะของปัจเจกบุคคล แล้วย้ำให้เห็นว่า ตัวเชื่อมระหว่างมนุษย์กับสังคมนั้นก็คือนิยามบทบาท สังคมมนุษย์คือโรงละคร มนุษย์แต่ละคนก็คือตัวแสดงที่มีบทบาทชัดเจนสำหรับแสดง มีบทละครเป็นตัวกำกับ มนุษย์แต่ละคนมีตำแหน่งต่างๆ ชัดเจนที่จะต้องดำรง มีบรรทัดฐานสังคมควบคุมพฤติกรรม ตัวละครต้องเชื่อฟังผู้กำกับ มนุษย์ทุกคนก็เชื่อฟังผู้มีอำนาจในสังคม ตัวละครแสดงเรื่องราวกับเพื่อนนักแสดง มนุษย์ทุกคนก็ปรับตัวให้เข้ากับผู้ชม ต้องสวมบทบาทผู้ชมประเภทต่างๆ และประการสุดท้ายต้องอาศัยความรู้ความชำนาญของตนช่วยในการแสดง อาศัยศักยภาพของตน และทักษะในการแสดงบทบาทเข้าช่วย เป็นสไตล์ของคนในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น^{๑๒๔}

สรุปได้ว่า ทฤษฎีบทบาท (Role Theory) ของนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทุกทฤษฎีมีค่าเป็นไปได้อย่างสิ้นเชิง ขึ้นอยู่กับการนำทฤษฎีนั้นๆ ไปใช้ประโยชน์ ซึ่งจะมี ความแตกต่างกันในส่วนของการเน้นส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นสำคัญ ดังนั้น กล่าวได้ว่า ทฤษฎีบทบาท เป็นทฤษฎีของการปฏิบัติตามหน้าที่ ตามตำแหน่ง หรือสถานภาพของบุคคล ซึ่งเป็นไปตามความคาดหวังของบุคคลหรือผู้อยู่ในตำแหน่งหน้าที่นั้น ถ้าตำแหน่งหรือสภาพการณ์เปลี่ยนไปบทบาทก็อาจจะเปลี่ยนตามไปด้วยและถ้าบุคคลใดในสังคมมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมมากขึ้นเท่าใด บทบาทก็จะเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น

^{๑๒๒} พินยา บวรวิวัฒนา, รัฐประศาสนศาสตร์ ทฤษฎีและแนวการศึกษา, หน้า ๑๕.

^{๑๒๓} สงวน สุทธิเลิศอรุณ, ทฤษฎีและการปฏิบัติการทางจิตวิทยาสังคม, หน้า ๖๙.

^{๑๒๔} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น,

๒.๒.๒ ทฤษฎีในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

ทฤษฎีสากลในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ได้พัฒนามาอย่างยาวนานในสังคมตะวันตก ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา จุดประสงค์ของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ไม่เพียงแต่อนุรักษ์เพียงโบราณสถานและงานศิลปะในอดีตเท่านั้นหากต่อมาได้พัฒนาจนเป็นกรอบทฤษฎีของแนวคิดการอนุรักษ์สากล สำหรับในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เฉพาะที่เห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังต่อไปนี้

คามิโล โบอิต (Camillo Boito) นักวิชาการชาวอิตาลี มีแนวคิดว่าอาคารประวัติศาสตร์ไม่ใช่สิ่งที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งถ้าหากไม่ทำอะไรสักวันอาคารนั้นก็ผุพังไป และเขาได้เน้นทางด้านสุนทรียภาพในแนวคิดของเขาด้วย โดยให้จุดประสงค์ในการบูรณปฏิสังขรณ์ จำเป็น ต้องเคารพลักษณะดั้งเดิมในแต่ละชิ้นงาน แต่เขาก็ยอมรับที่จะแทนที่วัสดุดั้งเดิมด้วยวัสดุอื่นได้ ยกเว้นส่วนนั้นเป็นส่วนที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์สูง ปี ค.ศ.๑๘๘๓ เขาได้ประกาศแนวคิดทฤษฎีของเขา ซึ่งกล่าวได้โดยย่อ ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑) โบราณสถานนั้น นอกจากจะมีคุณค่าสำหรับการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมแล้ว ยังเป็นหลักฐานที่ใช้แสดงประวัติศาสตร์ของประชาชนและของประเทศชาติ จึงสมควรได้รับความเคารพ มั่นยอมเป็นการหลอกลวง และการกระทำที่ผิดถ้าจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นบนโบราณสถาน

๒) โบราณสถานควรได้รับการเสริมสร้างความแข็งแรงมากกว่าการซ่อมแซม การซ่อมแซมมากกว่าการปฏิสังขรณ์ การเพิ่มเติมส่วนประกอบ โดยเฉพาะการทำให้เป็นของใหม่ควรหลีกเลี่ยง

๓) ถ้าการต่อเติมมีความจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อความแข็งแรงของอาคารหรือเพื่อความจำเป็นอื่นใด การกระทำนั้นให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อมูลที่เพียงพอ ลักษณะและวัสดุที่ใช้เป็นส่วนต่อเติมนั้นควรแตกต่างกับของเดิม แต่รูปลักษณะของอาคารดั้งเดิมก็ยังสามารถดำรงไว้ได้

๔) ส่วนต่อเติมที่เกิดขึ้นตามกาลเวลาที่ผ่านมาในหลายสมัย ถือเป็นส่วนโบราณสถานนั้นที่พึงรักษาไว้ ยกเว้นมันจะเป็นการปกปิดหรือทำให้เกิดการเปลี่ยนรูปแบบของอาคารนั้นวิธีการปฏิบัติ ๘ ประการ คือ รูปแบบระหว่างของเก่าและของใหม่ให้เป็นรูปแบบที่แตกต่างกัน, ให้ใช้วัสดุที่แตกต่างในการบูรณะ, เว้นการบูรณะส่วนแตกต่างที่สูญหายไปขึ้นมาใหม่, ให้แสดงชิ้นส่วนของดั้งเดิมของอาคารในบริเวณอาคารนั้น, ใส่ วัน เวลาในการบูรณะลงในชิ้นส่วนใหม่ที่เติมเข้าไปใหม่ ใส่จารึกใหม่ที่ว่าด้วยการบูรณะในอาคารนั้นด้วย, จัดเตรียมเอกสารที่แสดงถึงขั้นตอนการบูรณะอาคารไว้ในอาคารหรือจัดพิมพ์ต่อไป และส่วนที่บูรณะให้เน้นเห็นความแตกต่างชัดเจนจากส่วนที่ไม่ได้แตะต้อง^{๑๒๕}

^{๑๒๕} คามิโล โบอิต (Camillo Boito) อ้างใน กรมศิลปากร, ร่างมาตรฐานและแนวปฏิบัติของกรมศิลปากรในการดำเนินการโบราณสถานโบราณคดีและการพิพิธภัณฑ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พรสิเกล จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๓.

ทฤษฎีของ คามิโล โบอิตโต (Camillo Boito) เหล่านี้เป็นข้อบัญญัติในการบูรณะอาคารในอิตาลีในปี ค.ศ.๑๙๐๒ อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้แม้เป็นที่ยอมรับด้านการอนุรักษ์แต่ยังไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างแท้จริง จนกระทั่งในศตวรรษที่ ๒๐ มีการพัฒนาการแนวคิดนี้และจนกระทั่งกลายเป็นทฤษฎีสากลในการอนุรักษ์โบราณสถานในปัจจุบัน

สมชาติ จิงสิริอารักษ์ ได้กล่าวถึง การประชุมว่าด้วยการสงวนรักษาศิลปวัตถุ ณ กรุงโรม ในปี ค.ศ.๑๙๓๑ ได้เกิดมีกฎบัตรเกิดขึ้นชื่อ Athens Charter โดยมีข้อสรุปว่า

๑) ให้หลีกเลี่ยงการปฏิสังขรณ์และให้มีการอนุรักษ์ความเป็นของแท้ของโบราณสถาน (ตามแนวคิดของ Ruskin และ Morris)

๒) ให้มีการบำรุงรักษาที่ต่อเนื่อง เพื่อจะได้หลีกเลี่ยงการปฏิสังขรณ์ (ตามแนวคิดของ Ruskin และ Morris)

๓) การอนุรักษ์โบราณสถานให้กระทำในที่ตั้ง

๔) หากมีการชำรุดเสียหายมากจำเป็นต้องปฏิสังขรณ์ ให้เคารพสูงสุดต่อศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ โดยไม่ทำลายหลักฐานยุคใดยุคหนึ่ง (ตามแนวคิดของ Boito)

๕) ด้วยความจำเป็นในการอนุรักษ์ อนุญาตให้ใช้เทคนิคสมัยใหม่ เช่น คอนกรีตเสริมเหล็ก ในการเสริมความมั่นคงได้

๖) ให้สนับสนุนการร่วมมือของนานาชาติในเรื่องเทคนิคการอนุรักษ์ โดยการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลเอกสารและศูนย์การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์ การอนุรักษ์สากลในแนวทางสมัยใหม่ได้รับการยอมรับตั้งแต่ในการประชุมครั้งนี้เป็นต้นมา ซึ่งนับว่าเป็นเอกสารระหว่างชาติครั้งแรกเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์สมัยใหม่^{๑๒๖}

ทั้งนี้ ได้กล่าวถึง ทฤษฎีการปฏิสังขรณ์เชิงวิชาการ (Scientific Restoration) ของ จิโอแวนโนนี (Giovannoni) ซึ่งทฤษฎีนี้ประกาศหลังจากกฎบัตร Athens Charter โดยเป็นการมองโบราณสถานในรูปแบบของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่ง องค์ประกอบหรือชิ้นส่วนทุกชิ้นของอาคารต้องได้รับการศึกษาและอนุรักษ์ไว้ เพราะเป็นสิ่งที่ผ่านกาลเวลาโดยให้ความรู้ต่างๆ อดีต การอนุรักษ์นั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาทุกแง่มุมอย่างละเอียดและอนุรักษ์ทุกชิ้นส่วน ให้คงเท่าที่มันเคยถูกทำลายลง โดยไม่ได้มองว่าชิ้นส่วนต่างๆ ที่พังทลายลงนั้นจะทำให้คุณค่าทางความงามของอาคารลดลงหรือไม่ อย่างไรก็ตามดังกล่าวยังพิสูจน์ได้ว่าไม่เหมาะสมและไม่เป็นที่ยอมรับ เนื่องจากต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (ค.ศ.๑๙๔๓-๑๙๔๕) โบราณสถานต่างๆ และเมืองเป็นจำนวนมากถูกทำลายลง หากอนุรักษ์ไว้โดยคงสภาพเดิมดังที่เคยถูกทำลายนั้น ทำให้เมืองและโบราณสถานนั้นๆ กลายเป็นซาก ปักหลักพัง และไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีก ทั้งยังไม่ให้ความสำคัญกับการคืนสู่สภาพเดิมและความงาม ซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับได้

พร้อมทั้งได้กล่าวถึง กฎบัตรสากลเมืองเวนิซ (Venice Charter) ซึ่งเป็นทฤษฎีสำคัญและถูกนำไปใช้ทั่วโลก โดยนำไปปรับให้เข้ากับประเพณีและวัฒนธรรมในแต่ละประเทศแท้ที่จริงการอนุรักษ์โบราณสถานในบริบทของสากลนั้น กฎบัตรสากลเมืองเวนิซ (Venice Charter) เริ่มต้นขยายวงกว้างมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แล้ว จากการมองอาคารเฉพาะหลัง และขยายวงกว้างโดย

^{๑๒๖} สมชาติ จิงสิริอารักษ์, “แนวความคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานในศตวรรษที่ ๑๙ ของอังกฤษ”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (ตุลาคม-มกราคม ๒๕๓๘) : ๙.

มองอาคารควบคู่ไปกับสิ่งแวดล้อมที่ตั้งอยู่ มีพัฒนาการของแนวคิดมาอย่างยาวนาน โดยควบคู่ทั้งการมองด้านความสำคัญขอสุนทรียศาสตร์และความสำคัญในแง่ของหลักฐานของข้อมูล ท้ายที่สุดกฎบัตรนี้เป็นที่ยอมรับอย่างสากล ถึงแม้ว่าจะไม่ได้บัญญัติว่าต้องเป็นข้อกำหนดและหลักการที่นำไปใช้ทั่วโลก แต่ กฎบัตรสากลเมืองเวนิซ (Venice Charter) ได้กำหนดไว้ว่า สามารถปรับได้ตามวัฒนธรรมที่แตกต่างกันในแต่ละประเทศ ซึ่งได้กลายเป็นข้อปฏิบัติที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดและการปฏิบัติการอนุรักษ์โบราณสถานทั่วโลก รวมไปถึงในประเทศไทยด้วย^{๑๒๗}

เซอร์ซาร์ แบรินดี (Cesare Brandi) มีทฤษฎีที่น่าสนใจโดยนำเรื่องสุนทรียภาพในการมองงานศิลปะมาใช้ คือ การมองศิลปกรรมชิ้นหนึ่ง ต้องมองถึงเอกภาพหรือภาพรวมทั้งหมดของงาน การบูรณะจะต้องมีจุดมุ่งหมายในการฟื้นฟูศักยภาพแห่งเอกของศิลปกรรมนั้นๆ แต่ทั้งนี้ต้องไม่ปลอมหรือทำลายหลักฐานที่ปรากฏอยู่เสียหายไป ซึ่งการฟื้นฟูศักยภาพนี้ไม่ใช่การทำขึ้นใหม่ แต่เป็นการรวบรวมงานให้มารวมกัน โดยต้องทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างของใหม่และของเก่า เช่น การสามารถมองเห็นของที่ซ่อมแซมในภายหลังได้ในระยะใกล้ (สามารถรู้ว่ามีใครซ่อมแซมขึ้นมาใหม่) แต่สามารถมองเห็นความเป็นเอกภาพของงานศิลปกรรมในระยะไกล (ไม่สามารถมองเห็นได้ว่าส่วนใดซ่อมแซม ซึ่งทำให้งานที่ผ่านการบูรณะนั้นมีความงามเอกภาพ) นอกจากนี้ ยังมีการมองว่ายุคสมัยใดที่เราควรซ่อมแซม ซึ่งมี ๓ ยุค คือ

- ๑) ยุคสร้างงาน
- ๒) ยุคหลังจากยุคสร้างงานถึงปัจจุบัน
- ๓) ณ นาที่ที่เรากำลังพิจารณางานศิลปกรรมนั้นอยู่

ในยุคที่ ๓ หรือ ในนาที่ที่เรามองงานศิลปกรรมนั้นอยู่พิจารณาในการบูรณะอาคาร เพราะนาที่นั้นเป็นยุคสุดท้ายที่เราได้เห็น ซึ่งสามารถอนุรักษ์หลักฐานที่เหลืออยู่ได้มากที่สุด โดยไม่เกี่ยวข้องกับอติวิสัยในการเลือกยุคสมัยใดๆ ในการบูรณะอย่างไรก็ตาม เขาก็ยังให้โอกาสในการพิจารณาทางด้านสุนทรียภาพมากกว่าทางประวัติศาสตร์หากบางส่วนนั้นเป็นการต่อเติมขึ้นมาและไม่สร้างความเป็นเอกภาพในงานและเป็นการทำลายคุณค่าที่เกิดขึ้นอย่างร้ายแรง^{๑๒๘}

สรุปได้ว่า มนุษย์มีพัฒนาการทางความคิดเกี่ยวกับการรักษาและการอนุรักษ์โบราณสถานมาหลายร้อยปี กว่าที่จะสร้างหลักเกณฑ์หรือทฤษฎีในการอนุรักษ์โบราณสถานได้ และทฤษฎีการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่นิยมใช้แพร่หลายในปัจจุบัน คือ กฎบัตรสากลเมืองเวนิซ (Venice Charter) เป็นแนวคิดที่พัฒนามาจากหลากหลายความคิด จนกลายเป็นบทสรุปของหลักเกณฑ์การอนุรักษ์โบราณสถานสากล ส่งผลให้เกิดหลักเกณฑ์การอนุรักษ์โบราณสถานทั่วโลกและรวมทั้งในประเทศไทยเราด้วย ถึงแม้สาระบางส่วนจะมีความแตกต่างกันแต่โดยเนื้อหาสาระส่วนใหญ่ยังคงอิงกับกฎบัตรสากลเมืองเวนิซ(Venice Charter) เป็นสำคัญ ซึ่งการเกิดขึ้นของ (Venice Charter) ในช่วงหลังสงครามโลกทำให้เกิดกระแสการจัดตั้งองค์กรต่างๆ และมีการจัดประชุมต่างๆ เพื่อที่จะหาแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานที่ย่อยหายมากที่สุด

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๒๘} อ้างแล้ว, หน้า ๑๑.

๒.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้อง จากงานวิจัยที่เคยมีผู้ทำการวิจัยไว้ โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาท

จากการทบทวนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาท ผู้วิจัยจึงขอประมวลเนื้อหาโดยมีรายละเอียด ดังนี้

พระครูสันติธรรมภาณี (บุญชัย สุนติกโร) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า ผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัย พบว่า (๑) พระสังฆาธิการที่มีอายุต่างกัน มีบทบาทในการบริหาร กิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ (๒) พระสังฆาธิการที่มีพรรษาต่างกัน มีบทบาทในการบริหาร กิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ (๓) พระสังฆาธิการที่มีตำแหน่งต่างกัน มีบทบาทในการบริหาร กิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ (๔) พระสังฆาธิการที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีบทบาทในการบริหาร กิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ (๕) พระสังฆาธิการที่มีวุฒิการศึกษาทางธรรมต่างกัน มีบทบาทในการบริหาร กิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ (๖) พระสังฆาธิการที่มีวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรมต่างกัน มีบทบาทในการบริหาร กิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ และ (๗) พระสังฆาธิการที่มีประสบการณ์ในการปฏิบัติหน้าที่ต่างกัน มีบทบาทในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม มีความแตกต่างกัน ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้^{๑๒๙}

พระครูปลัดธนากร วรภาณ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีพระสังฆาธิการในจังหวัดกาญจนบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบความแตกต่างรายคู่ของบทบาทของพระสังฆาธิการในจังหวัดกาญจนบุรี ด้านการสาธารณสงเคราะห์ จำแนกตามพรรษา พบว่า พระสังฆาธิการในจังหวัดกาญจนบุรีที่มีพรรษา ๕-๑๐ พรรษา มีบทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์ แตกต่างกับพระสังฆาธิการที่มีพรรษา ๑๑-๑๕ พรรษา , ๑๖-๒๐ พรรษา และ ๒๑ พรรษาขึ้นไป อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕^{๑๓๐}

^{๑๒๙} พระครูสันติธรรมภาณี (บุญชัย สุนติกโร), “บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

^{๑๓๐} พระครูปลัดธนากร วรภาณ, “บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีพระสังฆาธิการในจังหวัดกาญจนบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๕.

พระสมุห์เจริญ คเวสโก ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการศาสนสมบัติของพระสังฆาธิการในจังหวัดสมุทรสงคราม” จากผลการวิจัยพบว่า การบริหารจัดการศาสนสมบัติของพระสังฆาธิการในจังหวัดสมุทรสงคราม โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๖๑ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า การบริหารจัดการศาสนสมบัติของพระสังฆาธิการในจังหวัดสมุทรสงคราม ในด้านระบบการบริหารจัดการ อยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๔๘ ส่วนด้านอื่นๆ ที่เหลือ ได้แก่ ด้านบุคลากร ด้านงบประมาณ และด้านวัสดุอุปกรณ์ อยู่ในระดับมากทุกด้าน^{๑๓๑}

พระมหากำพล คุณงกโร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรมแก่เยาวชนในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า ความพึงพอใจต่อบทบาทของพระสงฆ์ สามารถเรียงตามลำดับได้ ดังนี้ (๑) ความพึงพอใจในด้านภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมในการอบรมจริยธรรม เยาวชนมีความพึงพอใจในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๗๕ (๒) ความพึงพอใจในการให้การศึกษาของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมในการอบรมจริยธรรม เยาวชนมีความพึงพอใจในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๖๔ (๓) ความพึงพอใจในด้านเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมในการอบรมจริยธรรม เยาวชนมีความพึงพอใจในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๕๗ (๔) ความพึงพอใจในด้านสาธารณูปการและระบบนิเวศของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรม เยาวชนมีความพึงพอใจในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๔๗ (๕) ความพึงพอใจของเยาวชนในด้านการให้ความรู้เรื่องการปกครองของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมในการอบรมจริยธรรม เยาวชนมีความพึงพอใจในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๓๗^{๑๓๒}

ตรีนัน ปิ่นประยงค์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษามโนทัศน์ของอุบาสกอุบาสิกา ในการบำรุงพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี การบำรุงพระพุทธศาสนาของผู้ปฏิบัติงานการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย สายงานธุรกิจระบบส่ง” จากผลการวิจัยพบว่า บทบาทอุบาสกอุบาสิกาในการบำรุงพระพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีเป้าหมายที่จะ ทำให้พระศาสนานั้นคงเจริญเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย และอุบาสก อุบาสิกา จะต้อง ศึกษาและนำมาปฏิบัติให้ถูกต้อง ตามหลักพุทธธรรม ให้เกิดผลสูงสุดแก่ตน พร้อมด้วยการอุทิศบำเพ็ญบุญเพื่อการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ความรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนา หรือการบำรุงพระพุทธศาสนา อุบาสก อุบาสิกา ควรรับภาระต่อพระศาสนา ดังนี้คือ ศึกษา ปฏิบัติ เผยแผ่ ป้องกันศัตรู และบำรุงให้มั่นคง^{๑๓๓}

^{๑๓๑} พระสมุห์เจริญ คเวสโก, “การบริหารจัดการศาสนสมบัติของพระสังฆาธิการในจังหวัดสมุทรสงคราม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๑.

^{๑๓๒} พระมหากำพล คุณงกโร, “ศึกษามโนทัศน์ของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรมแก่เยาวชนในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๑๓๓} ตรีนัน ปิ่นประยงค์, “การศึกษามโนทัศน์ของอุบาสกอุบาสิกาในการบำรุงพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี การบำรุงพระพุทธศาสนาของผู้ปฏิบัติงานการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย สายงานธุรกิจระบบส่ง”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๒.

สรุปได้ว่า บทบาท เป็นการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของบุคคลในสถานภาพ ตำแหน่งหน้าที่ ที่แตกต่างกันไป ซึ่งแต่ละบทบาทของแต่ละบุคคลได้รับความคาดหวังจากสังคมแตกต่างกัน เช่น บทบาทของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติงานแตกต่างกันก็จะได้รับความคาดหวังจากสังคมด้วยบริบทที่แตกต่างกันออกไป ดังตัวอย่าง บทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ชุมชน พระสงฆ์ก็จะได้รับความคาดหวังจากสังคมในบทบาทที่เข้าไปให้การสงเคราะห์ทั้งทางด้านจิตใจ เศรษฐกิจและสังคมไปพร้อมๆ กัน หรือ บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาวิธีการแก้ปัญหาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมของเด็กและเยาวชน พระสงฆ์ก็จะได้รับความคาดหวังจากสังคมในบทบาทที่ให้การเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน เป็นต้น

๒.๓.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์

จากการทบทวนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ ผู้วิจัยจึงขอประมวลเนื้อหาโดยมีรายละเอียด ดังนี้

พระครูสุวิมลสมุทรกิจ (บุญชู ยโสธโร) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม” จากผลการวิจัยพบว่า บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๔ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า (๑) ด้านการปกครอง โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๗ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม ด้านการปกครอง อยู่ในระดับมากทุกข้อ (๒) ด้านการศาสนศึกษา โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๙๒ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม ด้านการศาสนศึกษา อยู่ในระดับมากทุกข้อ (๓) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๖๙ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม ด้านการศึกษาสงเคราะห์ อยู่ในระดับปานกลาง ๒ ข้อ ได้แก่ การตั้งทุนสงเคราะห์การศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในทุกระดับชั้น และการจัดตั้งและส่งเสริมโรงเรียนการกุศลของวัดเพื่อสงเคราะห์เด็กเยาวชน ส่วนข้ออื่นๆ ที่เหลืออยู่ในระดับมากทุกข้อ (๔) ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๕ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อยู่ในระดับมากทุกข้อ (๕) ด้านการสาธารณูปการ โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๑ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม ด้านการสาธารณูปการ อยู่ในระดับมากทุกข้อ และ (๖) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๙๒ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม ด้านการสาธารณสงเคราะห์ อยู่ในระดับมากทุกข้อ^{๑๓๔}

^{๑๓๔} พระครูสุวิมลสมุทรกิจ (บุญชู ยโสธโร), “บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดสมุทรสงคราม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

พระครูวินัยธรสมชาย สุวิชาโน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า สถานภาพส่วนบุคคลด้านอายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ และวุฒิการศึกษานักธรรม มีผลทำให้ความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี ไม่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นการปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ ส่วนสถานภาพส่วนบุคคลด้านวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม มีผลทำให้ความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ซึ่งเป็นการยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้^{๑๓๕}

พระครูสุนทรวัชรการ (อำพล อพโล) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์จังหวัดเพชรบุรีในการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง” จากผลการวิจัยพบว่า บทบาทของพระสงฆ์จังหวัดเพชรบุรีในการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยภาพรวมพระสงฆ์มีบทบาทต่อการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย = ๓.๑๘) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อพบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในอันดับสูงสุด ได้แก่ สอนธรรมศึกษาแล้วสวดแทรก เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง (ค่าเฉลี่ย = ๓.๕๙) รองลงมา ได้แก่ โนมน้าวจิตใจให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญในการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง (ค่าเฉลี่ย = ๓.๕๓) และที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในอันดับต่ำที่สุด ได้แก่ จัดฝึกอบรมหลักสูตรระยะสั้นที่สามารถพัฒนาอาชีพของชาวบ้านในชุมชน (ค่าเฉลี่ย = ๒.๗๘)^{๑๓๖}

พระปลัดผดุงศักดิ์ ธมมทีโป ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาราชบุรีเขต ๒ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า ปัจจุบันพระสงฆ์ได้ดำเนินรอยตามองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มุ่งประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลาย แต่ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้พระสงฆ์ปรับรูปแบบของการเผยแผ่เพื่อจะได้เข้าถึงประชาชนได้ดียิ่งขึ้น เช่น หนังสือธรรมะ เทป และแผ่นวีซีดีโดยทั่วไปจะแจกเป็นธรรมทาน กล่าวได้ว่า ใช้เทคนิคการประชาสัมพันธ์เข้ามาช่วยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่องค์ประกอบสำคัญที่ขาดไม่ได้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน คือ พระสงฆ์ผู้มีด้านเผยแผ่ต้องเป็นผู้มี ศีลาจรรยาวัตรทั้งดงาม ด้านบุคลิกภาพ และมีมนุษยสัมพันธ์ด้วย^{๑๓๗}

^{๑๓๕} พระครูวินัยธรสมชาย สุวิชาโน, “ประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๙.

^{๑๓๖} พระครูสุนทรวัชรการ (อำพล อพโล), “บทบาทของพระสงฆ์จังหวัดเพชรบุรีในการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๓.

^{๑๓๗} พระปลัดผดุงศักดิ์ ธมมทีโป, “บทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาราชบุรีเขต ๒ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๙.

พระครูสังฆรักษ์ชุมพล โสวโร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ด้านงานสังคมสงเคราะห์ในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์มีบทบาทหน้าที่ที่ต้องกระทำตามสถานภาพความเป็นพระภิกษุ ซึ่งในปัจจุบันพบว่ามีหลากหลาย อาทิ บทบาทในการพัฒนาชุมชนและสังคม บทบาทในการแก้ไขปัญหาด้านศีลธรรมแก่เยาวชน บทบาทในการนำหลักพุทธธรรมมาใช้แก้ปัญหาในสังคมปัจจุบัน บทบาทในการดูแลรักษาศาสนสมบัติอันเป็นโบราณวัตถุหรือโบราณสถาน เป็นต้น ซึ่งแต่ละบทบาทที่พระสงฆ์กระทำล้วนอยู่บนพื้นฐานการให้การสงเคราะห์แก่สัตว์โลกหรือเวไนยสัตว์ตามพระประสงค์ของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม บทบาทของพระสงฆ์ในด้านต่างๆ ที่มีผู้ศึกษาวิจัย พบว่า บทบาทที่แสดงออกของพระสงฆ์นั้น มีความแตกต่างกันตาม อายุ พรรษา วุฒิการศึกษา ฯลฯ ของแต่ละบุคคล^{๑๓๘}

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ ในการปฏิบัติหรือดำเนินงานในแต่ละด้านจำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของพระวินัย และยังต้องอยู่บนพื้นฐานของกฎหมายบ้านเมืองด้วย และไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม พระสงฆ์ย่อมมีบทบาทในการเป็นผู้นำประชาชนให้มีความสำนึกในคุณค่าของสิ่งต่างๆ ซึ่งความสำนึกนี้จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยการพัฒนาด้านจิตใจเป็นอันดับแรก แต่ก็ยังพบปัญหาที่พระสงฆ์ยังขาดความรู้ความเข้าใจในศาสตร์บางแขนง อาทิ ความรู้ในการอนุรักษ์ ฯลฯ ดังนั้น พระสงฆ์จึงต้องศึกษาศาสตร์ต่างๆ เพิ่มเติม เช่น ประวัติศาสตร์ หรือการจัดการ เป็นต้น เพื่อประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และพระพุทธศาสนา

๒.๓.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

จากการทบทวนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ผู้วิจัยจึงขอประมวลเนื้อหาโดยมีรายละเอียด ดังนี้

เอนก สีหามาตย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทการอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากร” จากผลการวิจัยพบว่า การอนุรักษ์โบราณสถานเป็นงานที่ใช้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง โดยใช้หลักการอนุรักษ์สากลจากต่างประเทศมาประยุกต์ใช้ ทำให้ภาคสังคมเข้าใจลักษณะงานยาก และกรมศิลปากรเองก็ขาดการประชาสัมพันธ์การดำเนินการในการอนุรักษ์โบราณสถานในแต่ละพื้นที่ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นไม่ให้ความร่วมมือบ่อยครั้ง นอกจากนี้ที่ผ่านมารัฐไม่ได้ให้ความสนใจกับการมีส่วนร่วมระหว่างภาคสังคมกับหน่วยงานที่ทำการอนุรักษ์โบราณสถาน ทำให้ประชาชนไม่เห็นคุณค่าและประโยชน์ของโบราณสถาน^{๑๓๙}

^{๑๓๘} พระครูสังฆรักษ์ชุมพล โสวโร, “บทบาทของพระสงฆ์ด้านงานสังคมสงเคราะห์ในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๗๕-๗๖.

^{๑๓๙} เอนก สีหามาตย์, “บทบาทการอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากร”, *วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๐.

สุนทร เพชรทอง ได้ทำการวิจัยเรื่อง “มาตรการทางกฎหมายในการรักษา คຸ່ມครองโบราณสถาน ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔” จากผลการวิจัยพบว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้โบราณสถาน และโบราณคดีที่อยู่ในพื้นที่ทั่วไปของประเทศส่วนมากถูกทำลายไปนั้น คือมาตรการทางกฎหมายที่มีผลใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันที่กำหนดมาตรการในการบังคับใช้ไม่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพของปัญหาที่อาจเกิดขึ้นหลายประการ กฎหมายฉบับหนึ่ง คือ พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.๒๕๓๕ มาตรา ๗ กำหนดให้กรมศิลปากร ซึ่งเป็นองค์กรภาครัฐเพียงหน่วยงานเดียวดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์และคຸ່ມครองโบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งโบราณคดี มีหน้าที่บังคับการให้เป็นไปตามมาตรการทางกฎหมายดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งไม่อาจดำเนินการได้ทั่วถึงครบทุกพื้นที่ ส่งผลให้ขาดข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน ที่อยู่ในพื้นที่โครงการ รวมทั้งส่วนที่ฝังจมอยู่ใต้ดิน ที่จะนำไปกำหนดมาตรการการป้องกัน แก้ไข และลดผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นได้^{๑๔๐}

กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย” จากผลการวิจัยพบว่า การอนุรักษ์ในยุคหลังจากสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นยุคแห่งการพัฒนาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมสามารถสร้างกรอบแนวคิดในช่วงเวลานี้ได้ดังนี้ คือ ๑) การบูรณปฏิสังขรณ์วัด พระราชวัง วัง กระทำเป็นราชประเพณีของกษัตริย์ราชเจ้าเช่นเดิม เพื่อสะท้อนบารมีของกษัตริย์ และแสดงออกถึงความ ศิวิไลซ์ ทางการเมืองตามสังคมในสมัยนั้น สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นล้วนมาจากความคิดของผู้นำเป็นสำคัญให้ประชาชนคล้อยตาม ๒) กฎหมายถูกตั้งเพื่อไม่ให้เกิดการบุกรุกทำลายโบราณสถาน ซึ่งโดยความเข้าใจ คือ วัฒนาอาราม เท่ากับเป็นการบำรุงพระพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว ๓) เกิดกระบวนการ การวินิจฉัย และ ชันสูตร ก่อนที่จะสถาปนาปฏิสังขรณ์เป็นครั้งแรก พบเกิดแนวคิดการบูรณะให้ใกล้เคียงกับของที่มีอยู่เดิมหรือให้เข้ากับสุนทรียภาพ รวมทั้งรักษาของเดิมไว้ตามประวัติศาสตร์ แต่ไม่ได้เป็นกระบวนการเฉพาะที่ทำกับอาคารที่จะซ่อมแซมทุกหลัง และไม่สามารถระบุถึงวิธีการปฏิบัติต่างๆ อย่างชัดเจน และต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๖ แนวทางการแก้ปัญหาตะวันตกจากที่เคยก่อเป็นรูปร่างในรัชกาลที่ ๕ ได้ถูกเสริมเป็นรูปแบบที่ชัดเจน แนวทางที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสนอให้แกชาวไทย คือ ลัทธิชาตินิยม ซึ่งจะให้เป็นแนวทางในการรักษาวัฒนธรรมของชาติไว้ในยามที่ต้องพัฒนาประเทศด้วยเทคโนโลยีตะวันตก^{๑๔๑}

^{๑๔๐} สุนทร เพชรทอง, “มาตรการทางกฎหมายในการรักษา คຸ່ມครองโบราณสถาน ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔”, **วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๑.

^{๑๔๑} กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๖๕-๖๖.

ธยาภัทร เหมวรกุล ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา” จากผลการวิจัยพบว่า การจัดการที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นเพียงการอนุรักษ์ร่องรอยโบราณสถานเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์โดยอาศัยเทคนิควิทยาการต่างๆ เพื่อก่อให้เกิดความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ให้กับพื้นที่ ทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ การรื้อฟื้นความเป็นเมืองประวัติศาสตร์ของพื้นที่และพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่ก่อตัวขึ้นนั้นเป็นพื้นที่ที่ตามมโนภาพของทางราชการ ซึ่งแตกต่างกับความหมายพื้นที่ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น และจากกระบวนการจัดการต่อพื้นที่ซึ่งได้ก่อตัวขึ้นทางความหมายของนครประวัติศาสตร์ของโครงการอนุรักษ์ที่เป็นโครงการของทางราชการ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ของการอนุรักษ์ในปัจจุบัน ซึ่งการจัดการพื้นที่ดังกล่าวเพื่อการอนุรักษ์ในอีกด้านหนึ่งนั้นเป็นการปฏิบัติการของการใช้อำนาจอยู่ในตัว ซึ่งวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อทำการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานและพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับความเจริญเติบโตของการท่องเที่ยว^{๑๔๒}

ศุภชัย สนธิรักษ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศักยภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลหน้าพระดู่ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี” การผลการวิจัยพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยภาพรวมอยู่ในระดับค่อนข้างสูง เมื่อพิจารณาตามส่วนร่วมมากที่สุด คือ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ จะพบสามกิจกรรมแรกคือ ให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ชุมชน เป็นแหล่งการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และมีถนนในแหล่งโบราณสถาน ส่วนการมีส่วนร่วมน้อยที่สุด คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการรับรู้ มีสามกิจกรรม กิจกรรมแรกคือ รู้เรื่องการขุดค้นพบโครงกระดูกมนุษย์หรือเศษภาชนะดินเผาที่แหล่งโบราณคดีบ้านโคกกระทา รู้จักแหล่งโบราณคดีบ้านโคกกระทา และรู้เรื่องการขุดค้นพบเศษภาชนะดินเผา เปลือกหอยหรือชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ทะเลที่แหล่งโบราณคดีบ้านโคกฝ้าย^{๑๔๓}

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ แม้จำเป็นต้องใช้ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางในการทำงาน แต่ก็ควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น ร่วมคิด หรือร่วมวางแผน อีกทั้งต้องรณรงค์ในการปลูกฝังจิตสำนึกและสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างประชาชนกับหน่วยงานที่รับผิดชอบต่อโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในฐานะมรดกของชาติ มิใช่เพื่อรองรับความเจริญเติบโตของการท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว

^{๑๔๒} ธยาภัทร เหมวรกุล, “ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๘), หน้า ๑๔๑.

^{๑๔๓} ศุภชัย สนธิรักษ์, “ศักยภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถาน ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลหน้าพระดู่ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี”, *วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๙), หน้า ๕๘-๕๙.

๒.๓.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

จากการทบทวนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ผู้วิจัยจึงขอประมวลเนื้อหาโดยมีรายละเอียด ดังนี้

พระปลัดเกษม จิตสมปนโน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยฐานะผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน เกิดเนื่องจากความเป็นผู้มีพื้นฐานทางจิตใจที่รักการทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม และชอบเสียสละ ดังนี้ เมื่อพระสงฆ์ได้ออกธุดงค์ไปในพื้นที่ต่างๆ จึงปลุกเร้าพื้นฐานทางจิตใจและพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาชนบทเพื่อประโยชน์สุขของชุมชน ดังเช่น กรณีการบูรณปฏิสังขรณ์ตามแบบอย่างครุฑศรีวิชัย ที่ได้เป็นแกนนำในการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานทางภาคเหนือของประเทศไทย ด้วยแนวคิดที่ว่า หากวัดวาอารามอันเก่าแก่ เป็นที่ชำรุดทรุดโทรม หากผู้ปฏิสังขรณ์บำรุงไว้ในพระพุทธศาสนาสืบต่อไปมิได้ ท่านจึงสมควรที่จะปฏิสังขรณ์เพื่อสืบศาสนาต่อไป โดยใช้เงินทุนจากการรวบรวมเอาจากแรงศรัทธาของประชาชนชาวเหนืออย่างแท้จริง ซึ่งแม้จะขัดแย้งกับนโยบายในยุคเริ่มต้นของรัฐในภาคกลาง ที่เริ่มเห็นคุณค่าของความเก่าแก่ดั้งเดิม จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยฐานะของความเป็นผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน เป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์ บูรณะ และปฏิสังขรณ์สมบัติของพระศาสนา นั้นเอง^{๑๔๔}

พระอธิการสมชาย สมชาโต ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสังฆาธิการที่มีต่อการบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า ผลการเปรียบเทียบระดับบทบาทพระสังฆาธิการที่มีต่อการบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี ตามความคิดเห็นของพระสงฆ์ โดยจำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล ทดสอบสมมติฐานโดยการวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างตัวแปร ได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานักธรรม และวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม พบว่า สถานภาพส่วนบุคคลด้านวุฒิการศึกษาสามัญของพระสงฆ์ มีผลทำให้ความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อบทบาทพระสังฆาธิการที่มีต่อการบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ซึ่งเป็นการยอมรับสมมติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ ส่วนสถานภาพด้านอายุ พรรษา วุฒิการศึกษานักธรรม และวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม ไม่มีผลทำให้เกิดความคิดเห็นที่แตกต่างกันได้^{๑๔๕}

^{๑๔๔} พระปลัดเกษม จิตสมปนโน, “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๙.

^{๑๔๕} พระอธิการสมชาย สมชาโต, “บทบาทพระสังฆาธิการที่มีต่อการบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๕.

พระวัชรกร ปณฺญาโร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ศาสนวัตถุ ศึกษาเฉพาะกรณี การอนุรักษ์อุโบสถ (สิม) ในอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด” จากผลการวิจัยพบว่า บุคคลที่อยู่ใกล้ชิดและต้องเห็นความสำคัญของสิมอีสานมากกว่าคนอื่นคือพระสงฆ์ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ บุณยะส่วนที่ชำรุดทรุดโทรม และเพิ่มเติมส่วนที่หายไป และพระสงฆ์ยังเป็นผู้กระตุ้นปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนหวงแหนสถาปัตยกรรมสิมอีสานด้วย^{๑๔๖}

วีระ เปล่งรัศมี ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย” ผลการวิจัยพบว่า กิจกรรมที่พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุดในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ คือ การให้ความร่วมมือต่อหน่วยงานที่มาทำการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โดยสนับสนุนบุคคล สถานที่ อาหาร ที่พัก รongลงมาได้แก่ การดำเนินการตรวจสอบความเสียหายของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในวัดเป็นประจำ ส่วนบทบาทที่กระทำน้อยที่สุดคือการเข้าร่วมเป็นสมาชิกหรือกรรมการชมรมหรือกลุ่มเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ^{๑๔๗}

สาลี แก้วดาทิพย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ มีบทบาทมากที่สุดในด้านการดูแลทำความสะอาดโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอยู่ในวัด และบทบาทที่พระสงฆ์ปฏิบัติน้อยที่สุดคือการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการป้องกันและการอนุรักษ์แก่นักท่องเที่ยว ส่วนปัญหาที่พบมากที่สุด ในการดำเนินบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถานและโบราณวัตถุของพระสงฆ์คือ ขาดงบประมาณในการดำเนินการ^{๑๔๘}

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในปัจจุบันที่มีการปฏิบัติมากที่สุดคือ การดูแล รักษา ความสะอาดโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุที่อยู่ในวัด ส่วนบทบาทที่ยังคงมีการปฏิบัติน้อยคือ การปลูกฝังประชาชนให้มีจิตสำนึกรักและเล็งเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุที่อยู่ในท้องถิ่นของตน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่ยั่งยืนในอนาคต อย่างไรก็ตาม บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในปัจจุบันพบว่ามีได้เป็นทางการ หากแต่เป็นบทบาทแฝงที่เกิดจากการที่โบราณสถานโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุเหล่านั้นอยู่ในเขตวัด ดังนั้น ทุกฝ่ายจึงควรสนับสนุนให้บทบาทของพระสงฆ์ในด้านนี้เด่นชัดเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น

^{๑๔๖} พระวัชรกร ปณฺญาโร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ศาสนวัตถุ ศึกษาเฉพาะกรณี การอนุรักษ์อุโบสถ (สิม) ในอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๗.

^{๑๔๗} วีระ เปล่งรัศมี, “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖.

^{๑๔๘} สาลี แก้วดาทิพย์, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช”, **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๗๖-๗๗.

๒.๔ กรอบแนวคิดการวิจัย

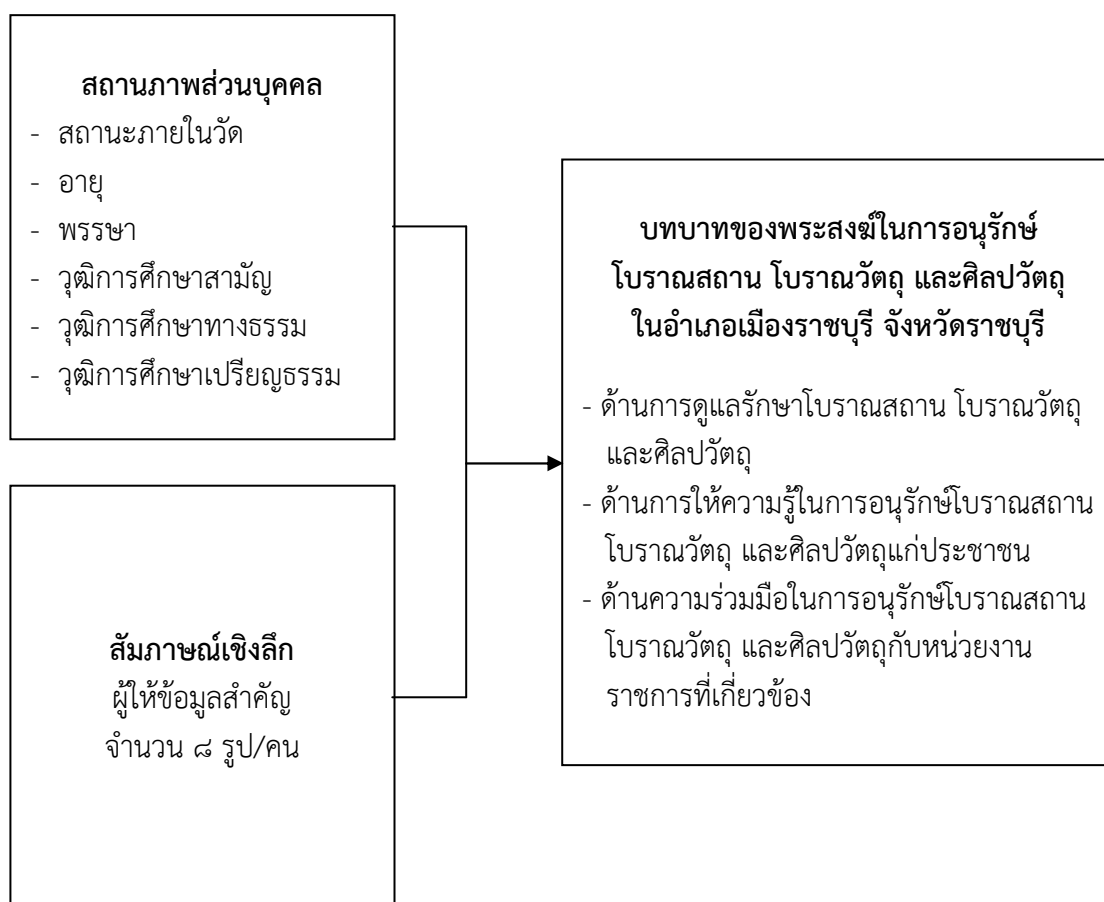
การศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วย ตัวแปรต้น (Independent Variables) และตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ สถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ สถานะภายในวัด อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี รวม ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ, ด้านการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุแก่ประชาชน, ด้านความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ดังแสดงในแผนภาพที่ ๒.๒

ตัวแปรต้น (Independent Variables)

ตัวแปรตาม (Dependent Variables)

แผนภาพที่ ๒.๒ กรอบแนวคิดการวิจัย